ANTE F. ŠTROMAR:

GRIJEH NEZNANJA I LJUBAVI

ZAGREB
ŠTAMPA ZADRUŽNE ŠTAMPARIJE
1932.

ANTE F. ŠTROMAR:

GRIJEH NEZNANJA I LJUBAVI

ZAGREB
ŠTAMPA ZADRUŽNE ŠTAMPARIJE
1932.

I.

Stara maslina. Navorana ko teška staračka ruka izmorena neprekidnim radom. Navorana kao bijedom navorano, izmučeno i ispijeno lice staroga drvosječe. Od korijena pa do prvih zelenih grana i grančica ispreplelo se staro — sivo stablo, kao da je složeno iz samih tvrdih vijugavih žila. U stablu navorana — iscjeđena, siva i sumorna, a na vrhovima zagasito zelena, puna života, sa obilatim plodom crno plavih bobica. Unaokolo stabla ponikao zeleni vinograd. Ponikao iz samoga kamena i obilato se nakitio sočnim grozdovima. Između čokota vinove loze razgranale se odmah od korjena zelene, bezbrojne smokve. Sve unaokolo zaokružila kamena ograda, naslagana iz kamena, što ga marna ruka gospodareva godinama sabirala po vinogradu i slagala unaokolo svojega zemljišta. A koliko ga imade. Toga kamena. Palaće bi iz njega uzidao i ceste nasuo i nasipe sačinio, i željezničku prugu pošljunčio — i još — još uvijek bi ga bilo suviše . . . jer je ovo Dalmatinska Zagora. Kod stvaranja zemlje i svijeta i nije od stvoritelja ničim drugim nadarena, koliko tvrdim kamenom i još tvrđim siromaštvom. Ovdje se kamen kida — kopa i razbija, da se do malo ze-

mlje dođe. Kamen se ore, da se u njemu žito sije, a ponikao i izrastao kruh je znojan, tvrd, gorak, kao i kamenita njiva na kojoj je sjeme posijano i krušac ponikao.

Loza. maslina i smokva zadovoljiše se i ovakovom zemljom, pa da na njoj živu. Da koren spuste, makar i među kamen sivi i da ga pomalo rastaću, puštajući sve dublje i dublje svoje žile, da ih zaštite od suše. Kako god one uporno i ustrajno rastaću svojim žilama goli kamen, da si nađu hrane, tako i ovaj narod neumorno kopa — prevrće i sabire kamen, da nađe malo zemlje između rasijanog kamenja, da u nju spusti — sjeme kruha i daljnjega roda i života. Ako hoće vrijeme i godina, za skroman i mršav, bijedan i težak život nađe se uvijek i htjeba i sočiva. Loza se nakiti teškim i nebrojenim grozdovima — Rumene se, crne i bijele na čokotima — kao cvijeće po livadama, a težačke se grudi šire — na svježem uzduhu. Obilan rod ... Dobra prodaja. Bit će para, i riješit će se dugova — a onda bit će kruha, makar i na veresiju ... Tako to ide iz godine u godinu. Sva nada, sav život, sve zadovoljstvo, sva radost i hrana zakopani su i počivaju na komadima zemljišta, omeđenim sa kvadratnim kamenim ogradama. Vinova loza jede svu muku sav rad sviju radnih snaga — i to cijele godine. Seljaci živu — jedući dnevno samo suhu puru — noseći ju na veresiju od trgovaca dobrotvora, a trgovac — pojede u bescjenu sve grožđe, vino i svu muku seljaka. Sirotinja je i s ovim zadovoljna. Vječita

je sudbina sirotinje, da se muči — pati i radi bez dovoljnog odmora i počinka — a da za sav trud i muku lovi parče suha hljeba i pure — i ništa više. Sav suvišak mučnoga rada sirotinjskog redovno pojedu prijatelji naroda usredotočeni u makar jednom jedinom seoskom trgovcu ... Pa neka ... Glavno je da je i suha hljeba ... Ovako životari cijela Zagora dalmatinska. Ovako životari i naše selo Celića. Neima razlike ni lijevo niti desno. Selo Celića sa par kuća pružilo se zbito i tijesno u srednjoj Zagori. Kuće od kamena. Neugledne i neokrećene. Neokrečene niti iz vana, a niti u unutrašnjosti — po starom pradavnom običaju ovoga kraja. Kamen na kamen naslagan. Negdje žbukom zamazano kamenje, a negdje u zidu veliki kamen pritište manje kamenje, da su kuće otporne nevremenu i buri. Bez prozora — jer i u najstarija vremena nijesu pređi nikakove prozore uzidavali na svojim kućama, pa je dobro bilo. Živjelo se je ... ko i danas što se žive. Tko nije mlad umro, dočekao je — starost — baš kao što to i danas biva. Novotrije... su nepristupačne starosjediocima kolijevke hrvatstva. Krov isprekrižan dugim omorikovim letvama a na njih poslagane kamene tanke ploće izvađene iz — vinograda, oranice i livade. Dao je Bog dosta kamena, ako ne ništa drugo. Kamene su ploće samo pri dnu krova žbukom zamazane. Prema vrhu krova zija bezbroj rupica. Danju sunce probija kroz te rupice u zrakama dnevnoga svjetla da razvjetli tamnu sobu. Noću mjesečina prodire kroz rupe u noćnu tamu i ba-

ca svoje blijede zrake na otrcanu staru robu razbacanu po starim stolicama i sanduku. Osvjetljava blijeda lica zaprljane djece i prati svojim tajanstvenim hodom, drečanje i jauk gologa mališana, što se razdire od plaća ležeći na starim krpama. Tek po koja muha, smetana u noćnom mirovanju mjesečevim zrakama napušta svoje noćno konačište, ta bruji, zazvrnda i onako na sreću ko čorava leti prema vabećem mirisu, što dolazi od mališana zaprljana probavljenom hranom. Kroz te pukotine zapadava lagana kiša, kao rosica u mračne odaje, a zimi bura izvodi na njima svoju strašnu i sablasnu pjesmu — složenu uvijek i naizmjence od samih i-u-a, sada viših, pa nižih, kratkih i otegnutih, kao da cijele vojske vukova urliću svoju sablasnu pjesmu, najavljujući svoj dolazak, svoju prisutnost i blizinu. Kakove kuće? Kakove sobe i prostorije? Sve je to dobro za sirotinju, sretnu da imade kamo da zakloni svoju glavu i iznemoglo, izmučeno gladno tijelo. Nitko se ne buni, nitko se ne stidi, nitko ništa bolje ne želi. Svi su zadovoljni — sa svojom sirotinjom. Što će — Bog ih je zaboravio, a ljudi gdje mogu — odnemognu ih — pa nikakove koristi od plaća i naricanja. Ovakova je kuća i Martina Celića. Jednaka svima ostalima, makar i nebi morala da baš ovakova bude. U njega je nešto više zemlje no u drugih suseljana. Nešto više vinograda no u drugih, a imade i smokve, bajama — a i dobre zemlje za kupus, kukuruz i duhan. On bi mogao i malo ljepšu kuću imati i malo bolje uređenu. Martin ne poznaje ovakove

novovjeke potrebe. Čemu? Zar se nije i njegov pradjed u isto ovakovoj kući rodio? Osamdeset godina je u njoj živio i onda konačno u isto takovoj i umro. A bio je zadovoljan, toliko zadovoljan — da je i na samrti zaplakao i umirući uzdahnuo: »Lipa kućo moja, da mi te je ne ostaviti, ili s menom do sv. Ivana ponijeti«. Kuća je ostala, a pradjeda Martina odnijeli do sv. Ivana na groblje, gdje se i danas diže kameni križ s imenom Martina Celića. Ako je pradjed Martin bio zadovoljan — i praunuk Martina može i mora biti zadovoljan. Još i danas se nalazi u kutu sobe sanduk iz teške, debele hrastovine, u kojega je pradjed Martin slagao svoju robu. Kraj sanduka namještena su dva velika bureta. Gospodar Martin sprema u njih višak vina, što mu ga donosi dobra godina. Višak, koji mu preostaje od onoga, što u jesen proda, da i on ulovi toliko potrebna novca. Dva badnja u kutu u koje je sasuo pšenicu i žito, što ga požnjeo o Petrovu danu. U sredini sobe stol, na niskim nožicama — a oko njega poređana tri mala tronoga stolčića. U dva kuta složene su postelje. Četiri drvene noge i oko njih i na njima zabijene daske u posteljama, na daskama malo slame, sijena — bosilja — da je ležaj nekaniji — a preko ovoga teški domaći vuneni gunjci. Ništa drugo neima i netreba. Pod posteljama razasuto ono što su Bog i dobra godina dali. Pod jednom razasut krumpir — pod drugom kupus, duhan i po koja komuška pasulja. Na golim gredama magazin svega oruđa potrebnoga u gospodarstvu, zatim sjeki-

ra, držalicom zataknuta u rupu na zidu. Kraj nje na čavlu pila. Motike i lopate redaju se redom. Parče stare slanine i pršuta zija između alata i čudno zure i spokojno na svoje susjede, koji ih nikako ne smetaju. Tek od svetka do svetka nekada samo nedjeljom zanjišu se pod oštrim nožem domačina. Okrene ih sa sviju strana. Opipa sa sviju strana. Pet puta omjeri, a onda zareže, podjednako gledajući, da nije zarezao preveliki komad. Duga je godina. Mnogo je dana... a malo — malo cmoka i smoka. Od grede, do grede razapeta je uzica. Na njoj je obješen i stari haljetak Martina, i stare suknje i odjeća djece i prljavo rublje. Sve nepomično, mirno počiva na uzici kao kakova duga uzduž razvijena zastava nepoznate nacije i nepoznate zemlje. A nad svime zijaju — jer neima stropa — svjetle rupe i pukotine, rijetkoga kamenoga krova. U četvrtom uglu uzdiglo se iznad zemljanoga poda pedalj visoko ognjište. U sredini nad ognjištem visi na žici bakreni kotao. Najpotrebnija stvar svake kuće pa i kuće gospodara Martina. Tačno i savjesno služi on svojoj svrsi sve dotle dok ga vatra s ognjišta ne izgori i kroz rupicu ne počne curiti voda. Tada ga treba popraviti, da se i dalje još dvadeset godina, baš kao i kroz dosadašnjih prošlih dvadeset godina kuha u njemu dnevno dva puta pura — redovna hrana svake kuće. Redovna a u jedno i najsladja.

Kada je drvo mokro, tada su ognjište i krov dva najbolja saveznika, jer štogodj dima nemože na

vrata kuće na polje, diže se do potkrovlja. Odavde tražeći sve pukotine i rupe suklja kroz njih i izdiže se na sivo kamenje krova u svježi zrak i božji dan. Lagani, sitna mlazovi dima zaogrću cijeli krov kuće, a u kući i uza svu ovu ventilaciju psuje gospodar Martin, briše suze sa očiju i bježi napolje, na svježi zrak, da sklone oči od neugodnoga dima. »Tako se je i moj pradjed dimio — i suze ronio — pa je živio« odgovorio je jednom gostu — koji ga je upučivao, da svaka kuća mora imati dobar dimnjak.

»Sirotinja — je sirotinja«. Ona mora sve da snaša, U vas nije tolika sirotinja. Preuredite si kuću. Parče poda. Strop... Okrečite i ožbukajte zidove. Treba probiti u zidu barem jedan veći zračan prozor i odmah će kuća biti i lijepa i uredna. A bit će i ugodna. Malo troška, a puno udobnosti.

— Nemože tako — prijatelju.

— Ako neima novaca — uzajmite. Rodit će vinograd. Bit će kruha za godinu dana. Ulovit će se nešto za bajame. Maslina će biti dovoljno, pa će se vratiti dug. Vi ste barem najjači gospodar u selu i okolici. U vas se, kada je najbolja godina nadje hrane da doteče, do druge? Samo u vas. Pa zašto nebi si kuću i stan uredili...

— Nemože tako. Nevalja zabaciti prošlost i zaboraviti predje svoje. I njima je ovako bilo dobro. I meni je ovako dobro, a i svima susjedima. Što bi kazali susjedi, a što oni iz daljega. Gledam ih i slušam, govore i smiju se... Govore: — Vidi — vidi go-

spodar se Martin pogospodio... — Da, svi se smiju i pred menom i iza ledja. Svi govore i ogovaraju, da sam se odrekao težačkoga života da sam se i pogospodio. A bili se vi htjeli izvrgnuti smjehu svjetine. Ne, nije potrebno i nikada se ne će Martin odvrći od seljaka u gospodu. Bolje ovako... Jedni kao vi — baciše se na kuće i hoće da se ruši staro — vjekovno i da se uvodi neka modacija u kućama. Drugi dolaze i govore. Žene, nemojte tako. Vi vučete na svojim ledjima vreće, vučete vodu, vučete drva. Sva vam ledja gurava i izmorena. Noge vam se nakrivile. Lice vam uvenulo — bez života i boje. Muževi vam sjede na kamenim ogradama. Puše škiju, razgovaraju i smiju se iz vas. Upregnite njih u teret. Za vas je kuća, djeca, kuhinja... Sve su to djavolska napadanja na stari red i poredak. Mir se hoće narušiti. Mi to nećemo... Eno vam gradova vaših. Sve slabo — križljavo i pijano... Sela neka su kao i nekada što su bila — mirna...

— Škole bi vam trebalo. Škole... Neuki ste barba Martine.

— Da i ne... Tko zna što bi se njima postiglo u selu? Ovako je sve mirno i tiho, kako je i nekada bilo. Pradjed Martin, da dodje danas od Sv. Ivana, odmah bi pogodio kući i sve bi našao — baš onako — kako je nekada bilo i kako je on ostavio, odlažeći onamo gore... Tamo — k sv. Ivanu. I bilo bi mu milo, jer bi znao, da je kod svoje kuće.

Kada su kola zasjekla u kamenitu cestu prema Šibeniku, drndajući po kamenu, dugo je još prijatelj iz grada u kolima razmišljao. Eto od Drniša do Labina i Šibenika stotinu kilometara, a nigdje na selu nema škole. Škola bi trebalo i prosvjete. Upravo toliko, koliko i svagdanje pure. A kola su drndala... Točkovi se svaki čas penjali na kamen. Sad lijevi pa desni točkovi, a putnik u kolima, stresavši previše utrobu — tužno je mislio — i ceste bi trebalo, Zapuštena zemlja — sirotinja — pa se za nju nitko ne brine, jer od siromaštva — mala korist ... svakomu — pa i »patriotama«.

Barba Martin dugo je gledao prema Šibeniku i odlazećem gostu. Trgne ga zvižduk vlaka sa Perkovića. Ovo je za Split... mašina... reće sam sebi. Šest sati poslije podneva — ako nije mašina zakasnila. Pogleda na sunce. Ne, danas nije zakasnila... i krene u kuću zadovoljan, da se je riješio gosta, koji je zadro u nemilu stvar — u kuću. Dobro, da je otišao ... Nemili su ovakovi gosti ... Hoće da ruše staro i da dadu svijetu nešto novo. A ipak se je bolje, puno bolje živjelo u stara vremena. To i vinograd kaže. Danas je u njemu samo amerikanka. Daj galicu — sumpor. — Štrcaj — praši — vječno radi. Nekada je loza rasla i rodila grozdovima kao mački i u živicama. Danas neće ni na zemlji... Novo doba — novi ljudi, nove nekakove misli i život. Iskvariše eto i zemlju i prirodu i lozu i maslinu ... Sve to nešto hoće, sve nešto treba, što nekada nije trebalo... Štrcaj lozu, duhan, kupus... Kupuj galicu. Troši — a ono sve manje rodi, sve se teže živi. Sve novo — nevalja... Sve mlado pa ne

valja. Danas je teško uzgojiti maslinu. Ako ju uzgojiš, ne rodi. Ako ju ne uzgojiš — kažu ti da si lijen. A u stara vremena — sama se usadi. Nikne iz koštice i raste. — Raste dobro kao što je rastao i svijet... dobar i nepokveren. Eno je... Stara maslina... Navorana, ko teška staračka ruka izmorena neprekidnim teškim radom. Od korjena gore, kao da je složena iz samih tvrdih vijugavih žila... Stoljeća su prošla, a ona stoji... Bez galice — bez sumpora i rodi — svake godine rodi. Sve što je staro — valjano je...

I ognjište bez dimnjaka... Pa što dim smeta, kada se čovjek na njega nauči. S njime se radja, živi i umire. Bez dima — neima ni vatre. Bez vatre neima topline. Zar cijeli svijet i cio život — nije isto tako dim — još gori, zagušljiviji, zamazaniji i smrdljiviji od dima smilja i kovilja, i suhih mirisavih maslinovih i borovih grančica. Bez dima neima u nas života. I u crkvi ga prave i tamjanom začine da je mirisaviji — zagušljiviji — jači... pa sav svijet rado ide u crkvu. Bez njega nema svečanosti u crkvi. Bez njega neima života u našoj kući. Tek poneki, novi, učeni — moderni ljudi, sa osjetljivim i rajdražujućim dlačicama u nosnim šupljinama — nepodnose nikakav dim. Stišću nos — i kažu teško izdišući: »fuj... guši — smrdi — a nama dobacuju — smrdi po dimu ko cigani ispod čerge... Pa i pod čergom se živi. Živi bolje no u palačama... A ne guši ih razvrat gradski nimalo. Pije se dane i noći. Pluća izmorena sasvim su i neosjetljiva na

svježi zrak. Nemogu ga od prevelikog bančenja ni da udišu kako treba. Ni tijela nemogu svježim uzduhom osvježiti — a nijedan ne kaže. Uh, fuj — kako ovakav život guši... Prenapunjeni želuci alkohola i nikotina, revoltiraju se protiv atentata na vlastiti život i zdravlje. Bune se i izbacuju silom iz sebe napolje sav suvišak nerazumnog života. Izbacuju ga istim putem, kojim sve to u tijelo i ušlo. Usta se kupe od kiseline i napola prokuhane hrane. Niz čeljusti curi mlazovi sline i love se po bradi kao bjela, gusta smola po omorici. I nitko na kaže — fuj — smrdi... Samo je naš dim — odvratan... jer je dim siromašne kolibe.

Gospodaru Martinu postade teško. Nešto ga poće gušiti... Analiza života grada i usporedba života sa sela. Eto to ga guši. Ono prvo mu smrdi. Pokaje se što je uopće zabavljen ovakovim mišljenjem i što razglaba gradski život ko strvinar strvinu. Bolje je i nemisliti. Čim dalje ide u grad i gradski život sve više ga nešto steže. Skini sve iz njega — toga života. Sadri najpraje masku, da dodješ do njega. Onda sadri kožu — rasjeci meso, razbacaj kosti. Ništa nemaš u tom životu. Koža bez boje. Meso bez mišica. Kost bez otpora mekana izživljena i drhtava — kao tanjur lučenja poslije svetoga Nikole. Krv vodena... a mozak pun športa- kina, kazališta i zabava. Veselja i uživanja. U njemu ni traga žuljeva, ni traga borbe — ni vatre niti dima... Sve je to zaogrnuto crvenim haljincem ludog karnevala. Njihov i naš život? Radost i bol — uživanje i strada-

nje. Dva oprečna pola kugle zemaljske. Sjever i jug ili istok i zapad. Ne možemo se nikada složiti jer smo predaleko jedni od drugih. Mi bregove siječemo popreko našom zdravom nogom. Njihove ih noge teško donose samo do tranvaja — auta... Ne — ne... Oni, kako hoće neka žive. Mi ćemo po starom. U njih mnogo uživanja — zabave i rane smrti. U nas žuljevi — znoj, pura — zdravo srce, nabrekle žile, ko kravlje sise pune mlijeka — ali i dug život i kasna smrt.

Barba Martin odmane rukom i baci sve ovo trošenje vremena u zaborav. Raditi treba. Dok mi mučno radimo, oni neka misle. Oni tamo i mane rukom prema Šibeniku — misleći ovime opće na gradove njihove žitelje i gradski život.

Rad — rad i samo rad... Mučan i naporan — pa makar i kruha neimao. Taka nam sudbina. Drugi pojedu muku rada siromašnoga naroda. Nabreknu im trbusi ko mješine napunjene vinom. Na ruci im se prstenje blišta. Neimaju uredne stolice, dok staru prekuhanu hranu ne istisnu kroz labirint crijeva — novom butinom, zalivenom politrom vina. Da se najedu pure — umrli bi? Od pasulja ih zavijaju grčevi u želucu, rasadniku sviju bolesti i to uslijed prenatrpanosti i umora, a kamo bolja hrana od pure i pasulja. Zemlja ih rodila — nas prehranila. Mi joj vraćamo. Ovo malo đubreta pod čakot. Ovo pod smokvu. Ovo na kupus. Tamo na kukuruz i opet eto nove hrane — nova života. To je stari vjekovni zakon prirode i života. A njima sve to smrdi. Stišću

nosove, suzdržavaju grudi i sve viču »fuj — fuj — a zato i ništa ne podnose. Ni vjetra... Eto hunjavice — nahlada. Nama bura prozračuje kosti, kupi žile. Udara na ledja, a izlazi iz nas na runjava prsa napolje, a mi trljamo ruke i vičemo: »Zravo. Ovo je zdravo«. Poslije smo vedri, lagani, pročišćeni s napetim mišičima i pomladjenom, umirenom krvi u zdravom tijelu. Pa radimo — opet veselo, lagano i nije nam teško. Pustite nas zato na miru. Neka je selo — selo — kao što i bijaše. Zdravo, veselo i čvrsto, kao ove stijene dalmatinske, a grad — neka bude grad. Mnogo je našega svijeta otišlo u grad. Rumeno, jako, radino i marljivo. Dođoše nazada ožutjeli — mršavi — stari, bolesni i satrveni...

— Oj Marijo — plavojko moja — povika barba Martin — a uzvrati mu jasan, zvoneći, metalni glas — njegove čerke — a — a čako — što ćeš?

— Pregledaj — pospremi — zatvori — sve. Tor, staju. Ide noć. Sve će na počinak.

Od Vrpolja i Šibenika duvao je lagani povjetarac. Zasičen nekom slanoćom morskom i težak kao more. Na južnom nebu javljala se tu i tamo po koja crna gromada oblaka, okružena nebeskom modrinom. Povjetarac je mlako i toplo milovao njegovo žilavo lice. Martin zaklima glavom i reče: »Pa neka. Možda samo malo nevrijeme. Noć je i onako blizu. Sve pošteno i izmoreno počivat će i odmarati se u postelji. Može kiša da rominja i pere prah sa lišća i povrća. Jugo — ne će...«

Sve se spremilo na počinak u kući barba Mar-

tina i usnulo teškim i opojnim snom. Teškim kao kamen i opojnim kao miris krvavoga karamfilja. Oblaci se gomilali. Zaokruživali i zatvarali plavilo nebeskoga svoda. Vjetar zasvirao, zapjevao, zastenjao i propištao. Od časa do časa sve jači i žešći, a mlazovi kiše počeli se izlijevati na cijelu okolicu. Bljesnu svjetlo, kao dan. Munja se krijesi. Zaori zrakom praskovito i jako. Udara kao bijesna a hridine stoje i stajati će vjekovima neoštečene, žilave, tvrde i prkosne. Priroda prirodi ne nanaša veliku štetu. Hridine i strjela jednako su stari. Jedna ih sila stvorila. Jedno u zračnim visinama, a drugo dolje na zemlji. Staze se pretvoriše u potočiće i njima potjeće voda do koljena bjesno se valjajući sa okolišni bregova u ravnu nizinu. Kuća zastenje pod jakom olujom, a u kući sve oživi. Kao tihi žamor pčela, čulo se pojaćano i užurbano disanje. Strašno nevrijeme...

Za jedan sat nebo se razvedrilo. Osulo se zvijezdama. Oblaci se izgubiše, a stari, veliki okrugao mjesec zaplovio nebom. Velik, kao seljačko veliko rešeto na koje seljaci čiste i rešetaju pšenicu. Blijedim svjetlom osipao kuće seoske. Obavio kamene krovove i tiho se šulja po svom nebeskom putu prema zapadu, a zrake svojega svjetla prosipava po lozi, smokvi maslini. Prodire u slabo ogradjene torove i miluje runo poležanih ovaca. Lagano se krade kroz škulje krova u sobe i kao da uhodi i bdije i kara sve ukućane. Svuda zaviri. U svaki kut — i zaustavlja se pod posteljom na razasutom krumpiru,

a na postelji mirno i spokojno spava Marija — plavojka. Razotkrila nogu do bedra. Lagano ju miluje zraka mjeseca od tabana do bedra. Stari bečar i dalje bi rado da zaviri, ali nemože. Zaprijeke vunene odjeće uspriječile mu se na daljnjem putu i kao da govore: »Svi su putevi zabranjeni do oka i baršunaste trepavice — Venerine«. A on kao da i razumije i putuje dalje po vunenoj odjeći. Zaustavlja se na grudima i kroz luknjicu za dugme tankom zrakom uvlaći se do nabreklih djevojačkih grudi i gubi se u grobnoj tami teške haljine. Gubi se medju zlatnim rezom izmedju obiju nabreknulih i zategnutih dojka. Ovdje i zamire, jer se tanki crni oblak razvio izmedju kuće spavajuće i svjetlog mjeseca i zasjenio sve škulje kamenitoga krova. Kada je oblak otputovao prema istoku i mjesec se je udaljio prema zapadu. Njegove srebrnaste zrake lutale su dalje po drugim krovovima i tražile nove rupe, da se uvuku na druga nova mjesta pa da u noćnoj tišini kao nečujni tati razotkrivaju tajne noćnoga, spavajućega života. Sve one mogu razgoliti... tijelo u san zavedeno, s kojega su izbačene ili zabačene sve haljine. Mogu da kradomice cjelivaju od glave do pete — nago tijelo mlade djevice. Ali razgoliti srce i misli? Toga nemože mjesec da učini. On to nemože postići. On to i ne zahtjeva. Cio svijet se sam pred njime razgoličuje. Sunčani sjaj je preoštar i neugodan. Za vrijeme njegova sjaja, smeta vreva, stiska, žamor i sam život. A mjesec? Tih, skrom, bajan i čaroban. Tišinom hoda i tišinom vlada. U sumraku srebrna-

ste njegove moći — sve tajanstveno šapuće i sniva. U ovoj tajanstvenosti, razgoličuju se i najveće tajanstvenosti, bez straha savjesti i bez rumeni ikakova stida. On stari svjedok i nijemi gledaoc gleda i šuti i nikada nikomu ništa ne kazuje. Sve doživljaje tajanstvenih noći — sam svijet izbacuje na vidjelo. Kada bi se pretvorio taj ljubimac zaljubljenih u slikara s kistom u ruci, cio svijet bi bio prekriven jednom neizmjernom masom slika. Najljepših, najzamamnijih. Slika, sočnih, punanih oblih možica od ruba male cipele iznad gležnja, pa sve do ispod čvora na kojem su živjele devet mjeseci, te iste nožice pod majčinim srcem. A da je pjesnik? Cijela bi zemlja bila prekrivena pjesmom cjelova. Za njih nebi već na zemlji ni mjesta bilo. Slagali bi se jedni na druge i dizali u svemirske visine, da sačine opojni put cjelova do samoga svoga svjedoka mjeseca.

Mariju plavojku — još neima u svom albumu, slika, tek je u registar cjelova nedavno ubilježio prve cjelove. Glasnike snatrenja, ljubavi — i probudjene opojnosti, kadno se počeo u njoj buditi novi — nepoznati život mlade — pune i rumene djevojke. Kada je nenadano provirio izmedju raspuknutih oblaka, baš onda ulovio je te cjelove pod onom starom, navoranom maslinom u vinogradu njezina oca Martina.

Nečujna tišina vladala je unaokolo. Loza spavala — maslina i smokva spavali. Sve je mirovalo, tek on vječni putnik iznenada je zaskočio staru maslinu i bacio svoje sjajne zrake kroz guste — ravne grančice — ravno do njezina korena.

Ona je uzdrhtala... On se nasmiješio. Nijesu ni prvi ni poslijedni — doviknuo je skrivajući se za dolazeći oblak. Svaki je početak težak — a poslije ide sve samo od sebe svojim putem... Kakovim? Tko bi znao? Jednima do suza — drugima do kajanja — trećima do grijeha i ispaštanja. Malo do sreće, a često do zločina...

Kakav su put izabrali ovi prvi cjelovi Marijini? Još se nezna. Ona spava slatkim i opojnim snom. Sve joj se smiješi, a usta joj žedjaju za ponavljanjem onoga kratkotrajnog i prolaznoga nesvijesnoga poluživota... Srce joj gori... a čežnja plamsa.

II.

Marija plavojka — bila je mezimica barba Martina. Punana kao janje. Rumena kao jabuka. Sočna kao svježa smokva, a slatka kao zrio crni grozd Kadarke. Seoske babe prijekim je okom gledale. Ne radi toga što bijaše lijepa kao proljetni mirisavi cvijet i mila kao umiljato janje, već radi toga što one same zaostadoše za njezinom materom i nerodiše isto tako lijepa čeda. Tješile se sumnjajući u ispravnost njezina krsna lista i govorile — mati je mati. To znade svaka udata djevojka — žena pa makar i ne imala muža. Ali veliki upitnik?... Velik kao kotač na mašini željeznice ili parobroda, pa i još veči. A taj veliki upitnik zove se otac. Zlobni jezici

govorahu svega i svačesa. U vrijeme poroda Marije plavojke gradila se dalmatinska pruga od Knina do Splita. Puno — puno bijaše gospode ovdje. Stasite — rumene — glatko obrijane, s punim džepovima cekina. Ovi cekini odražavaju se na svježem licu Marije. Od njih su sazdane i oči — i nos i usta. Oni se uvukoše i u kosti, meso i krv Marijinu. Barba Martin nikada nije čuo ovakovih glasova — jer se babe bojale za svoje jezike — a i čuvale su barem pred njim moral svoga sela. Sve bi se zaklele, da nijesu na ovako šta ni pomislile — a kamoli — ne dao Bog — ikada izustile. Kako bilo, da bilo Marija plavojka svojim lijepim stavom — isklesanim grudima — gorućim obrazima i sjajnim očima, bila je jedna jedina — u selu. U cijeloj okolici ne bijaše joj premice... ali mnogo suparnica. Sa svojih sedamnaest godina razvila se sa sviju strana do slikarske ljepote, na koju ne bijaše ni ponosna, a niti ljubomarna, Kada bi ju sve gledalo — požudnim, bolesnim ili gorućim očima — osjećala je po tijelu — nekako slatko prožimanje — nepoznatoga života — i smireno pomišljala — da nije kriva, što ju je Bog ovakovu u selu stvorio, jer on već kod stvaranja svakoga stvara za život — kako on hoće. Nekoga za kaznu nakazna i šepava — a drugome podjeljuje čarobnosti svoje velike moći i dobrote. Odmah i odredjuje — kakav će tko biti. Njoj je udijelio čednost i skromnost, a ona dosada uvijek bijaše takova. Najsretnija nekoč pokraj svojih ovaca, a poslije smrti majke — u kući — kod ognjišta podlagajući

vatru i vareći u kotliću mirisavu puru. Najsretnija bijaše kada je budno očevo oko stražarilo nad njom, onda se nije nikoga bojala — ništa trebala — i život joj bijaše mio i ugodan. Opazivši na sebi sve znakove mladenačkog životnoga proljeća, počam od ispunjenih kukova, a kao pupoljak nabrekujućih grudi, te kao lagani mašak u baršunasto se širećih pahuljica od nožnih listova prema bedrima i na prednjem gornjem sastoju oblih nogu — počela se bojati samoće. Samoća je sumnjiva i opasna. U njoj nesreća i zloba vreba na sočnu mladost. Klonula se je radi toga samoće. Tek kod kuće nije ju osjećala. Sve je s njom zajedno živjelo u kući. Sanduk — bačve — alat — odijelo — rastepeni krumpir pod posteljom. Stara limena petrolejka viseći na gredi večerom joj je slabim svjetlom rasvjetlavala kuću i ona ne bijaše sama. Sve je vidjela. Sve je s njom u kući. Vani —izvan kuće osjećala je samoću. Pa i u vlastitom vinogradu njezina oca bijaše — osamljena. U šumu povjetarca, u treperisanju lista — u šuškanju kukca po suhom smilju vidjela je neku neizmjernu sablasnu opasnost. Ona ju okružuje sa sviju strana. Približuje se k njoj. Pruža ruke i silom se maša — usta — pa onda grudi i vuče se dalje — dolje —niže... Kamo? Zar k zemlji? Ne! Sa zemlje je došla... Drugamo... a Marija sabire čvrste svoje vunene haljine skuplja ih u guste nabore i pritište ih medju noge — da sačuva haljine od vjetra — i noge od golotinje. Naslanja se na staru, navoranu maslinu i traži zaklona. Lagano trepere ma-

slinove grančice a s njima treperi i njezino srce i sva se trese. Kući — kući... jer i ovdje neima nikoga — i ništa osim jedine crne samoće sa sakrivenom sablasti... Ona se svuda vuće. Niče iz zemlje kao sakrivena zmija otrovnica. Leti zrakom kao malarija nakrilima komarice. Počiva na slatkom grozdu — kao djavo na bačvi vina. Sjedi na sočnoj smokvi, kao zmija na jabuci u raju zemaljskom. Lelija se u sitnim kapljicama biserne vode, kao rutavi vukodlak. Svaka slatka riječ požudnih muškaračkih usta samo je grimizni plašt, pod kojim se sakriva — crna i strašna sablast, napasti, grijeha i padanja...

Kući. Staroj hrastvoj škrinji i tamo se je samo smirila. Preko dana radila, a noću slatko snivala. Malo po malo razvijanjem tijela usporedo se u njoj još nešto razvijalo. Ona je to osjećala, ali nije znala. zašto ovakova promjena u životu. Često je pomišljala na Pavla — jakoga i stasitoga momka, odmah u susjedstvu. Kako se sve to mijenja. Vrijeme, mladost — život. Danas se samo kradomice njih dvoje pogledaju. Nekada su sav život djetinji zajedno proživjeli. Kod ovaca... Ovce su pasle i brstile, a oni su se sigrali. Najradje bijalu sami. Sunce ih je milovalo. Nenadana oluja, jednoga drugom stiskala a njima bijaše milo i ugodno. Iz dana u dan tako im prolazilo vrijeme — jednako ljeti i zimi. Jedina razlika izmedju ljeta i zime bijaše ta, što ljeti uz stare ovce bleji stado janjaca, a kasno zimi ti isti janjci ostavljali su utrobu svoje majke ovce, i izvaljivani

su na bjeli dan — na rosno smilje i kovilje. Iz jedne za drugom izvaljivala se mala — raznobojna — naizmence crna — pa bijela janjad. A ovce se grčile — savijale, izdisale... Poslije su veselo lizale svoje još mokre mlade što su ležali na zelenoj travi i čudili se grmlju, travi — svojim materama i toplom — sjajnom suncu. Tako eto i sav se ostali život radja. Uz grčevito savijanje — bol — jauk i plač. Tek nijeme životinje ne poznadu suza. Zrno graha jednako se napinje, bubri, kida vanjsku lupinu, a onda klica lagano se diže žuta ili bezbojna. Obilazi kamečak i prodire dalje zemljom u vis, da se sva pognuta, savijena dočepa sunca i zraka. Onda se veselo diže prema svjetlu i naglo širi — svoje zelene lističeprošavši najprije mučan put — probijanja zemlje, u koju je čovjek zakopao sitno zrno pasulja. Tako isto i kukuruz i krumpir i sve ostalo. I čovjek se ovako radja — u mukama, grčevima, savijanju, jauku krvi... Zašto sve to tako strašno, teško i naporno? Kako se sve lagano zameće? Stari ovan na livadi od sporta obilazi ovce. One se ga ne boje i ne bježe. Dignu njušku u vis kao da mjere i broje svemir kao kakovi zvijezdoznanci — a ono u momentima skoro i neosjećajnim, tek uz nešto malo ugodnosti — zameću se novi životi. Tako kod njih, kod sviju životinja, pa i kod najsavršenije i najkrvoločnije životinje, koja nosi sliku i priliku božju — kod čovjeka, Nikada se životinje ne pobiše — ne iskrvariše toliko — koliko taj najsavršeniji stvor božji. Rat ... čovjek na čovjeka naoružan srne. Krv teče poto-

cima. Milijuni se poubijaše za vrijeme svjetskog rata. Zar ikada upoznaše životinje ovako ludu, sablasnu, đavolsku zabavu? A zašto se tako teško rađa život? Uz jauk i bol? Moguće radi toga što svaki porod jeste početak umiranja — koje konačno završava — neizvjesnom smrću. Zelen proklija i ugine. Životinja se izleže — izvali — rodi kako bilo — da živi i ugine. I čovjek se rodi — da umre.

Marija Martinova — plavojka često je gledala čuvajući ovce — kako se one janje. Bila je još dijete i ona i Pajo. Tek su gledali i vidjeli i ništa nijesu znali. Gledali su kako stari ovan obilazi ovce, skaće straga na njih i smatrahu to igrom — nedužnom igrom staroga vrtoglavca. I jagnjenje ovaca gledahu i ništa nijesu razaznavali. Tako mora biti jer drugačije i nebi bilo janjaca. Tek su bili ljubopitni na zamazanu i krvavu posteljicu što se dalje vukla za ovcom po zelenoj travi. Vukla se po prašini i kamenu. Zapela za grm — šipak ili drvo i otpala. Veliki ovčarski pas srpić onjušio ju — oblizao i pojeo. Oni su mislili i ovo gledajući, da i to mora tako biti, jer drugačije nebi srpić jeo mesa . . .

Kada su se kriomice za vručega, ljetnog popodneva kradomice i krijući dovukli u vinograd i među zelenim širokim lišćem vinove loze, uz samu ogradu kao kakovi veliki ljudi — zaigrali djetinju igru tate i mame — ništa nisu znali niti osjećali. Igra. Tako mora biti. Obična dječija igra i ništa više. Poslije igre Marija je na kamenoj stjeni pripremala objed. Iz torbe izvadila crnoga kruha. Razrezala na

sedam, osam komadići i ponudila tatu s objedom. Svaki komadić kruha bio je nešto drugo. Pršut, sirac, suho meso, pasulj krumpir, makaroni. Pajo je ozbiljno sve uzimao po redu kako mu Marija govorila, baš kao tata kod mame. Bili su zajedno — jedno — djeca, kao i sva ostala djeca, Jednako su živjeli svoju ranu mladost, kao i ostala djeca. Stiskali se jedno drugomu kada udarahu strijele. Zagrljeni iđahu kući za ovcama, a tanka sitna grla veselo pjevala pjesme. Ništa se nisu jedno drugoga bojali niti onda kada su zajedno sjeli na zelentravu. Gledali su nasuprot sjedeći jedno drugo — pričali priče — zapjevali. U male se Marije podigla suknjica, a Pajo gledao okom u oko . . . Marija ga znala samo nježno djetinjasto opomenuti, da nije lijepo kada tako uporno gleda u to nago razotkriveno oko. Pajo bi se podigao i vratio ovce. Zaišao iza kamene ograde i radio — jednu malu, toplu ljetnu kišu.

Sva su djeca jednaka. Sva jednako proživljavaju mladost. Pa makar se nekoć igrahu tate i mame — maleni, veliki se ne poznavaju. Ili se poznavaju samo službeno, pa nekadanji tata danas sa rukavicama i s puno poštovanja na ulici susreće svoju bivšu mamu. Duboko se klanja, skidajući šešir i govori »Ljubim ruke milostiva«.

S desetom godinom života raziđoše se Marija i Pajo, kao da i nijesu iz istoga sela. Još su uvijek tjerali ovce na pašu i čuvali ih. Tjerali ih ali suprotnim putevima. Ako su ih tjerali istim putem, tvrdoglavo čekahu jedno na drugo, tko će prvi krenuti s

ovcama kući. Razmak među njima ... Baš isto takav kao što je uvijek bio na livadi — u vinogradu ili borovoj šumi. A nijesu se nikada svadili, pa čemu taj razmak prostora među njima? Čemu to upravo neprijateljsko držanje. Uvijek i svuda se svršava ovako veliko prijateljstvo djetinjstva. Zub vremena. — Zub mladosti. Osjetiše u sebi buđenje novoga mladenačkog života. Osjetiše razliku spola i roda. Ona osjeti da je djevojčica, a on osjeti da je postao dječak. Ovim spoznanjem sam život i priroda stavljaju između njih potok — dubok i širok — bez mosta i brvi, da na neko vrijeme zaustavi sve pravo gledanje života i prirode. Suzdržava ih pomoću stida od svakdanjega realnog života. Sve ono što je nelijepo — mrsko — negleda se, jer je razbor u buđenju — čuva ih od preranog spoznanja biblijskog vječnoga života u raju zemaljskom i suzdržava ih, da ne zagrizu prerano u Evinu jabuku — sa drveta spoznanja života i svrhe čovjeka na ovomu svijetu.

Godine prolaze. Plodne, vruće — rosne i kišne... Odmiću i oni zajedno u život. Od djece — mladost. Sve se širi u njih, jača, razvija, a čim dalje razvitak tijela — sve to veći nekakav neodređeni razmak između kuće barba Martina i Pajine. Mariji i Paji pričinjalo se da su im kuće tako daleko, da jedno drugom nebi stigao ni za godinu dana. Dobar momak dobacio bi od jedne do druge kamenom. Pokušao je i Pajo da dobaci kamenom do Marijina vrta. Pa — hi — prebacio čak i u daljni susjedni vrt. »Nijesmo

daleko« mislio Pajo. Eto na dohvat ruci. Pa kako se nikako nemogu da ponovno slože, onako kao djeca kadno bijahu, da su uvijek zajedno. Da se zagrle i zapjevaju, a pred njima stari ovan predvodi krdo ovaca. Pri ovakovoj pomisli sav se stresao. Neko neiskazano ugodno čuvstvo potreslo mu žile od glave do pete. Srce mu jače zakucalo. Osjeti u sebi neku snagu — veliku neiskazanu snagu života — koja je strujala tijelom, žilama i silom htjela nekamo na polje. Napolje kroz pozitivan pol života ... Zaklopljenih očiju gledao je Mariju u zagrljaju. Osjećao toplinu njezinoga tijela, disanje pluća i užurbano kucanje srca, koje je udaralo kao ura tih-tak — samo mnogo — mnogo brže. Ruka mu se kliznula sa plave njene kose i spadala bi daleko — duboko, da se nije zaustavila na dva do sada nepoznata brežuljčića, što se izdigoše na njenim prsima.

Sav se strese — skoči i pobježe — ovcama. Kod njih je upoznao Mariju. K njima nazada, da uz njih rastjera lijepe, ali zavodljive misli. Doći će vrijeme. ... Moguće sve ovako snatrenje neće biti san.

Marija i nehtjela nikako da misli na Paju. Bojala se nečega neizvjesnoga i nepoznata — usredotočena u tom kršnom momku. A sjećala se je ... Vinograda, ovaca, igranja i pjesme. Što se ga boji i zašto? Kradomice samo znala bi iza ugla kučnoga da koji puta pogleda prema njegovu dvorištu. Traži ga očima, samo da kradomice baci na njega svoj pogled. Kada ga spazi, poboja se, da ju nije vidio i opazio. Zažarena i rumena bježala je u kuću — i

vrtila se po njoj, kao kebar na žici tankoj, kada djeca naprave od njega zvrk. Pa šta on hoće od nje i što ona od njega? Zašto ta velika protivnost? Nijesu oni učili škola. Neznadu, da se istoimeni polovi odbijaju, a suprotni privlaće. A veće suprotnosti nebijaše u selu, od njihove suprotnosti. Suprotnost straha i neke neizvjesnosti, protkane dnevnim nehotičnim mišljenjem jednoga na drugo. Bez mržnje ... i zavisti, bez zlobe. Ta suprotnost bijaše prožeta nekim neskazanim miljem, slatkoćom. A baš u toj cijeloj suprotnosti i međusobnom bojanju dnevno se u njih sve više i više učvršćavalo i raslo — čuvstvo međusobnog pripadanja. Čežnja jednog k drugomu rasla iz dana u dan. Sretni i zadovoljni bijahu, kada samo na čas mogahu da vide jedno drugo i da si nazovu dobar dan. Bez ijedne druge riječi razmimoilazili su se oprečnim putevima željno čekajući da svane i dođe drugi — sljedeći dan i da se pozdrave. Ljubav — ona se je rađala, živjela i razvijala u njima. Tekla je u žilama, uvlačila se u meso i kosti. Lagana, duga — još od djetinstva, koja će kod prvog povoljnog časa, da iskrsne pred obojicom i koju neće moći nitko obuzdati. Nitko ju neće moći zaustaviti — suzdržati. Makar strelovitom brzinom pojurila niz brdo — pa i prema samom ponoru. U ponor će zajedno — zagrljeni sa spojenim usnama i zajedničkim kucanjem srca. Kamo i kuda će ih odvesti i što će im donijeti. Započeti će bezuvjetno vanjskim vidnim znakom, kao i sve dosadanje: Cjelovom — ustašcima, a završiti u labirin-

tu Venerina parka. A dalje? U život ... Kakav ... To će da odredi sam život i vrijeme.

Naizmjence su prolazile noći tihe i sjenovite i dani puni mirisa — praha — zapare i vjetra — Marija i Pajo svakog dana sve češće počeše tražiti priliku,da se sastanu. Sramota je, da momak — muška glava u opće nosi vodu sa cisterne. Jednoga dana krene Pajo do cisterne da zagrabi vode. Čudilo se selo, što to pade njemu u glavu, da se primio ženskog rada. On ide i nikoga ništa ne pita. Ni s kime ne govori ... Marija dolazi onamo svaki dan. Vodu grabi. Uprti ju na leđa u drvenom sudu i odnosi kući — Marijo! nazove ju Pajo jednog dana kod cisterne.

Marija se okrenula. Grabi vodu. Nalijeva ju u drveni sud i ne čuje. Osjeća Paju. Čuje svoje ime izgovarati, ali sva se strese kao od groznice. Gleda u bistru vodu poniknute glave, a kada je jedan sič — limeni sudić vode izlila, baca pogled na kamenu cisternu. Postrance se primiče otvoru cisterne i ponovno zahvaća bistre vode. A osjeća — njega. Osjeća ga ne na zemlji i pokraj sebe, već u srcu u misli, u žilama i u smućenoj glavi. Opojena je njegovom blizinom kao i čašom vina kada je prinese svojim ustima i gutlajima ispražnjuje. Pogledala bi ga. Nitko joj živ to nemože zapriječiti, ali je nešto uzavrilo u njoj kao more. Nešto ju smutilo — savladalo i ona se boji. Hoće, da ga pogleda, ali oći, one još će slušati, ali teška glava neće da se okrene. Nemože da se okrene. Ni srdžbe ne osjeća,

niti uvrijeđena nije. Svadili se nijesu nikada, pa zašto je ta nježna puna glava, tako teška, da se neće okrenuti na tako nježno izgovoreno njezino ime. Zar nije Pajin glas bio mekan kao vuna ovčja. Zar nije podrhtavao kao glas frule pastirske. Pa zašto, da se boji?

— Marijo — plavojko — što se srdiš? Zar me se bojiš ili me mrziš? Zašto? Stranac sam ti? a kamo sve naše djetinjstvo? I naše ovce? I naše pjesme? I naša igra? Pa naše susjedstvo, da smo tako daleko jedno drugome. — Sječaš li se svega — kako ono nekada bijaše? Sječaš se — jer se mladost nikada ne zaboravlja, a i na smrtnoj postelji žalimo za njom. Rastajući se sa zemljom koja nas je hranila i svijetom koji nas ogovaraše — zar neispuštamo i na toj samotnoj postelji poslijednju suzu? Stari ljudi, mudri i iskusni dodavaju — čovjek se sa suzom rodio, sa suzom i umire. A nije istina. Poslijednja suza — jeste suza žalosnica za životom i svijetom. Suza, posvečena prvoj mladosti, koja nam je na samrti do zadnjega časa života najveća i najjača u mislima. Kod poroda nesvijesni sa suzom u oku, a na samrti u poslijednjim časovima isto tako. Suza na oku, a tijelo u iznemoglosti — misli u nesređenosti i neizvjesnosti.

Da sjećaš se svega, a bojiš se mene. I ja se svega sjećam, kao da sve to bijaše danas — a i ja se bojim. Teško — vrlo teško — proguram kroz grlo sapu, da otvorim usta i da izgovorim — Ma-rijo pla-voj-ko. Izgovorio je isprekidano. Glas mu drhtao. Marija se i nehtijući —okrene. Izobličeno lice Pajino dirne ju u srce. Na oku mu se caklila suza. Ona protrne, sklopi oči i reče:

— Nemoj Pajo. Ne spominji. Svega se sjećam. Sve je prošlo s onim lijepim danima djetinstva, ali u nama sve živi i dalje. Zakopano, zatvoreno. Samo otvori poklopac, razgrni pepeo. Sve pred nama iskrsava, kako je i nekoć u životu bilo. Tek jedno ... Nijesmo više djeca. Mnogo se toga mora zaboraviti. Svladavanja treba, kao i griješnom pokore. Bojim se, strah me je — tebe — vode, cisterne — svijeta — svega ... i ovaca. Strah me je i od onih lijepih dana našega djetinjstva. Zbogom Pajo ...

Uprtila plavojka sud s vodom na leđa i ide kući. Pajo stao i gleda. Milo mu je i ne srdi se, jer je Marija progovorila. Pametno — mudro, kako i mora jedna rązvijena i poželjna djevojka. On stoji i gleda, a Marija odmiče od cisterne. Obuze ga nesavladiva želja, da pojuri, za njom, pa dostigavši ju, da joj reče još jednom — z bogom ...

Uprtio brzo svoj sud s vodom. Digao ga na rame i pojurio uz cestu. Između njega i plavojke razmak — prostor, cesta — koji se nedadu nikako skratiti, makar se Pajo i žurio. Još samo dvadesetak koraka i on bi ju dostigao. I rekao bi joj s Bogom, gledajući joj garavo oko i svježe lice. Marija zaokrenu. Lagano se uspinjala cestom kući. Podboći najednom sud s vodom na kamenu ogradu, da popravi tovar na leđima, da se odmori. Ne bijaše umorna, niti sud nije trebala popravljati. Lagano

zavrne glavu prema cesti i trgne se vidjevši Paju, i hitro krene dalje. Pajo je koracao cestom, nosio vodu i gledao prema njezinoj kući. Vidjela ga je — da gleda — za njom. Osjećala ga je pokraj sebe. Koracao je korak po korak njezinim stopama. A ipak njegov put je vodio na drugu stranu do njegove kuće. Sagnutih leđa koracala je lagano prema kući. Nije maknula glavom niti lijevo, niti desno. Pogled joj je podjedno ležao na kamenitoj cesti — a Pajo — uvijek po kraj nje ili za njom. Kada je kod kuće skinula sud s vodom sa svojih leđa, podigne glavu, okrene se oko sebe. Bijaše sama ... a stotine koraka daleko lagano je odmicao Pajo k svojoj kući. — Bože — što je to ... Taj Pajo ... Podjedno uz mene i oko mene, a on sirota kao i ja vuće kući vodu i hoda svojom drugom cestom daleko od mene. A ipak uz mene ... uzdahnula je lijepa plavojka Marija.

Nije prošao ni jedan sat, otkako je plavojka donijela vodu iz cisterne a učinilo joj se kao da je prošao cio dan. Pričini joj se kao da je već i noć prošla i uze drveni sud u ruke. Probučka ga. Voda krklja udarajući o drvene stijene posude. Plavojka spušta posudu na zemlju i sama se čudi, kako je samo i pomislila, da treba vode. Istom ju je donijela. Svježu i bistru ... a voda kao da smješkajući govori: čuvaj se plavojko. Dosta je vode. Čuvaj se cistrene. Tamo je Pajo ... Radi njega bi htjela i opet na cisternu. Istoči me iz posude, pa idi. Još me tamo imade. Imade me dosta — mnogo. Sutra

ćeš me grabiti. I prekosutra ... a i Pajo će biti onamo, kod cisterne ... Svaki dan, tamo će te dočekati i više nikada nećeš zagrabiti vode, da ti on ne reće — Marijo — plavojko — dobar dan. Sjećaš li se. Ti ćeš podrhtavati ... Sjećat ćeš se i gledati mu ravno u oči, kao da ih hoćeš ispiti. Tako mora biti. Mariji bijaše milo i ugodno ovakovo mišljenje — i razgovor u monologu — a glavom joj šumjelo — i odbijalo se iz dvorišta od bajame, svakog kamena i trave. — »I Pajo će tamo biti. Svakog dana. On će te čekati ...« Ona prekrsti ruke na prsima, stisne zategnute i nabrekle grudi — i nekako slatko — prkosno reče sama sebi: Pa neka ... Zajedno smo ovce čuvali, a uvijek je bio dobar — mnogo dobar.

Oboren je onaj tajinstveni razmak između njih i plavojka sjeda večerati zajedno s Pajom. Štogod radi — uvijek uz nju Pajo, u mislima — rukama — grudima ... Pajo kod kuće svoje jednako živi kao i Marija. Svakog časa izađe u dvorište i obraća se Marijinoj kući. Traži ju u dvorištu — vrtu, a nigdje ju ne vidi. Pa ipak kako mu je blizu. Osjeća ju kraj sebe — u sebi. U očima mu je ... Svuda je s njime, makar što radio i makar kamo išao. Uz puteljak, obrastao zelenom travom — u kojoj poviruje sitno poljsko cvijeće, vidi svoju plavojku. Na livadi, u vinogradu — pri teškom radu ili laganu ugodnu odmaranju, svuda ju vidi. Svuda je uz njega i cijeli duševni život njegov nije više njegov — nego njezin — plavojkin. Ona mu ovladala srcem i mišlju, a njemu ne bijaše žao. Osjećajući nju pokraj sebe i u

sebi samom bijaše mu ugodno i toplo. S njome je razgovorao — svuda ju sobom nosio. Kada se izvalio pod staru, žilavu maslinu — u gusti hlad, stiskao ju u svom naručju. Cjelivao joj usta i srkao iz njih, neko do sada neokušano — slatko opojno piće. — Bijaše sretan. Zatvorenih očiju snivao je neki opojni polusan. Kada prođe pokraj njega kum Joko — čuo je njegove korake, ali se nije ni maknuo — Nije ni oka otvorio, da vidi tko to hoda u blizini njegova raja. Nije otvorio oči niti onda kada mu kum Joko nazvao dobar dan. Nije mogao da oko otvori, a nije ni odzdravio. Kum Joko mislio, da Pajo spava i ne dirajući ga otišao dalje. Pajo nije spavao ... On bijaše samo omamljen novim — do sada nepoznatim životom. Životom, koji je toliko star koliko su stari praoci čovjeka — Adam i Eva. Životom, kojega mora cijelo čovječanstvo osjetiti u svojoj mladosti, kada se ista razvije do kulminacije snage. Suvišak sile, snage teži napolje — van tijela, da se oslobodi kožnoga oklopa, koji ju zatvara u mišicama i žilama. Želeći napolje — teži samo tijelo — da se stara snaga izbaci — jer je izležana — a da na njeno mjesto stupi nova pomlađena tjelesna snaga. Ova izmjena uvijek redovno počinje na ustima mednim cjelovom — a svršava, na uskom i malenom krateru vulkanskom. Predigra — svega ovoga jeste ovakav opojni polusan, pun čežnje — pregaranja — zaboravljanja na samoga sebe. Omamljeni život, bez zdravog razbora i razuma. Gluh pokraj zdravih ušiju. Čorav pokraj zdravih očiju.

Nesvijestan — ali zato toliko željan — toliko tražen i mio. Najljepši život mladosti u kojoj se više ne živi ni vlastitim tjelesnim, a ni duševnim životom. Čovjek nehotice, ali dobrovoljno — zanosno i opojeno živi životom drugoga — druge naravi — i bića, kao što je i sada Pajo živio samo s plavojkom i sav od žilice do mesa i kože, i bio samo Marija — plavojka, a ona samo Pajo ... Nigdje nijesu osjećali sami sebe. Ni glada, ni vrućine ni studeni, niti žeđe. Sve je ovo bilo potisnuto mehanički, nesvijesno u pozadinu, a svuda za Paju iskrsavala je plavojka — a plavojki Pajo. Takav nesvijesno mio, sladak, ugodan, raskošan život, kada se sva ćutila slijepo stave u službu druge osobe — da u njoj i samo za nju i s njome žive — okrstiše ljudi — ljubavlju. A ona bijaše u njih već prešla i najveći dozvoljeni radius. Kada se Pajo probudio iz ovoga polusna — protro oči i razgledao se oko sebe — ništa nije ni vidio, ni osjećao. Za čas, ovlada njime — neka neizmjerna besvjesnost. — Zar lebdi u svemiru, kada pod svojim tjelom ne osjeća zemlje. Popipa rukama unaokolo sebe. Trava zašušti, a ruke osjete tvrdu zemlju. Oči mu se žarile, usta gorila od neiskazane žeđe. Srce mu jako zakuca. Teško se osovi na noge. Marijo — plavojko — sjećaš li se — uzdahne i njome u mislima krene, lagano kući. Nikoga nije vidio na cesti. Prolazili ljudi, djeca, žene. Magare vuklo tovar — veći od magareta. Sve on to nije vidio. Njegove oči zaslijepiše za cijeli svijet i prirodu. Preko njih se navukla slika Marije — pla-

vojke, koju će samo ona skinuti sa njegovih očiju i povratiti im vid za svjet i prirodu — život. To će biti onda, kada ona prinese svoja sočna usta i pritisne ih na jedno, pa na drugo oko. Zatvorivši oči, i podrhtavajući govorit će — lijepe — moje oči. Da vas ispijem te zauvijek — da ste moje. Mrena će pasti ... a život novi urezat će se u njihova tijela.

Svakoga, dana sastajali su se na cisterni — kod vode. Nagovorili jedno drugoga. Pogledi nijesu više bacani na suprotne strane. Zažarene — goruće oči tražile su jedne drugoga, a dugi, dugi pogledi počivali su jedan na drugom. Treptanje oka ih smetalo — i željli su da se nikada ne skine oko sa oka. U očima se odražava sav život. Nitko nezna opisati, niti ispričati bol srca, kako to znade da učini oko. Bolno oko — sa suzom i bez suza — suho i vlažno eterično — kakovo? Tko će njega da vjerno opiše. U oku se crta sva duša i borba čovjeka. Ljubav, tuga — bezvoljnost — umor i stradanje unutarnje odsjeva tako vjerno na njemu, da se njegovom životu nitko nemože oteti — nitko ništa više iskazati. U njihovim očima ne bijaše odraza tuge i bijede i stradanja. Iz njih je krijesila razdragana, raspojasana željna ljubav. Dugo bi nijemo gledali jedno u drugo. Riječi nebi progovorili, a koliko i koliko si medjusobno ispričaše. Cijele basne života. Nitko ih ne priča tako vjerno, kao mirno i nepomično oko. Oni su se razumjeli. Poletio bi jedan drugome u naručaj. Čvrsti stisak uzgibao bi mišiće tijela i potjerao paklenskom brzinom krv po žilama. Slatka o-

pojnost oklopila bi im vjedje na očima. Oni bi bili sretni — neosjećajući ništa oko sebe — neosjećajući ni sebe samih. Nijesu to smjeli činiti. Po danu... svijeta svuda u naokolo. Svijet, koji je sve to preživjeo, a na njihovu bi sreću bacio samo jedan podrugljivi podsmjeh. Ne ovdje... Drugdje — na drugom mjestu i u drugo doba. U tišini i samoći, bez svjedoka, straha i smetnja...

Nestalo je pomalo one velike udaljenosti i prostora izmedju njihovih kuća. Čudili se kako i zašto jedno vrijeme bijahu tako — tako daleko jedno od drugoga, a izmedju kuća im samo par stotina koraka udaljenosti. Plavojka je radila u vrtu. Pajo je dolazio. Naslonio se na kamenu ogradu. Gledao plavojku i pričao. Marija se podigla pogledala ga svojim velikim bistrim očima. Rad je stajao. Svakog časa je zastao, a marne ruke umjesto da kopaju i plijeve naslonjene su počivale na dršku motike. Mjesto rada titrao je oko Marijinih usana laki posmjeh. Lagan kao tanko inje zimi po drveću. Drhtao je kao inje, a Pajo joj uzvračao isto takovim posmjehom. Preko njega i s njime slijevale se dvije duše jedna u drugu. Naizmence se uvlačile u još poslijednje kutiće tijela, do kojih još do sada nijesu došle.

Razilazili su se... Marija stajala i gledala za Pajom. On se po stotinu puta okrenio — nasmješio. Zastao i dugo gledao u vrt i Mariju. I ona je stajala, gledala, a posao počivao. Kada ne bijaše plavojke u vrtu, dolazio je Pajo u dvorište. Prvi puta sa strahom pred Marijom, još više pred starim Mar-

tinom. Znadu stari ljudi dobro, da se momak nikada ne vrze oko njihove kuće — radi njih ili radi lovačkog psa. Makar i govore, da su došli na razgovor, ili pako da se zabave s lovačkim psom i da ga miluju. Badava ovakovo izmotavanje, jer ih oko izdaje. Svakog časa obraća se po dvorištu. Bludi do kućnih vrata i sve nešto traži. I spazi li djevojku, a ono kao ukočeno, ukopano... gleda, zuri, bulji i ne miče se sa djevojčine haljine. Ne miče se sa kose vrane i rumena lica. Zaustavlja se na bokovima i grudima i požudno kao da je gladno sisa daleku sliku djevojke. Kada se ona izgubi u kući i oko se vraća gospodaru i psu. Veselo — vrludavo — nemirno i bezazleno, baš kao da je i momak tek — onako — došao, da prikrati vrijeme i sebi i domaćinu. Sav se Pajin strah rasplinuo u maglu — kada vidje da je dvorište mirno. Nema nigdje gospodara Martina. Iz kuće je dopiralo praskanje ognja na ognjištu i sitan glas plavojke — pjevajući pjesmu, Vreteno se vrtilo. Vuna namatala. Vreteno zastalo, kada je Pajo stao na kućni prag. Marija duboko uzdahne, ali ne izdahne — već zastade. Nemir ju obuzeo. Mogao bi doći otac. Što će kazati njoj, a što će Paju pitati? Što će u sebi sakrivati njegov pogled? A ipak, bijaše joj milo — i ugodno. Oko se upiljilo u Paju, pitajući ga pošto je došao? On nije odgovarao. Znali su i on i ona pošto je došao? Tako eto — hoće da ju vidi i govori s njome. Došao je jer znade, da ga i ona poželila vidjeti i poželila da bude uz nju. O da je ovako za uvijek — zajedno s

njime bez ikakovih obzira i straha. Kako bi bili obojica sretni.

Derišćad se sigrala u dvorištu. Vika, galama, cijuk mališana — uprljanih i zamazanih nije ih smetala. Neznadu mališani — zašto momak dolazi djevojci i što se krije u njegovu srcu. Sav život djece leži u igri i kruhu — a dalje nit što znadu, niti osjećaju, a niti ih je briga što je došao Pajo do Marije. Bila su to u dvorištu braća i sestre plavojke. Koliko ih je u kući gospodara Martina? Toliko, koliko mu ih pokojna žena porodila i ništa više. Ne treba ih se brojiti niti je potrebno, da se znade, koliko ih je. Oni još neznaju za život. Njih se treba pustiti, neka samo dalje igraju. Marija — plavojka-ona živi posebnim životom i njezin Pajo isto takovim životom. Radje smo s njima, kod ognjišta.

Lagano pucketaju suhe maslinove grančice. Plamen liže dno i strane kotlića. Još malo, pa će voda uzavrijeti. Vreteno i vuna odmarat će se na sanduku. Plavojka će drvenom kuhaćom gnjesti po kotliću — sipati u njega kuruzno brašno i kuhati palentu. Pajo će pričati — gledati — razgovarati a palenta će zagoriti ili biti premekana. Svejedno — pojest će ju mališani.

Po malo poče ih i kuća smetati. Pobojaše se... i žudili su za osamom — bez svjetla i svjedoka. Sami da su i da ništa nevide i da njih nitko ne gleda. Mariju poče smetati i igra braće, i lovački pas — i sitne koke. Tuke i guske i zamazano prase, što se dobro uvaljalo u svoje vlastito blato — sve ju sme-

talo. Stari sanduk, bačve, krumpir ispod postelje i stara petrolejka — što je sve s njome od djetinjstva sraslo — sve ju smetalo. Kopalo po njoj i njezinoj duši i kao da joj svaki predmet zaviruje u najdublje dubine tijela i razotkriva i znade čega radi je plavojka takova — nestašna vesela — nesmirena. Ovo ju je smetalo. Svi su oni svjedoci njezinoga života i njezinih dana od malenih nogu pa do danas. Počela je težiti — za skrovitim mjestancima, gdje ne bi bilo ni kuće, ni sviju ovih predmeta i životinja. Tamo bi bila slobodna — bez svjedoka — i ništa se nebi bojala. Ona. Pajo — i nitko više. Sve bi mogli da kažu, vadeći srce na široki smokvim list, pa da čitaju — što se to skriva — i što je to krvlju zapisano u tim jakim, žilavim — crvenim i nemirnim srcima. Nitko ih ne bi smetao. Tamo bi i Pajo bio slobodan i nebi kazao Marijo — plavojko pa zastao. Stotinu ju puta ovako nagovorio — i još nešto htjeo dalje da govori — a ono — zapela mu riječ u grlu — i nemože napolje. Vrti prstima, kao da prevrče vreteno. Tapka iz noge na nogu, kao nestrpljivi konj, koji očekujući svoga gospodara, već dva sata stoji pred gostionom, a gospodara neima — neizlazi: Preotelo ga vino. Sjeda i ustaje, pa opet — Marijo — plavojko i dalje ništa. Sve čeka da ga Marija ohrabri, i upita što je — dalje. Što želi kazati? Još se nešto mota u njegovu grlu. Marija vidi i ne govori. Strah ju je da bi sve što joj Pajo kaže čuli i sanduk i burad — i alat, stara roba. Svi bi znali što Pajo priča i dnevno zurili u Mariju. Samoće — tišine — treba. Bez

sunca i dana. Sumorne, naoblačene — ali mirne večeri. Bez povjetarca i svjetla, kada sve sniva i miruje. Onda ih neće nitko čuti, nitko vidjeti.

Ovakova misao uporedo se, budila i u Marije i u Paje. Svakog dana i svakog njihovoga susreta osječali su da im treba samoće, pa onda da govore. Sve — što se već davno začahurilo u unutarnjosti njihovoj — i žudi — čezne — da se izvali iz ote čahurice i poleti od uha do uha — naravno samo njihova. Da poleti bezazleno i veselo, kao što žutak lepir poleti prvi puta iz svoje probijene čahure — u koju ga mati njegova začahurila, onim časom, kada je na zelenoj grančici iznijela maleno tek vidljivo jajašce.

Ova je uzajamna misao postajala svakog dana sve veća i jača. Iz nje se postajano radjala želja, a iz želje čežnja. Čežnja za samoćom, da budu jednom osamljeni — i da si sve kažu. Kada se postojana čežnja — pretvorila i u živu — želju — tako veliku, da je već u oboje prelazila nesumljivo u jasno htjenje, počeli su im se nehotice prsti doticati. Sa vrška prstiju uslijed nehotična doticaja, radjala se kao neka struja i sa ovih vršaka prstiju — lagano prolazila svima prstima i pesnicom. Obavila, zglobove, penjala se rukama. Unilazila u tijelo — kosti, meso, krv i kožu. Lagani i slatki žmarci vrvili su im po tijelu gore — dolje. Lijevo i desno — u nepovrat i vračali se nazada do jabučica na prstima. Nijesu izlazili napolje. Nazada se vraćali po tijelu i njima bijaše milo i ugodno i bijahu sretni, gleda-

jući povjerljivo jedno drugomu u upaljene oči. Poslije su ovakovi doticaji prstiju postojali češći. Hotimice — nehotimični — slučajni — morali su biti, ali ne bijahu takovi. Težnja ih je proizvodila. Oni su i onda bili sretni. Naposlijetku, postadoše hotimični — potrebni. Bez njih nemogaše se više Pajo i plavojka ni sastati ni rastati: Iz dana u dan raslo je tako jako htjenje — medjusobnog pripadanja, a kada je ono posve u njima sazorilo — da padne kao jabuka sa drveta nastade prijatno stiskanje prstiju. Prsti su se medjusobno isprepletali, kao što im duše i sav život bijaše već isprepleten medjusobnim duševnim pripadanjem. Počivala je ruka u ruci. — Lagano milovanje i slatki stisci ruku, kao da su im dnevno dovikavali: — Samoća vam je potrebna. Tiha, nijema, gluha, slijepa samoća. Bez svjedoka... Samo u njoj vidjet ćete, što znači sav taj živat čežnje — zebnje — smijeha — slatkog osjećanja i težnje jednoga — drugome. Samo u njoj pripasti ćete za prvi puta potpunoma jedno drugomu.

III.

Gospodar Martin krenuo je na sajam u Knin. Dan prije — večernjim vlakom — otputovao je — odredivši sve u kući. Ovce treba na pašu odagnati. Vinograd pregledati i suho savijeno lišće okidati i spaliti. Nesretni vinar koliko štete čini? Malen je i lijep. Bakrenasto zelenkaste sjajne kovinske boje. Na visokim izbočenim nožicama i dugim rilom kao

u pčele. Ovaj bezazleni i lijepi kukac, makar i malen nemio je gost vinograda. Radi toga ga i sabiru i gaze — zatiraju, da neškodi lozi i grožđju. Sve odredivši — mirno se je vozio prema Kninu. Kod kuće je Marija — plavojka, djevojka u naponu snage. Sve će ona na zadovoljstvo izvršiti i učiniti. A on mora ići. Treba kupiti kakovu kravicu, da bude mlijeka u kući. Od suviška će se nešto i prodati. Bude li prilike, da se kupi još kakav komad blaga ili nekoliko komada prasadi — i to će kupiti, ali samo onda, ako su, povoljne cijene Kupiti — prodati i nešto zaraditi. Ovako se dolazi do nešto novaca, koji je uvijek potreban u kući. Do njega se teško dolazi. Skuplji je od dolara — makar da je dolar vrijedniji. Svi suseljani — šalju dolare iz Amerike, koji onamo odoše na rad. U selu seljaci nemogu do krune doći, još teže do fiorina. Težak je život, jer je vezan uz novac. Imadeš li njega, imadeš svega u kući i nikakove oskudice ne osjećaš. Bez njega zlo. Niti pop neće da te bez njega ni vjenča, ni zakapa, a niti dade kakova iskaza ili krštenice. Sve samo za novac.

Pajo je ove večere malo dulje ostao kod Marije. Sjedili su na kamenu, što se usadio ispred kuće. — Razgovarali — prste sapletali — tiskali — i jedno drugo nagom gurkao. Osječali su toplinu tijela...

Kada se je Pajo nagnuo prema Mariji, jasno je ona na mjesečini vidjela njegova sabrana i malo ispupčana usta. Otkretala glavu na stranu, da bude dalje od njegove. Pogadjala njegove misli i na-

mjere i šapčući mu govorila: »Budi dobar. Nemoj... Mogao bi tko vidjeti« a srce joj naglo udaralo i željela je da se Pajo baci na nju i obujmivši ju snažno — izljubi oči i usta. Silom... Ona bi se otimala, ali nebi zvala za pomoć. Koga bi i zvala. Mališani spavaju. Kada bi i čuli, što bi joj mogli pomoći. Oca neima kod kuće, a kada bi i bio —što bi im on. Onda istom ona bi šutjela i prepustila se sasma milovanju i cjelivanju. Da — da je on kod kuće nebi ni ona sjedila s Pajom na kamenu. Nebi se ona nekadašnja strašna sablast samoće i opasnosti, tako tijesno uz njih sljubljavala. Na rastanku, dugo se držahu za obje ruke. Ruke su podrhtavale. Gorili su nekim do sada nevidljivim ognjem kao da gori na samim dlanovima. Slijepio dlanove zajedno i nemogu se rastaviti, a i njih dvoje nemože se rastati. Više puta pošao Pajo sve natraške kući. Par koraka išao, a Marijine ruke podjedno i čvrsto u njegovima. Ona ga gleda velikim svojim očima i ide korak u korak za njime. I Marija pošla sve unatraške da će kući, a Pajine ruke u njezinima i ne puštaju. Čvrsto drže njezine ruke kao čavao zakovan u dasku prislonjen uz dugačku letvu. On ide za njom korak u korak. Gleda ju svojim užarenim momačkim očima i zadrhtava. Podrhtava od čežnje... Obuhvatiti, privinuti ju na grudi. Milovati joj kosu i cjelivati usta... da to... Zavrti mu se sva njegova samosvijest u njemu — zaslijepi od uzbudjenja i želje. Trgne ruke iz njezinih i jednim naglim zamahom raširi ih da obuhvati... Marija bijaše brža. Naglo je pobjegla do kućnih vrata i stala na njima, a šapčući govorila njemu, — »budi dobar«. Braća nespavaju. Kazat će sve ocu, a onda ne ćeš smjeti do ograde, a kamoli u dvorište. On je stao pred nju. Samo dva koraka razmaka i molio — nekim mekanim — finim — bolnim glasom — šapčući. — »Dodji plavojko. Hodi Marijo. Samo korak iz kućnih vrata. Makni se... Nešto ću ti kazati.

— Pa kaži... Ja čujem...

— Čut će ti braća... Sve će ocu kazati...

— Pa šapči. Ja čujem. Govori...

— Šapnut ću ti na uho. Sasvim tiho i nečujno. Nitko ne će čuti i nitko vidjeti. Dodji — milo — Marijo. Samo jedan čas i ništa više. Sve ću ti kazati... — Ne — ne danas Pajo... Sutra U vinogradu.

Izrekavši poslijednje riječi — sva se strese i silno se poboja i sutrašnjega dana i vinograda. Već je htjela, da laže — i da mu kaže, ne sutra — — — sutra neću u vinograd, ali ona crna sablast prošlosti i straha pred samoćom i opasnošću potpuno se uvukla u njenu dušu. Ići ćeš. — Sutra moraš u vinograd — govorila joj ona iz njene unutrašnjosti. Neboj se ništa. Bit će lijepo... Sve su djevojke proživjele makar kako i gdje — prve slasti cjelova i ljubavi I ti ćeš. Prije ili poslije. Sutra — bolje — nego kasnije. Oca ti ne bude kod kuće, a maslina će mirisati. Loza lišćem suškati — cvijeće opojno mirisati i bit će ti lijepo. A Pajo je momak, kakvoga nećeš nigdje i nikada naći. Crna sablast zaokupila

joj razum i srce i uzaludu bi joj bio svaki otpor. Tako mora da bude. — Takav je život...

Kada je Pajo odlazio, manuli su jedno drugom rukom na pozdrav. »Jeli do zdrave Marije nećeš iz vinograda. Ja ću doći. Pomoći ću ti ponijeti stvari tvoje... Doći ću, a ti ćeš čekati«.

Marija ništa neodgovori. Kimne glavom u znak potvrdjivanja, Još čas dva stajala na pragu i gleda Paju. On je odlazio i obazirao se, a kada je zamaknuo za veliki kameni zid — još jednom se okrenuo. Vidio plavojku, a ona njega. Plavojka otišla u kuću, a on svojim putom — do svoje kuće. Mjesec je sjao. Zvijezde treperile na plavom nebeskom svodu — a svuda naokolo vladao je mir i tišina. Samo je lovački pas gospodara Martina vezan na čvrstu lancu — glupo zurio u puni mjesec i još gluplje na njega lajao i zavijao.

Još nijednu večer, legajući, na počinak nije se plavojka tako skrušeno, ponizno molila Bogu, kao ovu večer. Tri puta izredala »oče nas — i zdravu Mariju«. Tri puta probudila vjeru, ufanje u ljubav. Isto toliko i deset božji zapovjedi. Uvijek joj je jedna zapovjed bila manje na broju... Jedna je manjkala i to ona koju Jehova nazvao — bludom. Njese nije mogla sjetiti, a da se je i sjetila, što onda. Zar ona, nevina još kao dijete od majke rodjeno znade — što je to Jehova mislio — kada je iz arhiva svoga sveznanja izvukao i ovu nečednu riječ i upisao ju na kamenu ploču — kao zakon. Što je to — taj

blud? Zar proces naravi — kojega je on u čovjeka ustvario stvarajući ga iz žute ilovače. Prekomjerno uživanje puti... Pa to sve ide u životu prema naravi i krvi, temperamentu. Jedni previše jedu i uživaju u poslasticama — pa svejedno — radi toga odmah ne umiru. Neumjerenost — imade do dokaza silne, neizmjerne i nedohvatljive granice. Ispio čašu vina i napio se — zoran jak momak. Ispio tri litre vina i ne pozna mu se ni da je vinom mirisao. Gdje je sada neumjerenost. Zdrav kao jabuka i zazire od žena i djevojaka ne radi umjerenosti nego iz straha — odvratnosti prema ženi i mekom ženskom tijelu. Ako je i ovu bludnu zapovjed uklesao u kameni zakon — trebao je da se spomene i sviju onih, koji upravo prekomjerno prevrču oči — i mole — mole — da ih svijet vidi. I ovo je blud — prama njegovoj veličini — i svemoćnosti. Obmamljivanje svijeta i varanje Jehove. Sve je grijeh... i sam život, jer je u grijehu začet i rodjen čovjek, a grijeh najveći činio je onaj, koji je sve opačine i grijehe stvorio. Ništa nije grijeh.. Njega neima i neopstoji... a sve ono što se grijehom naziva, jesu samo mane i greške još nerazvijene duševnosti i uzgoja čovjeka. Kada svijet uzdigne svoje obrazovanje i svoju duševnost do viših sfera — sfera ljubavi, dobrote i praštanja — nestat će mana — nestat će grijeha. Pisani zakon na kamenim pločama spremljen će biti u muzej starina i prošlosti. Ništa ne će značiti i ništa vrijediti. Tek će docnija pokoljena podsjećati, da cio svijet u davna vremena bijaše životom u nižim tjelesnim

sferama, iz kojih je tijelo višemu i savršenijem životu uzdigla samo obrazovana duševnost.

Marija nije poznala ni opačine — niti grijeha, a ni Jehove. Znala je da opstoji i da je svemoćan i sveznajući. Moliti je naučila još malena — kao dijete i molila je svaku večer prije spavanja. Zašto? Zato, jer ju tako naučiše... I danas je molila — podjedno molila, jer bijaše sva zbunjena. Uzburkala se u njoj krv — mozak, misao, a nije znala zašto sve ovo uzbudjivanje. Radi Paje?

On je tako dobar. Uvijek je bio dobar, pa i onda kada se ga je najviše bojala. Nikada joj ništa nije na žao učinio... Molila je jer nije mogla usnuti. Mjesec se kroz škulje na krovu uvlačio u kuću. Zrake njegove padale po njenoj postelji i užarenim obrazima, a ona je molila. Prvi pijetao je već zakukurijekao i potsjećao ju da je blizu pola noći, a sutra treba raditi. Valja spavati, da se tijelo odmori — a san bježi. Danas bježi od nje. Skršena, podvije ruke pod glavu. U potkrovlju gleda Paju kako joj se smiješi i sluša njegov glas. — Ne boj se Marijo — Spavaj! Ja ću te čuvati i stražit ću cijelu noć. Gledajući u podkrovlje uporno i trajno — pomalo joj počeše teščati oči. Vjedje se sklapale i rastvarale. Izvukla ruke ispod glave. Jednu metne pod lice drugu prebaci preko grudi i obuhvati njome svoj punani vrat. Još jednom, dva puta... tako i umiri se sasma. Usnula je san sladak i osvježujući, ali s Pajom i vinogradom u misli.

Oko usana titrao joj posmijeh. Poslijedni okru-

gao kutić, što je još noćas zadnji puta okruživao njezina još do sada netaknuta i djevičanska usta. A sutra? Vinograd, stara maslina... ali oni neće nikom ništa kazati... Svjedoci su... ali nijemi svjedoci.

Sutra u jutro Marija dulje spavala no obično. Glava joj bijaše teška, a oči kao da su nešto natekle. I mutne bijahu... Pospremila kuću, i skuhala palentu. Uzela užeta s kojima će u vinogradu povezati zelene zaperke i ponijeti ih kući. Skakala od čokota, do čokota. Kida zavrnuto lišće i tamanila vinare. Zaperke je slagala na hrpice, a hrpice snašala na jednu veću hrpu. Sunce je odmicalo. Ptice pjevale — trava rasla, a bobice grozdove debljale. Nevidljivo — malo po malo svakog dana ovako. Samo ovako postepeno — po malo razvije se iz cvijeta zrno, a od zrna bobica. Samo ovako i trava ide u vis i cvijeće cvate. Nevidljivo od dana do dana, svaki dan samo milimetar... dok se ne razvije do odredjene veličine i snage i dok donese zrela i sočna ploda. Cijeli se život i sva priroda ovako razvija. U početku ne bijaše ništa. Ili bijaše sve maleno — neprimjetljivo, a vrijeme je gradilo. Sporo ali ustrajno, dok nije sagradilo veliku zgradu prirode. Nestašno se je Marija okretala — izgledala i očima tražila. Nije ništa našla, jer još bijaše prerano. Do zdrave Marije daleko — a Pajo je rekao — tako oko zdrave Marije, da će doći. Kada na svetom Ivanu stari seoski zvonar povuće za konopac, zvono će tankovito zazvoniti — a i on će onda doći. Krado-

mice će doći, da ga nitko ne vidi. Ponijet će joj kući zaperke, da se pod bremenom nesavijaju njezina mlada ledja. Hoće Pajo! Dobar je on i umiljat — i pomoći će ponijeti breme. Ona će pokraj njega i popravit će breme, ako se nagne na stranu. Sunce je odmicalo. Za sobom je ostavljalo dugi prevaljeni put na svodu nebeskom. Već je ostavilo iza sebe i Šibenik i otoke i putuje iznad sinjega Jadranskoga mora. Još malo, pa eno ga i nad Italijom mislila plavojka, a onda će brzo sumrak. Doći će — jer je kazao. Ne će prevariti.. Pajo... Najednom iza stare masline, začuje tihi glas... Marijo — plavojko. Nikoga nije vidjela, jer se Pajo stisnuo uz staru maslinu. Ona ga je poznala po glasu. Pa kako je samo došao. Kao mačak tiho, kradomice, nečujno. Ni trava nije zasuštala, makar je suha i nagorena. Ni šiba se nije zanjihala, a niti loza zapucketala.

— Odmah ću... Još malo... da sakupim i zavežem.

Pod starom maslinom, navoranom kao teška staračka ruka izmorena neprekidnim radom sjedili su zajedno. Jedno pored drugoga Marija i Pajo. Sunce je sjedalo na počinak. Posljednje žarke zrake prosulo po nebu i praštalo se sa odlazećim danom i pozdravljalo u sumračju dolazeću noć. Sve se nebo zažarilo — jednim plamenom. Plamen bivao postepno manji i slabiji — tamniji — a kada je sunce već daleko — zašlo za zemlju — tamo na zapadu, i zadnji se traci njegova svjetla utopiše u sumraku i pomrčini dolazeće noćne tame. Svjetlo noći, nejasno, tamno, maglovito — zamjeni jaku svjestost dana. I mjesec je izlazio, a već davno prije osulo se nebo titrajućim zvijezdama, kao polje ovcama i čekaju pastira da dođe. Dvije zvijezde — u isti mah padale su daleko na jugu iz neba i naglo se izgube u svemiru.

— Možda su naše — upita Marija.

— Moguće, odgovori Pajo, a zašto da su naše. Kad one padaju i onaj čije su, gubi se sa života. Mi hoćemo živjeti, a ne umirati. Još nijesmo ni počeli živjeti.

Lagani oblaci križali su svod nebeski. Negdje zaklone zvijezde. Zaklone mjesec i nastane tamno — mračno, ali tako prijatno i lijepo. Za čas i opet oblak se izmakne — putuje, a stari bećar mjesec, najprije samo malo, a onda sve jače pomalja se iza oblaka i smije se. — Nedade se on zastrti. — Samo onda, kada je cio svemir prekriven oblacima, nemože da čuva stražu, na livadama, u vinogradima, u selima i parkovima. Onda se sav noćni život odvija uz njegovu odsutnost, a njegove bilježnice miruju i on počiva. Kada se svemirom samo komadi oblaka ganjaju — onda on malo zažmiri, ali da za čas opet pomoli svoje nasmijano lice i stražari — svuda — po svakom mjestu. Broji cjelove, briše suze, registrira ljubavne pjesme i upotpunjuje kataloge slika iz noćnoga života. Negdje — negdje čuje i hitac — kojim si po neki nesretno stvoreni stvor božji prosvirao tanetom glavu. Nesretno zaljubljeni završava hicem svoje ljubavne boli. On to ne registrira i nigdje ne

zapisuje. On je stražar samo ljubavi — sreće — strasti uživanja. Vječno nasmijan. Liječi boli i patnje, a smrt ga ne zanima. Pa još onako luda. Za njega neima nesretno zaljubljenih. Pčela i lepir lete od cvijeta do cvijeta. Sjedaju na lijep bojadisan i mirisavi cvijet, a ono čaška prazna. Neima ni meda niti peluda. Pa ne ubijaju se radi toga i ne lete hotimice u vodu, da se u njoj udave. Lete dalje. Traže i nađu. Ništa nije laganije nego i u životu naći ljubavno božanstvo. Od djevojke djevojci — od momka k momku — naći će se već toliko željkovani i uzdisani ideal. Svi oni koji neće da ovako čine — nijesu nesretno zaljubljeni, već nesretno rođeni sa bolesnim mozgom — od poroda pa sve do taneta kojim sebi prosviraše glavu.

Hodajući lagano svemirom i skrivajući se za oblake i provirujući — između njih — zastane nad starom maslinom. Našao ih je — njih dvoje Mariju i Paju. Dugo ih promatrao — a onda — reče. — Vidi — novajlije su — početnici. Nijesu se prema svima pravilima zaljubljenih slijepili jedno uz drugo. Nijesu se ni po običaju tih pravila pružili jedno pokraj drugoga na zelenu travu — i isprepleli ruke oko vratova. Istom se uče ... On će im pomoći i sakriti se iza oblaka — dulje — malo dulje — a onda onako žmirečki — zagledati barem jednom svojom zrakom pod staru maslinu. Neće ju mu izbjeći i neće ga prevariti.

Ovako i bijaše. Pajo i Marija sjedili su jedno pokraj drugoga lakat razdaleko. Tek su im se prsti

doticali — i opet razmicali, a oči im sjale kao dvije malene, daleke zvijezde na svodu nebeskom. Jednako su osječali. Mnogo su mislili jedno na drugo i mnogo morali kazati. Nešto novoga, što u životu nije Pajo nijednoj djevojci kazao. Nešto novoga, što Marija u životu nije ni jednom momku priznala. Raskoliti srca i iz njih istresti sve ono što se već davno u njima sakuplja. Ljubav ... A kako početi, kada neznadu, kako se počima. Nijesu bili na gimnazijama, da bi naučili onu staru otvorenu frazu — »Ja vas ljubim«. Za njih ovakovo izricanje osjećaja bijaše nepoznato. Treba začeti od ovaca na paši i od djetinjstva. Sve zajedno povezati — i onda eto — što još drugo treba govoriti. Da se ne vole, nebi sjedili pod starom maslinom sami, samcati — a mrak i noć je već davno naišla. Ne poznadu oni gradskih običaja. Dođi — vidi i već na prvi pogled klopoći — ah kako mi se sviđate. Obožavam vas — a ona djevojka — guska — pa odmah prihvaća — i gače — zbilja — i zabavlja se i milo joj je, a ni nezna s kime. Kakav prevarant — otpušteni — robijaš — propalica u lijepu odijelu i uštirkanoj košulji — a poslije rugla i sramote. Na selu se ljubav drugačije rađa. Od malena — od paše i ovaca ... i godinama živi u srcu i misli — dok dođe do ... izjave.

Neki novovjeki mudrac, neimajući drugoga posla nastojao je, da usporedi ženu — s čim bilo — i ovako zaključivao. Svaka žena jeste palaća na dva kata. Drugi kat — to su usta. Prvi kat grudi — a

dolje niže prema zemlji — prizemlje. Definirao je razliku između obe palače — odnosno žene i palače.

U kuću se mora unići na prizemlju. Ako su vrata zatvorena — pritisne se na puce — u prizemlju. Iz prizemlja u prvi — pa u drugi kat. Kod žene — neide ovako. Nitko nemože da izravno ulazi na prizemlje — i da se penje u gornje spratove. Tko hoće do prizemlja — mora da se uspne najprije u drugi kat. Jedino iz njega kada je on osvojen potpunoma — može se teško, ali opet sigurno, da se spusti do prvoga kata. U njemu nalazi dva puceta na vršku dojki i mora se i taj kat osvojiti i domoći se ovih puceta. Pritiskom na njih — ustrajnim dnevnim — uz pripomoć drugoga kata pomalo se osvaja cesta do prizemlja. Lagano — silno lagano i teško — otvaraju se po malo obe vratnice — prizemnih vrata. Nakon dugog i upornog rada — jednog dana iznenada otvore se vrata prizemlja. — Onda se unilazi — unutra — a ulaženjem u prizemlje — ostavlja se jedan svijet iza sebe — a stupa u novi svijet — novi život. Marija i Pajo sjedili su — i pričali. Ruke im se sastajale i sjećali se igre na paši. Vinograda i ograde kamene — uz koju su se u sjeni vinove loze igrali tate i mame. Vrijeme je odmicalo. Mjesec brodio svodom nebeskim, a oni podjednako sjedili. Sjećali se sinočnjega rastanka ... Primicali se jedno drugom sve bliže — Milimetar po milimetar provaljivao se, lagano — samo lakat prostora — koji ih je razdjeljivao. Dugačak je bio ovo put — dok najednom osjetiše, da im se rame o rame poduprlo. — Onda je, Marija i nemisleći i nehtijući — naslonila svoju glavu na njegovo rame. Pram kose njezine pade mu na lice. Kako je ta kosa mirisala posebnim mirisom. Po mirisu bi znao, da je uz njega žensko biće, baš kada bi i tolika tama bila, da nebi vidio ni prsta pred nosom. To golicanje njene kose — razbudi u njemu neko do sada neosječano — nemirno — osjećanje. Stresao se kao slamka na vodi. Zastao mu dah i nije znao više ni gdje je, niti što radi. Neka misterioznost ovlada njime, pa i ako su i srce i žile i krv — sve užurbano radile svoj dnevni redovni posao — nije on osjećao svoga tijela niti kakove materije. Bescutan bijaše za život — tijelo — a činilo mu se, da sniva. Sniva do sada još nesnivajući i neosječani san. A kosa je i dalje nepomično — pa onda opet lagano dragajući počivala na njegovom licu — i otvarala put — do Marijinih usana.

U mukloj tišini — najednom je tiho, tek šaptajući glas Marijin — pitao — nježno jedva čujno — prislonivši usta na njegovo uho. — Što si ono htjeo sinoć kazati?

On je osjećao, kako se vatra sa njenih usana prenaša na njegovo uho. Osjetio je dodir njenih vrućih usana — koje su lagano ticale njegovo uho. — Želio je da tako za uvijek ostane. Kosa njena na njegovu licu, a vrele ustne na njegovu uhu. Slušao je Mariju. Osjećao je svu nju pokraj sebe i osjećao je da mu se ona uvlaći — u cijelo tijelo, ali ni-

je smogao ni riječi, da joj odgovori na njeno pitanje. Sve bi bilo svršeno njegovim odgovorom. A ona se je još bliže k njemu privinula i opet govorila. »Zar nečuješ? Zar te je strah? Ne boj se ... Što si htjeo sinoć, da mi šapneš u uho?

Pajo se trgne. — Velikim očima zagleda joj se u zjenice blage — mile — moleće zjenice. Kao da hoće iz njiju da iscrpi svu nutarnjost Marijinu i da ju prenese za uvijek u svoju dušu i svoje srce. Naglo raširi ruke, obujmi snažno Mariju oko pasa. Privine ju čvrsto na svoje grudi i stane joj cjelivati usta — i oči. Evo Marijo — to — to — govorio je isprekidano ljubeći Mariju — to sam ti htjeo kazati. Davno sve to nosim za tebe u cijelomu tijelu i duši. Davno mi sve ovo izgara u meni i jednom je moralo da se ovako svrši i da započne nešto novo. ..

Marija se nije otimala. Cijelim tijelom strujala joj struja sreće i zadovoljstva. Uljuljala se u polusan — božanskog milovanja i bila je sretna. Prvi puta u životu... Nitko i nikada nije se takao njezinih usta... Ni u šali. Prvi puta su cjelivana i gore — i pale — i žeđaju ... Da je vode bistre i studene, da je leda hladna, pa i oni nebi više mogli, da ugase oganj, davno potpireni, a danas zapaljen. Zapaljen i žrtvovan, božici ljubavi. A stari bečar mjesec, kroz jednu samo škuljicu između oblaka, prosuo zlaćanu zraku na staru maslinu. Zraka svjetla kroz gusto granje prolučila se i padala ravno na ljubeća usta. On je otvorio svoju veliku knjigu — i u nju zapisao: »Pajo i Marija«... U tišini.. Pod starom

maslinom, a u vinogradu gospodara Martina. Prvi ljubavni sastanak. Prvi ljubavni cjelovi... Današnjim danom ulaze u novi — za njih dosada nepoznati život. Život ljubavi...

Mjesec se ponovno sakrio za oblake. Marija i Pajo sjedili i dalje pod starom maslinom. Bojim se — nešto se bojim — šaputala je ona Paji, a on ju mirio: Ne boj se... Ništa se ne boj. Mismo svoji — ništa si nemožemo na žao učiniti. Sjedi.. Cijelu noć bih ovako sjedio. Cijelu noć — cijeli dan i sav svoj život.. A i tako će i biti. Povest ću te pred oltar. Odvest ću te svojoj kući. Neboj se... Bit ćemo svoji za uvijek — baš kao što smo i danas — i kao što bijasmo kada još maleni čuvasmo ovce pod vinogradom. Pajo će ti biti dobar...

— Kako si i do sada bio? upita Marija.

— Da kao i dosada, tako i od sada — za uvijek.

Milovanje — lagano kao mjesečina, nježno kao mašak na zrelu grozdu — za jutarnjeg sunca — lagano je počivalo na Marijinom licu. — Od časa na čas — sastajale se usne njihove srčući dugo — dugo nektar — opojni nektar ljubavi. Novovjeki mudrac, da ih je vidio — sumnjivo bi zakimao glavom i kazao. — Drugi kat je pao. Osvojen je... Predao se... A iz njega — treba dalje — — k prizemlju.

Cijelo duševno osjećanje Marije i Paje i nije moglo da navrne još preostalo vrijeme milovanja, nego na ovaj opasan ali u životu nezaboravni i slatki put. Ne treba misliti — i ne treba se hotimice nji-

me koracati. Duša, ljubav nesvijesna i zamorna raskoš — sama odvodi na taj put i vodi do tog prizemlja. U njemu se svršava sva ova raskošna ugodnost. U njemu se svršava život sreće — slasti i uživanja a zameće zametak novom tjelesnom životu.

Milujući se — i cjelivajući — stiskao je Pajo Mariju na svoje jake grudi, a ona se uz njega privijala, kao zeleni bršljan uz vitki hrast. Stisnuo bi ju jako — jako, da bi ju upravo zabolilo. Zajauknut će od boli, ali ta bol je slatka — bol bez boli — bol ljubavnog osjećanja. Stiskajući ju na svoje grudi — popusti konac na haljini. Konac pukne. Dugme ispadne i lagano nečujno otkotrlja se u zelenu travu. Na opravi se proširi malen prodor — kao pedalj velik, a stari mjesec — ušulja se nečujno kroz ovaj prodor do Marijinih grudi i legne na nabreklu — tvrdu dojku. Legne na nju i nemiće se, a ona se svjetluca u noćnoj tami kao kristal... Svjetluca se i bijeli kao galeb na krmi broda ...

Ljubeći Mariju — i grleći njezin — vrući vrat — nehotice se omakne Paji ruka. Omakne i spade na otvor na haljini. Ruka kliznu u njedra. Kao zrela — rumena — mirisava i slatka jabuka — ispuni šaku njegovu tvrda i zategnuta dojka Marijina. Na dlanu svome osjeti žeravicu. Jednu — stotinu — hiljadu žeravica. Ruka mu gorila. Oganj udarao u glavu — i krv. Znoj mu oblio čelo ... Lagano je prstima šetao po obudu dojke, kao do mjeri obod njezin. Lagano je hodao prstima po površini nje-

noj, kao da traži kraj njezin. A ona obla — svježa puna, bez početka i kraja. Na prsima izrasla — u prsa se povraća. Kao more — bez početka i kraja. Tek na vrhu — napipao jagodicu. Lagano ju zaobišao — stisnuo malo — nježno i opet pošao po cijeloj dojki unaokolo. Vratio se i zaustavio na jagodici. Cjelivao je Mariju strasno. Oči će joj ispiti... Isrkati iz očnih dubina... Usta će joj isisati, kao tele što isisa sisu krave ... I on će ju isisati. Dušu će joj uzeti. Marija se nije branila. Klonula i bez snage počivala je u njegovu naručju — a slatki trnci, do sada još neokušana života, ljubavi strujali joj tijelom. Nosili joj djevičanstvo usta — prsa — i dalje — u nepovrat — kao što nagla i jaka struja — nosi sve sobom, što godj nadje na putu. Sva protivština, sav strah sve zaprijeke — odnijeli su cjelovi — daleko, daleko u nepovrat. Danas se mora sve svršiti... jer je i prvi kat osvojen. Osvojen za uvijek, a iz njega se nemože nego u prizemlje.

Lagano milovanje dojke i obilaženje jagodice na njoj strujalo je dolje niže — do prizemlja. Ne misleći i nehtijući — tijelo opojno slatkom, raskošnom srećom ljubavi — samo se je otvaralo i pružalo poslijednje... na uživanje i podavanje. Dvije postrane vratnice na ulazu u prizemlje, same se po malo otvarale — i zatvarale, da se konačno otvore i otvorene onako — u groznici i vatri — prime u sebe, do sada nepoznatog gosta. Uzvišenoga gosta... tvorca svijeta — života — barem ljudskog života. Ne onakova kao u raju zemaljskom iz smrdljiva i zama-

zana blata načinjena, nego života — krvi, mesa i mozga. Osovina svijeta — i života, na kojoj se vrti cio svijet. Radjanje i smrt... Da nje ne bijaše ni svijeta nebi bilo, pa makar, da je u prvo vrijeme sva zemlja bila jedna žuta — kalna smjesa ilovače. U njoj neima krvi — mesa — žila, kosti i mozga. A udahnuće neke duše u komad ilovače? Vjetar, dim, magla... ništa. Glupa priča... Još gluplja na kubus — ako se ju priča u aeroplanu ili podmornici. Svi novi izumi, sva čudesa tehnike, sva kultura svijeta — buni se protiv onoga komada rajske ilovače. Nepriznavaju i nemogu ga priznati za svoga praoca — začetnika uma — kulture i ćudesa tehnike. Samo iz nečega živoga — makar bilo maleno kao makovo zrno — ali organsko — samo iz njega — mogao se da stvori prvi život iz života prvi čovjek, koji se dalje sam stvarao u prizemlju žene. — Stvarao se — radjao i dalje razvijao...

Nitko i ništa nebi mogli ovu večer, da prepriječi i čin i zanijeka ovakovo mišljenje. Tijelo zaneseno u sfere — ljubavnoga ludila — samo se podavalo pod starom maslinom. Nevidljiva sila, vukla je ruku Pajinu sve niže i niže prema Marijinim nogama. Suknja se njihala kao na vjetru, po malo podizala. Razotkrivala prizemlje s otvorenim vratima, a tvorac novoga živoga, lagano unilazio u prizemlje. Bijaše mu prijatno i ugodno upravo tako kao i Mariji, a kada se sve svršilo — protekoše vrele suze s njenih očiju. Požudno ih srkao Pajo svojim vrućim usnama i sušio vlažne oči njezine. A suze su tekle ... tekle kao bujica oplakujući djevičanstvo prizemlja, s kojim se je djevičanstvom Marija za uvijek rastajala. Još joj je preostajalo jedno djevičanstvo — puno vrijednije i dragocjenije — djevičanstvo duše...

A stari mjesec — sav je sjao na modrom nebu i u svoj album slika unašao... novu sliku — ali u dvoje — Mariju i Paju...

Davno duševno začeto, sada se je začelo i tjelesno, onim istim redom kako je mudrac mudrovao. Osvoji u žene drugi kat, pa prvi kat, a onda imadeš slobodan ulaz u prizemlje.

Noć je mirasala... Zvjezdano nebo treperilo, a puni mjesec dalje hodao. Prema zapadu... Cestom su koracali jedno pored drugoga Pajo i Marija. Ništa nijesu nosili. Veliki snop zelenih zaperaka ostao je u vinogradu. Hodali su cestom zagrljeni. Marija se stisla na njega — a on ju obuhvatio čvrsto oko pasa. Više ju je Pajo nosio, nego što je hodala po zemlji. Lagani povjetarac milovao ih obojicu i kao lepozom rashladjivao njihova zagrijana lica. Negdje — se magare javilo — sa dugim — zategnutim — i — a — a —Gledali su si u oči — a na njezine oči svaki čas stiskala su se Pajina usta. Hoće da ih ispije ... a one se nedadu. Molećivo ga gledaju i kao da ponovno mole... Još... Još ljubi... Blizu je kuća... A i noć je... Doskora ćemo se rastati, a onda — do sutra — prekosutra — istom dok se ponovno sastanu — neće biti ništa. A kako je duga noć? I dan je dugačak... a ovi cjelovi kratki i trenutačni.

Teško su se rastali. Jednom podjoše... Pajo kući a ona u kuću. Vratiše se obojica jedno drugomu. On ju opasao — privinuo na grudi i dugo cjelivao. Ona njega isto tako. Onda su se opet rastali. Par koraka zakoracali na protivne strane i stali. Obrnuli se kao na zapovjed jedno drugome i ponovno pošli jedno drugomu u susret, a Marija i opet bila u njegovu naručju. Ruke su im se grčile — usta pomamno sastajala i tako dugo — nijemo ostajali zagrljeni.

U kući zaplače mališ. Plač ih opomene — strese — prodrma. — »Moram Pajo otići., Djeca plaću. Što li će kazati ocu? Da me cijelu večer ne bijaše u kući, a što ću ja kazati, kada me upita, kamo ti to tako kasno jučer došla kući? Moramo se rastati.

Rastadoše se. Marija unišla u kuću i sve govori. Šuti — braco... Ne plači... Još bi se sigrao. Zašto si tako rano lega. Eno istom zdrava Marija — zvoni kod svetoga Ivana. Zvono je brečalo. Stari ovan tresao glavom, a zvono mu brenčalo na njegovu vratu. Mali je prestao plakati. Da, zvono zvoni... a mislio je da je već davno čuo zvoniti pozdravljenje Gospi. Usnuo je...

Marija se skinula i legla. Nije večerala, a niti bijaše gladna. Sva je bila sita onoga čuvstva i osjećaja ispod stare masline u vinogradu. Bijaše sita sreće, što ju je prvi puta srknula u svome mladom životu. Sita i presita... Tijelo joj nije ništa trebalo, a glava, duša — samosvijest — toliko puni te sreće, da joj sve šumjelo u glavi i ušima. Bojala se i mislila, da će joj glava puknuti od neke ugodne napetosti.

Nije mogla usnuti. Prvi i drugi pjetli otpjevaše već davno svoju jutarnju pjesmu, a ona se prevrtala iz jedne strane, na drugu stranu tijela. Ljegala na ledja i podvijala ruke pod glavu, a san nije dolazio. Sva je bila izmučena i pijana od — sreće i ljubavi. Mjesec je blijedio na nebu — zvjezde se lagano gubile i treći pjetli navještali su zoru. Ona još uvijek nije spavala. Tek neki polusan — drijemanje ovladalo je njezinim tijelom. U ovom polusnu rađao se redom život od najranije mladosti. Paša — ovce — vinograd, livade i igranje u vinogradu. Večeras se sve to završilo. Završilo se kao i nekoć u vinogradu — igranjem. Kakovo bijaše ono u vinogradu, a kakovo ovo pod starom maslinom. Ono bez učinaka i osjećaja — bezbolno — a ovo večeras? Znojno — grčevito — bolno — sretno — ugodno — i vlažno. A ono — onda ništa. Djeca žive drugim životom — mladost drugim. U djece igra — u mladosti gotov čin, koji se više ničim ne popravlja. Načeta se jabuka i dojede, kada se jednom u nju zagrize. A oni su zagrizli. Tako slatko bijaše zagristi u to zabranjeno rajsko voće. Lagano se u omami budio strah. Uvjerena bijaše da nije ništa zločestoga počinila, ali jasno joj bijaše — da ono što je učinila — jeste po prvi puta učinila. Sav strah i bijaše samo u tome, što je čin prvi puta učinjen, a poslijedice njegove nejasne i nepoznate. Što će dalje biti? Što će se izroditi iz toga uživanja? Kakova će ploda, to

donijeti? Dali će tko saznati za večer pod maslinom — starom maslinom? Što će drugi kazati? Sve ovakove misli navru joj glavom i istisnu pomalo sjećanje na užitak i sreću prošle večeri. Unutarnji neki glas dovikavao je: Zagrizli ste u zabranjeno voće. Na njemu sjedi otrovnica zemaljskoga raja. Adam i Eva — zagrizavši kao i vi u zabranjeno voće, izgubili su milost i bili protjerani iz raja. Bijeda ih progonila — sve radi toga, što su isto uradili u raju, što i vi u vinogradu pod starom maslinom.

Marija se poboja patnje i stradanja, a umiri se sjetivši se svoga Paje. On će ju braniti, pa makar kako bio težak i trnovit put, kojim su sinoć pošli. Ako je sagriješila — molit će i izmoliti otpuštenje grijeha. A nije griješila. Griješi onaj — koji ubija — i krade. Griješi onaj, koji svojim činom zadaje bol i patnju — nesreću i muku svome bližnjemu. Sinoć — ne bijaše svega toga. Bez boli, bez patnje i ubijanja. Bijaše tako ugodno — i cijela večer bijaše vijenac savijen od sreće i ljubavi. Zar bi to bio kakav grijeh, što su ona i Pajo bili toliko sretni? Da je barem cijela noć bila takova i cijeli dan i druga noć i tako dalje sve do smrti.

Sunce je već zarumenilo istočno nebo, kada se je Marija ustala. Bila je umorna i teška. Mišići na ledjima kao sabrani, a noge joj podrhtavale. Glava otešćala. Lice nešto malo problijedilo. Oko očiju se navukli crni — zagasiti kolobari, a pogled, nešto mutan, bez običajnoga sjaja. Sve joj bijaše u kući strano i tudje. Svaki predmet, kao da ju je gledao

i nekako sumnjivo — pitao. — Gdje je sinoć bila i što je radila, da nije nažgala staru petrolejku...

A Pajo? Njegova noć bijaše kao i Marijina Puna nemira i trzaja. Slatkoća večeri strujala mu tijelom. U polusnu čvrsto je prekrstio ruke preko prsa i cijelu noć držao u naručju Mariju. Držao ju čvršće, nego sinoć u vinogradu — usprkos toga — što je svaki spavao kod svoje kuće. Živci — radost — radili su cjelu nemirnu noć. Utisci prve ljubavi ispod stare masline stotinu puta se opetovali — i cijeli polusan noći — dočaravao je i nije ispuštao iz misli — večer prve ljubavi. Grčevito je stiskao i pružio noge, a u snu više puta — slatko i milo — progovorio: — »Marijo — plavojko, ne boj se... Sjećaš li se... Svega... Djetinjstva... Stisni se... Privini se na svoga Paju«.

IV.

Od one večeri zapadoše i Marija i Pajo u nekakav čudan, do sada još neosjećani niti okušani život. Zaslijepiše za cijeli svijet i prirodu. Zaboraviše na ovce — na posao u vrtu — vinogradu i na livadama. Nikoga oni nijesu primječivali a i ništa opažali. Najsretniji bijahu u osami. Onda su osjetili ponovno — da su sami i da živu. Osjećaji prve ljubavi istisnuše im iz misli cijeli svijet — sav život — selo — i kuću. Pajo je samo svuda vidio Mariju, a ona samo Paju. Sve su zaboravljali. Otac je Mariji kazao, da treba donijeti one zaperke iz vino-

grada, da ne gnjiju i ne venu. Pojest će ih magare. Dok se je okrenuo otac na jednu, a Mariji na drugu stranu, već je zaboravila zaperke. Pajo je stajao pred njom, pored nje, iza nje — svuda unaokolo nje. Ako se je dotakla kamena — tamo je bio Pajo... Ako se dotakla ognjišta, ondje je bio Pajo. Kao Bog — svuda i na svakom mjestu. Svuda samo Pajo. Osjećala ga je oko sebe, u sebi, u krvi — žilama — srcu i glavi. Svuda ju stiskale njegove jake ruke, a tijelom strujala slatka opojnost, i noge joj drhtale. Drhtale i žudile, da se opet sastanu s njegovima — isto onako kao u vinogradu pod starom maslinom. Onda će i opet zamrti u nekoj neiskazanoj — radosti, slasti — sreći — i ništa neće ćuti, ništa vidjeti. Lebdjeti će daleko u svijetu u nekim nepoznatim visinama u kojima samo sreća i ljubav ispunjava sav njezin, djevojački život. U visinama — koje mladost — samo jednom u životu osjeća i to samo onda, ako iskreno ljubi. Kada ljubi duša — dušu — a ne tijelo i meso...

Život joj postade potpunoma vezan na Paju. Ako je jela suha kruha — mislila je na njega. Voljela bi, da je i on uz nju, pa da s njime dijeli zalogaje kruha. Ako je morala kamo otići — mislila je na njega. Kako bi bila sretna, da i on s njome ide. Izgubila je onu slobodnu volju kretanja i rada, što ju je imala — prije one večeri u vinogradu. Do onda je težila za Pajom — ali još uvijek bijaše ona Marija — Celića — posve slobodna dušom i tijelom od Paje. Sada — poslije večeri — pripadala je njemu

i sva njezina misao, volja i rad. Cijeli njezin život — bijaše život u dvoje. Život Marije i Paje. — Jedna svijest gubi svoju samostalnost — i ništa ne radi — bez druge svijest. Bez svijesti ljubljenoga bića. Kroz ovakovo dijeljenje samosvijesti na dvoje — proizlazi i rad nekako necjelovit — kao što je život — necjelovit — pocjepan. S njime — samo s njime zajedno s Pajom — ništa joj ne bi bilo teško. Ništa ne bi zaboravljala i rad bi joj bio čist — valjan — i besprikoran. Bez njega nemože više ni oganj da zapali na starom ognjištu. Ne će da gori... Suhe grane masline — nedadu plamena. Vatra se svaki čas trne — pa ju mora ponovno, da loži i pokraj nje stoji kao sputana i pazi, da se oganj ne ugasi. A nekada? Sve je plamsalo. Žeravice uvijek dosta na ognjištu. Tek malo je samo razgrnila pepeo nametala par suhih grančica — pa otišla za radom. Kada se je vratila — a voda za palentu samo što ne zavrije. Sada ni voda nije htjela — dugo — dugo da vrije. Sjedila je kod ognjišta. Mislila na Paju i kao čekala, da joj voda dovikne — evo vrijem — ukuhaj palentu! Kada se je trgla — na čas oslobodila Paje — i pogledala vodu — a voda mlaka. Pod kotlićem par žeravica — bez plamena i snage. Ponovno je podlagala oganj — i čekala da voda zavrije, a iz dvorišta je vikao otac Martin: »Marijo — plavojko što je to danas sa palentom — purom?« Braća se vrzla po kući nestrpljivo. Vrijeme je objedu i traže jesti i sve viču: »gladni smo«, a Marija nečuje. Ona čuje samo Pajine riječi — u vinogradu

— pod starom maslinom »sjećaš se — Marijo. Svega. — Djetinstva«. Činilo joj se da više za nju u ovoj kući neima nikakova života. U njoj bijaše stranac, a prava njezina kuća bijaše vinograd i stara maslina. Pod maslinom je lijegala na počinak — zajedno s Pajom. S njime usnula... S njime ustajala... S njime zajedno ondje stalno živjela... Pod starom maslinom sve bi drugačije bilo — nego u rodjenoj kući. Tamo bi bila opet mirna — i sve bi radila smireno i veselo. Pod njom bi i oganj gorio — i voda zavrila — i palenta pura se skuhala. Tamo bi sve cvalo sve kliktalo — i nitko ju ne bi morao opominjati. Ovdje, kod kuće — nezna što bi prije počela da radi, a što godj započne — ostavi i zaboravi. Hvata se drugoga rada — a da prvi nije ni završila i tako nastaje u kući neki labirint započetoga i nedovršenoga rada. Ovako u kući — ovako oko kuće, a ona se vrti kao vreteno — i ništa ne dovršuje. Vrti se u vlastitoj kući kao stranac u velikom, nepoznatom gradu. I njoj je njezina kuća postala isto tako nekakav nepoznati grad. Hrpa pokućtva, bačvi, alata, krumpira... do sada nevidjena, strana... Sve je Pajo istisnio iz njene duše — i sebe u nju stavio. Kada bi on bio i sada ovdje — pokraj nje — i sutra i uvijek, da ga ona vidi — da ga osjeti — da zajedno — prevrću krumpir pod posteljom. Onda... Da zajedno vade iz badnja žito i puštaju iz bureta vino, da zajedno napaljuju staru petrolejku — onda bi ova kuća i nadalje bila njezina i sve u njoj bilo bi njezino kao i nekada — prije one ve-

čeri u vinogradu — pod starom maslinom. On manjka u kući, a kada on manjka, onda za nju bijaše kuća prazna, strana — nepoznata i tudja. Onda u njoj sve manjka i ništa neima, Sve je za nju neprimjetno, pa čak Marija nije ni zidova vidjela, a niti osjećala, da uopće imade kuću... Kuća sa četiri zida i ulaznim vratima. U njoj strogi otac i nekoliko braće. Što će joj sve ovo, jer oni ne poznadu — ne žive — s Pajom ni za Paju. Ta četiri zida sputavala su ju i djelila od njega. Otac joj bijaše zaprijeka, da se nesmetano sastane s Pajom i da s njime u zagrljaju zaboravi sav svijet — pa da bude sretna. Braća su joj isto smetala. Kako će pred njima da i dodje Pajo u kuću — kada bi otac i dozvolio ovakovo dolaženje. Uprljani i zamazani — stat će — gledat će Paju i dosadjivat će mu. Loviti ga za hlaće, penjati mu se na koljena — a ona će sjediti, čekati... samoću. Posao će zastati — vatra ugasnuti — a ona će se vrtiti po kući — i ništa neće raditi. Dugo — dugo će kuhati puru, a kada ju skuha bit će pripaljena kao i danas — bit će premekana kao jučer — bit će neslana...

Opet je Martin povikao: — »Marijo — pura — vinograd«? Požuri se...

Vinograd... Pura... Pogleda vodu, a ono kao da je kotlić procurio, što li, da u njemu samo pola vode. Oganj gori — i ništa ne curi iz kotlića. Kamo se dala voda? pita se Marija, ali neima odgovora. Zagonetno joj sa tom vodom i kotlićem, a nikako da se sjeti, da se voda ukuhala. Uzavrijela i

ukuhala, dok je ona nemirno hodala po sobi — loveći svaku stvar, da i sama nezna zašto — a onda ju metala nazada, na isto mjesto iz kojega ju i uzela. Ukuhala voda, dok je ona skrstila ruke na grudima — i smijala se i pričala s Pajom pod starom maslinom. Ukuhala voda — kao što nevidljivo ukuhao cio život Marijin...

Ona nadolije vode — uredi vatru. U vinograd treba ići... I Pajo će s njome tamo biti, jer će mu ona kazati, da ide u vinograd. Kazat će mu — i neka dodje, a on će doći. Misleći na vinograd i Paju užurbano počne raditi. Oganj je plamsao. Voda ponovno uzavrila i pura bila ukuhana i skuhana.

Veselo je Marija hodala seoskim putem. Lagana kao vjeverica i brza kao vjetar. Sve nesredjenosti nestane. Udahne čistoga zraka... Oči joj zadobile stari sjaj — a oko usta zaigra neki zadovoljan smijeh. Jabučice lica zarumenile se, a srce i duša posve se primiriše. Vidjela je Paju... Bio je predaleko, da mu kaže makar i jednu riječ. Mogao bi tko čuti a kazati ocu. Mogao bi da ih i uhodi i da svojim uhodarenjem pokvari sve njihovo seselje i radost. On ju je gledao... A ona njega. Manula mu je rukom — na onu stranu — a on je razumio i isto tako manuo rukom — na istu stranu— prema vinogradu...

Svaki nemir izgubi se iz misli Marijinih. Ona je gledala svoj vinograd. U njemu staru maslinu, a pod maslinom svoju sreću. Tek vrata prizemlja — nesvijesno se lagano otvarala i zatvarala, kao

da ih vjetar, amo tamo pomiće — i žudila su za Pajom, da ga puste u nutra. Ona nije na ovo pomišljala — jer je znala — da će i danas — biti sretna, kao što bijaše sretna i jučer. Što će oni raditi u vinogradu — što će govoriti — nije pomišljala — ali — sretna — bit će sretna. Pajo će ju zagrliti. U tom zagrljaju zaboravit će na cio svijet i na sebe samu — ali baš onda, u toj velikoj zaboravnosti — bit će sretna. Nikakove sile neima na svijetu, da spriječi ovu sreću. Kada bi joj i otac htjeo, da joj tu sreću uništi — ne bi mogao to učiniti. Pobjegla bi od kuće. U šumu — zajedno s Pajom, a oni bi bili i tamo sretni. Svuda — svuda bi se uvukli u šiprag — medju najgušće mladice — pa da ih traži selo — cijeli svijet — nebi ih našao. Oni bi nevidjeni i bez straha — ležali zagrljeni medju mladim borovima. Tek po koja ptica proletjela bi moguće kraj njih... Po koji zeko samo naišao bi moguće na njih. Ptica bi dalje odletjela, a zeko sav uplašen — zagrabio — što bolje može — i — pobjegao. A oni — bi ležali — čvrsto zagrljeni — i bili bi sretni — zaboravljajući — cio svijet.

Marija je imala u vinogradu još od juče zavezan svežanj zaperaka. Uprtit ga na ledja — i ništa više — bijaše cio njezin rad, kojega je odredio njezin otac Martin. Došavši u vinograd, zaboravila je na lozne zaperke. Budno je okom promatrala svaki čokot. Obišla kamenu ogradu i tačno ju promatrala, a i sama nije znala — zašto ovo čini. Zavirila u kutove ograde. Svuda loza — širokim lišćem i svojim

šibama — lozovinom. Loza se ispreplela od čokota do čokota, a široko lišće baca debeo hlad na zid. Između njega i zida korak čistine. Jedna se loza domogla zida i po njemu se povlači — sa svojim velikim lišćem. Druge pako okrenule prema zemlji — dolje... Marija zastala i dugo promatrala ovo skrovito mjesto. Okrenula se prema staroj maslini. Pod njom je čistina, a u okolnim vinogradima — imade svijeta... Ona — stara maslina — samo u večer, po noći... tako lijepo miriše — i mami — pod svoje grane. Po danu... Nikako...

Zavukla se izmedju čokota i zida. Koliko mjesta — a kako skrovito i zaklonjeno, da se ništa ne vidi...

Kada je Pajo, kao miš nečujno, došao u vinograd — Marija ga nekako besvijesno vodila vinogradom. Došavši do staroga čokota, do skrovitog mjesta — povede ga u nutra i reče: »Ovdje nas neće nitko vidjeti. Nitko smetati. Sami smo i zaklonjeni«.

Jest — bili su sami i zaklonjeni, u zagrljaju — čvrsto stisnuti — jedno pokraj drugoga. Srca su im zajednički udarala, ali oni to udaranje nijesu ni čuli ni osjećali. Omamljeni bijahu i pijani sreće. — One sreće u kojoj se za boravlja cio život. — Sreće, u kojoj prestaje misao — razbor — oprez — obzir... Kada bi upravo ovaj čas netko i naišao ovuda — svejedno — oni ga nebi vidjeli. Kada bi što rekao — oni nebi odgovorili — jer luda — ljubavna sreća — neima oči — neima uši. Kada bi im makar tko — zapovijedio — da izlaze napolje

iz ovoga skrovišta — oni nebi izlazili. Nitko neima prava — da smučuje sreću mladosti... Bio bi okrutan kao krvnik, koji odsjeca glavu... A oni, radje bi si dali i glave odsjecati nego, da napuste — svoju sreću, koja je istom sinoć — došla do vanjskog, fizičkog izražaja.

Dugo su im usta bila vezana slatkim cijelovima. Ruke se stiskale. Milovala se kose... a lagani, topao znoj sabirao se kao biserna rosa na njihovu čelu. I noge se dotakoše... a onda je zamrlo sve — u neki raskošni — omarni, teški, ali ugodan i sladak san — Čvrsto zagrljeni... osjećali su — kako su im nabreknule žile — kako se usta požudno spajaju... ali to osjećanje bijaše nesvijesno... proizvod i učinak nekog božanskog — opajajućeg ćustva, koje im obuzelo sve tijelo — svu misao.

Kada se trgoše — osjećali su, da su jedno drugom u naručaju — prospavali san mladosti — san uživanja i da su pripadali tjelesno jedno drugome. Protaru oči ... »Zar u istinu — zar smo i spavali« — pitala je Marija gledajući Paju.

— Da spavali smo! odgovorio je Pajo.

— Dali dugo?

— Tako... čas — dva...

— Kada bi ovako za uvijek... Cijeli život. Kako lijep san...

I bijaše lijep. Činilo se Mariji sve ovo — kao neko rajsko prividjenje — a ne kao stvaran i zbiljan život.

Rajsko — jer ni u raju zemaljskom — nije mo-

glo biti ljepše — nego u ovom zaklonjenom mjestu. I tamo nemogaše biti tolike sreće za ljude, koliko sreće osjećahu njih dvoje — pod zelenim, širokim lišćem vinove loze. Makar su i spavali — nije se Marija žurila — kući. Zaboravila — na oca — i nije ni pomišljala — što će mu kazati, ako ju upita — kamo tako dugo u vinogradu. Nije joj se žurilo — a nije se žurilo ni Paji. Ni on nije još nikada u mladosti proživljavao — sretne dane mladosti. Ovo su prvi... Prvi, a tako sretni...

Još jednom zadrhtale su latice cvijeta Marijina — a čaška osjećala — kako pestić života — oplodjuje... čašku. Zamirali su ponovno... I jubav je sasma zaokupila cio njihov život.

Idući samo jedan komadić ceste zajedno — pitala je Marija — Paju: — »Jeli — Pajo? Jeli ovo ljubav? Kako to knjige pišu i ljudi nazivaju? Sve ovo u vinogradu — i prije vinograda?«

— Neznam! Neka je, što je... Neka to ljudi zovu i umiranje. Svejedno — samo — da bi tako bilo cio život... Nemogu bez tebe... Ne radim — samo mislim , na tebe — samo tebe gledam...

Rastali su se stiskom ruku. Na cesti se ne ljubi... Htjedoše — ali nemogaše. Ljudi su prolazili... Ali i u stisku ruke — bijaše isto toliko — slasti i miline — kao i u cjelovu — isto tako — kao i u vinogradu.

Marija je koracala putem — kući. Breme vinovih zaperaka — raširilo se na obje strane kao velika zelena lepeza i sva se ona gubila u tom velikom snopu zelenih zaperaka. Obrnula se je koji puta da vidi Paju. I on se je obraćao... i oboje bijahu sretni. Pod bremenom se joj zagrijala leđa. Sitne kapi znoja slagale se na rumenim jabukama lica. Znoj joj curio lagano ledjima. Osjećala je da se sva znoji. Dapače činilo joj se, da se čak i unutarnjost njena oznojila — i da lagani tanki mlazovi znoja — probijaju napolje — i cure joj po njenim oblim sočnim bedrima. Cure prema koljenima — i dalje — listovima — sve do stopala.

Od vrućine i tereta— mislila je Marija. Ne bijaše joj nesnosno ni teško. Cio je život takav. Težak i umoran. Samo poslije rada sladak je odmor. Samo poslije njega i odmora, tijelo je ponovno čilo — svježe. S pomladjenom snagom i pomladjenim veseljem za život. Kako prija topla — pušeća se pura — nakon teškoga rada...

Prolazili su dani... Marija je radila kao i do sada kućni posao i radnje u vrtu, a kada je bilo potrebno i u vinogradu. Nije nikako volila, da radi u vinogradu s ostalim radnicima. Smetala ju njihova prisutnost. Kamo godj su stali, kao da staju na nju i Paju i gaze njihova srca. U vinogradu nebijaše ni za koga mjesta — samo — za nju i Paju. Svi ostali ljudi prekoračivši ogradu vinograda, teško radeći i pljujući na zemlju — kao da su pljuvali na njezinu sreću. Klonila se je vinograda u prisutnosti drugih i najvolila je kada je mogla u takovim prilikama ostati kod kuće. Tada će i Pajo trknuti — do kuće — do nje — kradomice, kao lisica na svoj plijen.

Radeći u vrtu — osjeti jednoga dana neku sumornost. Glava ju je bolila. Žile na glavi nabreknule, a iz cijele unutrašnjosti dizala se prema glavi neka slabina — kao nesvijest. Slana slina napunjavala joj usta. Ona je izbacivala, lovila se za glavu i zastrašeno mislila, da je obolila. Od čega samo? A mučnina bivala sve teža veća i jača, a glava sve napetija. Borila se je svojom mladenačkom snagom protiv ove navale slabosti — mučnine — glavobolje. Na čas ju je malo sve to popustilo, da onda još jače provali — do glave i usta. Po malo se počela savijati od želučanih grčeva, pa ispravljati podbočivši se na motiku, dok ju malo popuste bolovi. Opet je dalje radila, ali rad joj bio nekako površan — bez volje i ljubavi za rad. Neko čudno čustvo — bola i potištenosti javljalo se u njoj — a na licu se odražavala umjesto mladenačke rumeni, nekakova tamna — podmukla bljedoća. Zamanu motikom prema zemlji, ali joj motika ispane iz ruke. Vrtoglavica ju zahvati. Oči joj zaslijepe i ona skoči — dva koraka i nasloni se na kamenu ogradu. Ništa nije vidjela, a u ušima još šumio paklenski šum, kao strašna bura — i posve joj zaglušivao sluh. A glavom joj zujalo — strašno zavijanje. Onakovo — kakovim se javlja zimska bura s Velebita. Grčevi joj sakupili želudac i utrobu u jedno klupko. Slabost ovlada cijelim njezinim tijelom. Povraćala je... Povraćala grčeći se od bolova.

Povraćala je svu opojnost večeri ispod stare masline u vinogradu, a u utrobi je idealna ljubav —

život sreće — iz vinograda puštao svoj korijen — novom materijalnom životu. Klica se je zametnula, da donese poslije devet mjeseci svoj plod.

Marija nije znala, i ako je osjećala — što se sve to dogadja u njezinoj utrobi. Nije se ni bojala. Čega da se boji... Žao joj je samo bilo Paje. Ako oboli i legne u postelju — odoše za sve vrijeme njezine bolesti oni srećni dani kakove je provodila s Pajom u vinogradu. A kako će dugo sve to potrajati? Pajo ne će smjeti u kuću — jer i do sada nije zalazio k njima. Svega, svega bi se radje odrekla, pa i života — nego da dugo leži, i da se radi bolesti odreče slasti — i sreće, što ju je osjećala u Pajinu zagrljaju.

Sabravši se malo, od boli koja je pomalo jenjala — mučno se dovuče, do kuće. Legne na staru hrastovu škrinju. Savlada ju san ... Kada se je probudila, sjećala se je napadaja boli u vrtu i bojala se, da će ju opet isto onakova bol i muka napasti. Ne bijaše ništa do večeri. Ne bijaše ni sutra. Bol se izgubila posve, samo je lice zadržalo još uvijek neku podmuklu blijedu boju. Podmuklu, blijedu i sumornu, kao da žali za izgubljenim djevičanstvom Marije, koja je već postala — u svojoj utrobi majkom ...

Dnevno su se sastajali od ovoga dana Marija i Pajo. Ako nije bilo prilike u vinogradu — sastali su se u kući kamo je Pajo dolazio — u po bijela dana. Izbjegavali su obojica sastanak — gdje bi ih mogao vidjeti ili zateći otac Martin. Kada bi Pajo

dolazio k njoj u kuću, djeca bi se vani sigrala. Ako bijahu u kući — otjerana su napolje. Lijepo, blago — s kojom smokvom ili su dobili od Paje šećera. Poslije su se zatvarala pred ovim mališanima kućna vrata zaponcem. Ne za uvijek i podjeno. Samo načas ... Poslije se opet otvarala, a sunce je kroz njih sjalo ravno u kuću. Zrake se njegove zaustavljale na staroj hrastovoj škrinji. Ako je koji mališan spavao — na sanduku ili postelji i oteo mjesto Paji i Mariji, odlazili su oni u tor — gdje ovce noćivaju. Pod slamnatim krovom njegovim — uzdihano bi pitali jedno — drugoga — dali se sjećaju ovaca? Ovaca iz djetinjstva ... I onda su se sigrali — baš kao i danas. Samo onda nije bilo znoja ... naglog disanja i trzaja tijela, kao da njime struji elektriciteta. Ta onda bijahu još djeca — nevina djeca. Davno je to bilo — i sve je samo kao lijepi san. Danas je sve ono java, život. Život duše, tijela i kosti. Život mozga, koji vrije i traži oduška. — Teži — za rasterečenjem ...

Nekadašnji bezbrižan, veseo i smiren život Marijin posve se izmijenio. U želucu je osjetila nekakovu promjenu. Prije je sve jela. Ništa joj nije smetalo, a rumen i zdravlje odražavalo se na njezinim punim obrazima. Sada postade osjetljiva. Nije podnosila svako jelo. Od jednoga ju zaboljevao želudac. Od kiseloga ju lovila neka muka i slabost. Postade što no riječ izbirljiva ... a jer je živjela u kući u kojoj ne bijaše svega na pretek — rađe je i ne jela — nego da joj bude mučno. Kriomice bi iskuhala koje jaje ili ga ispržila na ulju — i time gasila — glad. Lice joj venulo — lagano — jedva vidljivo — ali venulo stalno i sigurno, a blijedilo se počelo šarati nekakovim žućkastim mrljama. Čim dalje sve više. Osjećala je i sama veliku promjenu, a i ogledalo — pred licem, jasno joj je to govorilo. Bila je tužna. — Tužna za rumenilom lica — za svojom djevojačkom snagom i životom — kakovim je do nedavno živjela. Samo Pajo mogao ju je razveseliti. Svaki dan — razveseliti. U njegovu zagrljaju nestajalo je boli, a lice se je ponovno makar i za kratko vrijeme rumenilo.

Poslije dulje vremena — ponovno zapazi na sebi — promjenu. Košulje — od grubog, domaćeg platna, kako je oblačila, tako ih je i skidala. Redom — jednu — drugu — treću i dalje ... Nestajalo je iz njih u stanovito vrijeme znakova ženskog života. Bile su uvijeh bijele — čiste kao i onda, kadno joj bijaše deset godina. Poslije je nastupilo — nešto, što ona nije znala. — Uplašila se je — ali su joj — starije druge kazale, da i u njih isto tako biva i nije se ništa bojala. Pitala bi i sada makar koju drugu — što se to s njome događa? Kod svake ovakove pomisli — nešto joj govorilo: »Nemoj. — Čuvaj sebe i Paju. Čuvaj vašu tajnu. Ako pitaš, izdat ćeš se ... Svi će znati za maslinu u vinogradu — i vaše milovanje pod njom. Ona je šutjela ... Živjela iz dana u dan, prepuštajući vremenu, da sve ove neugodne osjećaje otkloni od nje i vrati joj ponovno onu djevojačku veselost.

Vrijeme je odmicalo, ali nije ništa liječilo. U-mjesto kakova lijeka, počela joj se na trbuhu po malo napinjati bijela — nježna koža. U utrobi je po malo napipavala nešto okruglo — tvrdo — a nije znala što je to i otkuda se to razvilo u utrobi. Smatrala se bolesnom. Trbuh naotjeće ... a bolest će proći. I drugi su ljudi bolesni bili — pa su ozdravili, pa će i ona ozdraviti. Okrugla kvrga u utrobi bivala po malo veća — a trbuh naotjecao. Kod cisterne, grabeći vodu — zgrane se i uzdrhta, kada je čula stare žene pričati. Pričale su onako za sebe — a Marija čuvši o čemu se radi — pozorno je slušala i svaku riječ željno gutala.

— Prorezali su joj trbuh ... govorila baba Luca. Umrla bi da joj to liječnici ne učiniše. Spasili su tako i nju i dijete.

— Ma zar? Istina ... pitala baba Ana.

— Pa da. Eto ... Marija Peligrića. Zlo joj ležalo dijete u utrobi. Nije mogla da rodi.

— E, nije Ivan Peligrića majstor. Trebao je bolje graditi, pa bi mu i žena, uredno i redovno rodila — reče baba Ana i dobaci još par riječi. Besramnih ... da je Marija pocrvenila kao šipak u živici. Drhtajući ubacila posudu vode na svoja leđa i krenula od cistrene. Noge su joj drhtale. Koljena klecala. Mislila putem — sve na one poslijednje — sramotne riječi babe Ane i razumjela — je ... Sve je razumjela što se to s njome događa. Posuda s vodom, makar da ju je dnevno donosila kući — bijaše joj danas tako teška, da je mislila, da će ju

smrviti ili na zemlju pritisnuti. Put do kuće — bijaše joj dugačak — dugačak i skoro nepoznat, a ipak je dnevno njime koracala i u mraku znala, gdje stoji koji kamen. Gdje graba — da ju zaobiđe.

Kada je došla kući — spusti, lagano —oprezno, ali teško — posudu s vodom na drvenu klupu. Plakala je za izgubljenim djevičanstvom. Plakala je, jer je istom danas slučajno saznala, da joj ne naotiče trbuh, već, da u njenoj utrobi, pod srcem i dojkama — nosi novi život. Kakav? Kako će se svršiti sva ta nedozvoljena ljubav? Neće li i njoj rezati trbuh kao i Mariji Pelegrića?

Svaki dan se čuje stotine puta riječ majka. Djeca ju izgovaraju, majke i oci ju izgovaraju. Nikada do sada nije Marija ni pomišljala, da si odgoneta — što sve leži u ovoj jedinoj riječi. Danas — sve znajući i sve osjećajući — poče da razmišlja — kako i zašto će ona biti majka? Zašto ne bi ostala djevojka kao i do sada. Zaključi konačno, da porod i djeca, davaju ženi ovaj častan naziv. Treba roditi, da se postane majkom. Treba svoje tijelo žrtvovati, da se dade život — drugom — novom životu. Taj novi život — naziva se dijete, a njegov dolazak na svijetlo dana — rađanjem. A nju sve to čeka! Sve će da proživi — iskusi — i da postane majka. Samo kada? Kada će se sve to dogoditi? ... Kada će dijete roditi i što će s njime učiniti? Što će svijet kazati. A Pajo — što će on — učiniti. Dobar je i neće ju napustiti ... Veliko vjerovanje u Paju i njegovu dobrotu bijaše u nje živo i čvrsto — čvršće — ne-

go vjerovanje u Boga. Na časove ipak požali, da će se sav njihov razdragani život i sva sreća — svršiti — s rađanjem života — djeteta. Poboja se neke crne neizvjesnosti i bijaše žalosna. Rađanje — majka — postade za nju neko neizvjesno, veliko strašilo koje joj uništava život i ona poželi, da bi i opet bila onakova, kakova bijaše do sastanka s Pajom u vinogradu. Da, onakova — djevojka — djevica — ali Pajo da dolazi svaki dan i da počiva u njegovom naručju. Zašto je dobri Bog tako stvorio prirodu — i čovjeka i nju? Zašto nedade da neizmjerna ljubav i sreća — vječno potraju — bez ovakovih posljedica. — Bez majke i rađanja ... Zašto, da sve ovo ruši onu krasnu zgradu — sazidanu od cjelova, milovanja, stiskanja i uživanja. Nezaboravni dani mladosti — uživanja — strasti a okruni jih novi život — teško rađanje. Kolika li je samo razlika između cjelova i rađanja. Cjelov — pun raskošne slasti i slatkih trzaja i rađanje puno muke, zapomaganja ... boli, savijanja i krvi. Zašto ovako lijepi — srećan život — donosi sobom — tako bolne posljedice ... To znadu samo majke ... žene ... Djevojke pred svim ovim strepe i zebnjom u srcu čekaju posljedice ... Čekaju i padaju ... često sasma propadnu.

Spoznanje, da će roditi i postati majka ispuni joj dušu velikim nemirom. Sakrivala je svoje oči pred ocem. Bojala se je da i iz njih izvire maleno dijete, koje se u njoj krije i da će ga vidjeti otac. Ugibala se svijeta i svega što se preprečilo pred

nju. Ugibala se i staroj ovci, bojeći se, da će zablejati i kazati joj — eto — to isto si učinila s Pajom — što i stari ovan čini samnom na livadi. Isto tako ćeš i ti roditi dijete, kako i ja jagnjim — janje. Marija se je sjećala — janjenja ovaca na livadama. Savijanja — ovaca — krvave posteljice — i sve joj to postajaše sve strašnije, jer će sve to i ona proživjeti. Uklanjala se od kokošaka od magareta. Bježala iz vrta u kuću — iz kuće u dvorište. Ulazila u tor i izlazila — a nigdje nije našla mira — utjehe. — Svuda joj pred očima bijaše — porod — i majka ... Živeći ovako nemirne dane — počne moliti. Skrušeno, pobožno moliti. Predala se u zaštitu Marije djevice i u nje tražila pomoći. Donosila k svetom Ivanu cvijeća. Kitila njim oltar bogorodice. Nekada bi zamjenila u trgovca jaja za svijeću. I nju je donosila sv. Ivanu i palila ju na žrtveniku, da zadobije milost. Kakovu? Da opet postane djevica, kakova i nekad bijaše. Sve bijaše uzalud. Protiv prirode nema pomoći. Ne pomažu sveci. Oni su mrtvi — a mrtvi — živima — niti su od pomoći niti od štete. Tek neku djelomičnu utjehu — dobivala je sa molitvom., Djelomičnu i časovitu — dok je bila pred oltarom i molila. Čim je izašla na polje, već je čula u cvrkutu — ptica, i u zuju pčela i u lijetu lepira — pozdrav ... Zdravo majko ... sve joj je šaputalo, a ona odlazila kući istom stazom, kojom je i došla. Jednako nemirna, kako bijaše nemirna, kada je krenula u crkvu.

Bez pomoći ... U utrobi se kvrga povećavala —

jačala i širila. Trbuh se polagano izdizao, kao maleni greben na morskoj pučini. Zaludu molitva ... Bijesno more — ne izbrisa grebena sa pučine morske. Molitva ne odstrani — ploda iz utrobe njezine. No još imade nade ... Dalmacija je puna svakojakih »gospa«. Gospa od rozarija, Gospa karmenska — vrpoljska — sinjska. Sve su one, po pričanju starih ljudi — uvijek nevoljne pomagale. U novija vremena doduše nijesu nikomu ništa učinile niti pomogle. Nema u cijeloj Dalmaciji nikoga, tko može kazati — evo meni je ta Gospa milost i pomoć pružila. Ali u stara — davna vremena — prije stotinu godina i više — one su spasavale — brodove u buri — od brodoloma. Brodolomce vodile na obalu. Zarobljene izbavljale iz turskoga ropstva. Izbavljale ljude iz opasnosti i pogibelji — a najviše povraćale zdravlje bolesnima. Zato i sada hodočasti se »Gospama«. Njima se zavjetuje i nosi obilne darove na oltar. A Gospe nijemo gledaju sa svoga drvenoga prijestolja ... Njima ništa ne treba. Nikakovih darova. One ne živu. Ne jedu i nepiju. Ne oblaće se ... Što će im svi ti darovi?

Marija odluči hodočastiti i zavjetovati se, obećavajući obilne darove, ako se sve to iz njene utrobe izgubi i splasne trbuh. Potuži se ocu, da je neko vrijeme bolesna. On je to i sam primjetio. Izdade mu svoju nakanu — a on na sve privoli. Neka se zavjetuje... Gospe će pomoći i vratiti zdravlje njegovoj plavojci.

Prve nedjelje krene Marija u Sinj glasovitoj

Sinjskoj gospi. Ona je kao najstarija, najviše štovana i najmoćnija. Nju će prvu zamoliti — za pomoć. Ponese hrane — i vlakom u Sinj. Otac Martin dade joj novac za put i upozori — na život — običaj i opomene na čuvanje. Svakojakog svijeta imade, a Marija je mlada ... neiskusna ...

Sa strahom i zebnjom ulazila je Marija u svetište Sinjske gospe. Podrhtavala je, a gospa kao da ju gleda svojim živim, a ne drvenim očima. Koracala je tiho, lagano, nesigurno prema oltaru. Oči su joj bile na drvenoj gospi — iskićenoj zlatom i srebrom. Spotakne se na prvu kamenu stubu pred oltarom i mehanički klekne ne skidajući pogleda sa Gospe. Molila je usrdno — skrušeno — pokajnički — milost ... Suze joj se caklile u očima, a usta podjedno neprestano se micala i slala molbe — gospinom podnožju. Gospa je bila nepomična i stroga. Sabrana čela. Dali me kori i psuje? Pitala se Marija. Kako me ledeno gleda. Znade da sam griješna. Pa baš radi toga i došla je gospi sinjskoj da izmoli milosti. Kada nebi ništa bilo — niti ona nebi dolazila na ovaj daleki put — da moli milosti. Bila je ustrajna i molila podjedno.

Misao joj već tamnila. Nastade joj maglovito pred očima, a usta su se micala mehanički — i negovoreći ništa. — Ili ako je što i govorila — već je izgubila red riječi i očenaša — vjerovanja i sviju ostalih molitava. Počela je očenaš — a još nije ni pola ga izmolila, već je bila na svršetku vjerovanja. Nije ona to osjećala. Molila je skrušeno — su-

zom u oku i gledala božansku gospu. A gospa — drvena — bez mesa i krvi podjedno je nepomično sjedila na svojem drvenom prijestolju.

Najednom se Mariji zamagli pred očima. Učini joj se kao da se je gospa digla i počela se uspinjati u vis i odlaziti u nebo. Gledajući ovu fantaziju iznemoglosti — najednom udari glavom u kamen. Udarac ju trgne i osvijesti. Gospa je sjedila kao i prije, samo je od iznemoglosti ona, Marija posrnula i klonula na kamen. Sabrala se je malo i ponovno molila. Koljena su gorila od umora i težine, a goli ledeni kamen već je ugrijala svojom toplinom.

Marija uzdahne. Što, da ode? — Ne, još će moliti. Moguće je dala premaleni dar na oltar. Podigne se. Priđe oltaru i preostale novce dade na oltar. Sebi zadrža samo za kartu željezničku. Podigavši se, malo je krv prostrujala tijelom, a ispružena koljena — samo se na čas odmoriše. Tada opet klene. Ponovno je molila milost u majke sviju Kraljeva. Molila je smilovanje, da se riješi tereta i da postane djevica, kako i nekoć bijaše ... a majka kraljeva ... još uvijek bez smilovanja. Pa i ona je bila djevica ... I rodila je i zanijela je kao djevica ... bez grijeha. — Moguće radi toga i nedaje jednoj jadnoj djevojci znaka svoje milosti.

Ponovno ovlada Marijom omaglica i neko nesvijesno stanje. Slabost joj obuzela cijelo tijelo. Kada joj sile bijahu potpuno iscrpljene — činilo joj se kao da nešto opaža. Učini joj se da je gospa malo samo maknula glavom. Onda još malo više ... i da se je lagano nasmiješila. Dah zastade u Marijinim grudima. Upravo već luđačke oči — upre u Gospu i ona je vidjela — jasno vidjela — makar da već nije mogla klečati i nije znala gdje se nalazi i kako joj ime. Vidjela je da se je gospa nasmijala. ... Dobrostivo nasmiješila ... Osjećala je oko sebe — oko glave neki tajanstveni — šum i mir. — Nešto nadzemaljskoga silazilo je prema njoj od podnožja gospina i dotaklo joj se čela i lasi. Osjeti silnu radost i neku veliku lakoću u srcu i duši. Lice joj se razvedri — i lagani posmeh zatitra joj oko usana ... Osjećala je jasno — da milost gospina silazi k njoj — nad nju i ulazi u nju i sve će biti dobro. Gospa ju uslišala — potpunoma uslišala ... Upravo u taj čas — silaženja i dobivanja gospine milosti — počelo ju savijati u utrobi. Slabina ju poće moriti — i još ćas samo — težak čas treba izdržati, pa će biti spašena — isprošenom milošću ... Napadnu ju neki grčevi — i jasno opazi i oćuti, da joj se počela micati utroba, a najednom pod lijevu stranu slabina osjeti par grčevitih udaraca. Neko miguljenje uskomeša joj utrobu i sve bijaše gotovo. U njenoj maternici — oživjelo je dijete i započne živjeti — sisajući hranive sokove materine utrobe.

Suze navru Mariji na oči. — Ništa nije iz nje otišlo — već naprotiv naslućivala je, što se je dogodilo u njenoj utrobi. Digne se. Nakloni se gospi. Poljubi žrtvenik i teškim je korakom ostavila sve-

tište — bez da je bila uslišana. Noge su joj klecale i sva se je tresla od uzbuđenja — tuge, žalosti i bola.

Pred crkvenim vratima stajala je stara — žena. Marija ju nije ni pogledala.

— Dugo si molila ... Sigurno si bolesna — a i na tebi se vidi!

— Da — bolesna sam ... reče jedva čujno Marija.

— A molila si milost. A što ti je...

— Tako, želudac — utroba — odgovori Marija.

Stara baka zažmiri, kao vještica se naceri — zakima glavom i reče: Dijete ... Ozdravit ćeš ... Za devet mjeseci. — To je vrijeme koje liječi u žena sve takove bolesti. Za njih se neizmoli milost u Gospe. Bez njezine si milosti začela ... a i tako ćeš i roditi ... bez nje ... bez njezine milosti. Neima ona milosti za ljubavne trbušne boli...

Da je samo imala snage — navalila bi na tu staru vješticu. Zarila bi joj prste u kosu i svu počupala. Zar joj se ne ruga? ... Da — ruga — ali opravdano ruga. Kako god su ju te riječi sjekle do srca, ipak bijahu one istinite. Istina — često baš istina — najviše boli i peče i dušu i srce. Zato ju treba i podnijeti ...

»Proći će te bolest — za devet mjeseci« — lagano se i teško vuklo njezinom mišlju. Tako lagano i tako teško, kako su joj teško nosile noge smalaksalo tijelo.

Ove riječi bijahu joj posve nove. Još joj ih nije

nitko kazao, osim stare babe pred crkvom. Nesvijesno poče računati, kada je ono bila s Pajom prvi puta u vinogradu — pod starom maslinom. Kada ju napadoše grčevi i slabost u vrtu. Računala je — dalje i dalje ... Tako — tamo negdje u korizmi pred Uskrs ... Kako će i gdje će? ... U kući neće smjeti, a u vinogradu u toru? Gdje? ... A što će Pajo? On još ništa ne zna od svega onoga, što se to događa u njezinoj utrobi.

Teško je putovala kući — gotovo nesvijesno. Svaki čas zastalo bi joj posve mišljenje i javljala se neka bezvoljnost — i nije ništa osjećala — ništa mislila i ništa htjela. Činilo joj se kao da se je sva raspala u nekakovo nepoznato ništavilo. Opipala rukom nogu, da vidi imade li još noge — da vidi — dali ona još živi? Opipala, a nije osjećala nikakova opipa — nikakova stiska i dodira ruke. Stisnula ruke ... grčevito, ali nije osjećala stiska ruku.

— Što zar Marija više ne živi? upita sama sebe. Zar neima tijela — duše? Trgne se ... Osjeti, da se je probudila iz nekog teškog besvijesnog života ... i tako — dođe i kući.

Otac Martin jasno je opažao, da je ugasnulo svjetlo očiju njegove plavojke. Gledao je zabrinute tamno blijedo lice Marijno. Nadao se je i sam, da će joj gospa — povratiti izgubljeno zdravlje. Nije ju tjerao na težak rad. Prepustio joj kuću i posao oko kuće. U vinogradu je radio sam s težacima.

Marija se zadržavala najviše u kući. Kada je

izlazila napolje, pa samo i u vrt — počela je da si namješta svoje haljine na sebi. Pod nabrekle dojke — podmetala je malenu sabranu krpu. Poslije je podmetala — veću — samo da tako nekako uzdrži podjednako liniju — grudi i trbuha. Morala je kriti od svijeta ... Još nitko nezna, kakovim ona životom živi i što se u njoj razvija. Sve to treba, da se skrije pred svijetom — dokle se god bude dalo sakrivati. A onda — valjda će i proći. Po malo — pa je morala da i trbuh omata — stišće. Razderala je staru plahtu ... omotala trbuh i stiskala ... silno stiskala, da je mislila po neki puta — da će joj oči iskočiti iz glave. Osjećala je boli u krstima, grudima i glavi ... Pa i u utrobi se je sve bunilo protiv ovoga čvrstog stiskanja. Osjećala je u njoj grčevite trzaje ... ali tako je moralo biti. Pa makar se ono u utrobi i umirilo — posve umirilo — i zamrlo. — Trbuh se je morao sakriti pred — svijetom. On je jedini, koji bi ju odao — i radi kojega bi svi mogli kazati: »Eno Marije ... Pogledajte ju ... Ona nosi — nosi u sebi čedo«.

Dnevnim stiskanjem — vanjske trbušne strane — po malo se je i dijete u utrobi — micalo prema krstima — i tražilo u utrobi mjesta — blizu tvrdih kralježaka hrptenjače. Naprijed nije moglo ... Nije mu dao jaki povoj od plahte, koji je čvrsto pritiskao trbušnu šupljinu. Nosila je — dalje nosila ... a dijete u utrobi kržljavilo i ležalo ... tako reći u leđima — umjesto u trbuhu. Vrijeme je prolazilo ... Sedam mjeseci — mučnog života proturila

je Marija u vječnoj borbi, mukama i boli, a još se nije ništa na njoj poznavalo. Grabeći vodu na cisterni — gledala ju koja seoska baba i mislila... Eto, kako bijaše lijepa — a sada blijeda i nešto — malo — samo malo — kao da se je Marija odebljala. A to malo bijaše skoro kao i ništa. Nije baba — a tako i nitko u selu ni pomislio — niti posumnjao — da se u Mariji nalazi novi život. Život — krvi — i mesa — dijete. Marija je sve ovo dobro sakrivala, a u poslijednje vrijeme — vrlo malo izlazila iz kuće. Radi toga nije mogao nitko ništa ni posumnjati a niti što kazati. Ona — Marija nije nikada ni prije ostavljala kuću i izlazila u selo — na pričanje. Uvijek je radila — jer bijaše najstarije žensko čeljade u kući.

Mariji ne bijaše ništa čudno, što svijet na njoj ništa ne primjećuje, ali bijaše joj nekako čudno — da i sam Pajo do sada nikada ju nije ništa — upitao. Morao je — on je morao, da osjeti svu njezinu promjenu i duševnu i tjelesnu. Za svijet je bila sakrivena tajna njihova mladenačkog života. Zatvorena knjiga sa četiri pečata. Ali za njega? Za njega bijaše jasan njihov život. — On je tu knjigu toliko puta otvarao — čitao i zapisavao u nju — riječi i čine — opojne čine tjelesnoga uživanja. On je jedini do sada u životu — napipao — na trbuhu njezinom jamicu i malo tvrđe klupko mesa — kože ... pupak. On je jedini bio — koji je poznavao Mariju od glave do pete — nagu — golu — kao od majke rođenu i on je morao, da osjeti promjenu na njezi-

nom tijelu. Makar mu nije lagala — on je morao da sve osjeti i da svoju riječ reče, a on je uvijek šutio i bio je dobar. Dobar kao uvijek, kada je dolazio kradomice k njoj ili kada su se večerom kradomice sastajali.

— Boli me — želudac me boli — pa sam se povezala — kazala mu je, kada ju je pitao — našavši najednom ovijen trbuh. Čitala mu je iz pitajućeg mu pogleda, da joj on nevjeruje, ali ništa nije kazao. Ništa nije pitao, a da je pitao, ona bi mu sve kazala... Svu bol i muku. Kazala bi mu, da nosi — novi život u utrobi svojoj.

Kada Pajo šuti i ništa ne govori — valja ona da reče prvu riječ. Makar — da je sve ono što se u njoj događalo — njihovo — zajedničko, i da je dijete, koje ona nosi samo njihovo zajedničko — Pajino — nekako se je teško odlučivala, da mu kaže. ... Eto — ja sam mati. Još malo i cio će svijet ovo saznati i vidjeti. Ti si otac — Pajo .. pa šta misli? Što ćemo — i kako ćemo? Što da radimo? Obojica zajedno — u uživanju i raskošnoj sreći — usadili su pod srce njezino — taj novi život čovjeka. Pa zajedno — da se brinu, što će i kako će — da, taj novi život — primiju — kada on dođe na svijet.« Morat će mu kazati i s njime se porazgovoriti. Bojala se je samo da započne. Kako će i što će mu najprije kazati? On će onda saznati ... Otkrit će mu utrobu — razvezati svoj trbuh i on će gledati ... a tajna će biti otkrivena. I njega se je bojala — baš kao i cijelog svijeta. Najrađe bi, da i njemu ništa

ne govori ... Nitko — pa i on, da nezna da Marija nosi živo čedo pod svojim srcem.

Pajo je otac. On mora da znade. Povest će ju kada vidi, što je — do crkve i tamo će ih ruke svećenika spojiti — i bit će sve u redu svršeno. Rodit će kano žena zakonito ... makar i prerano. Svijet će štogođ pričati. — Smijat će se i rugati, ali Bog će oprostiti. On oprašta nmogo teže zločine — i grijehe, a oprostit će i njima, što su prije blagoslova staroga svećenika — zagrizli u nedozvoljeno voće. Zagrizli su — zaneseni i opojeni snagom mladosti — koja je težila, da izbije iz tijela ... jer bi im se tijelo — raspucalo — od silne napetosti. A kada su jednom nagrizli, onda su uvijek — dnevno — kadgođ bijaše prilike — palili oganj na žrtveniku božice ljubavi. A taj oganj ne bijaše požudan — nečist — i griješan — u uživanju tijela. On bijaše čist — od srca i ljubavi je izvirao — a oni nijesu znali ni slutili — da će ta čista ljubav — donijeti onakove posljedice. Bijahu nevini — neiskvareni u svojoj duši, kada su prvi puta zagrizli to voće. Da — Bog će im oprostiti, a kada budu svoji — muž i žena — otac i selo će zamuknuti. Obično tako biva.

Pajo je već davno osjećao na Mariji promjenu. Sastajući se s njom, i podavajući se jedno drugom opažao je razliku između one prve večeri u vinogradu, i ovih večeri — u vrtu — za zidom — u toru — gdje su bili i kamo ih prilika nanijela, da mogu kradomice i nesmetano pripadati jedno drugomu. Nestalo je one tvrde obline sa Marijinih grudi —

kao jabuka, sočne i poželjne — što je stršila iz jakih prsa ravno — u svijet i svršavala na vrhovima sa dvije male — tvrde kuglice. Malene i tvrde kao staklena špekula. Kada ih je malo bolje pritisnuo osjećao je vrući mlaz na svojoj ruci. Materino mlijeko pištalo je iz njih i padalo na njegovu — očevu ruku. Sve mu to postade nekako čudno. Zar ona lijepa večer u vinogradu — pod starom maslinom — mora da ovako izobliči njezino tijelo ... ovolike promjene. Tamo nepoznato — raskošno uživanje, na uskim — tijesnim vratima — sa nabreklim — sočnim grudima. Sada — svuda — sama neka mlohavost — slinavost — mlijeko ... Kolika razlika između one Marije — djevice — u vinogradu, i ove Marije — majke — u kući — i iza kuće ... koja će skoro — da rodi. Sve je on to vidio i osjećao — ali nije nikada ni riječi o tom govorio s Marijom. Valjda će kada i ona sama progovoriti, pitati ... a što će on kazati? Ni sam nije znao. Ljubio je Mariju. Ljubi ju i danas isto tako kao i onda u vinogradu. Jedno samo želi — da bi Marija bila — onakova, kakova bijaše i onda — pod maslinom. Onakova — bojažljiva kao srna — a slatka kao med. Kada se je k njoj približio prvi puta — približio se je da joj ljubi usta i iz njih srče neku nepoznatu slast života. Ljubio joj je oči, da iz njih usisava neku žar — koja je užigala najmanju i najzadnju žilicu tijela. A ono sve drugo samo po sebi — od sebe došlo. Želio je da Mariju uvijek onako ljubi — i da ona uvijek onakova ostane. Nije on želio — majčina mlijeka —

nekih promjena u utrobi — grčeva i povraćanja, a nije ovo ni Marija željela. Nijesu oboje ništa željeli — ni na što mislili. Oni su se podali jedno drugom nagonom mladosti — bez pomisli, da što rade i da to uživanje unakaze, kakove posljedice. One im bijahu potpunoma nepoznate — uvjereni, da sreća i radost života — nemože ništa donijeti — što bi moglo tu sreću i radost pomutiti. Vječno, vječno će tako biti sretni ... Oni su tako mislili, ali priroda ne misli, ona se razvija — radi — živi i donosi uvijeka svoj plod. Donosi ga i onda, ako je neugodan i nepoželjan.

Djeca, rađanje — začeće — sve to u ono vrijeme bijaše njima nepoznato. Da je tko kazao Mariji — ne daj se jer ćeš roditi — dva nepomična oka pitala bi — što to znači? Zašto roditi i kako roditi? Da je tko Paji kazao — čuvaj ju! Rodit će ti ... Unesrećiti ćeš djevojku — i on bi pitao — zašto roditi? Pitali bi obojica, jer bijahu bezazleni, neiskusni, a duše im bijahu neiskusne i netaknute — pokrivene velom tajnosti za sav zemaljski i tjelesni život. — Ne donose li rode djecu? Stotinu su puta čuli ovakovo pričanje. Kada je god u selu u kojoj kući zaplakalo po prvi puta nejako dijete — zar nijesu svi odrasli govorili — došla je roda i donijela — je ... bebu — curicu — dječaka ... Marija, je to čula za druge kuće ... Kada su rode donijele njoj braću, onda je bila malena i ništa nije čula. Ali poslije je čula.

Majke već davno nije imala. Samo ona bi, ju vi-

deći ju prvi puta s momkom govoriti — privinula na svoje grudi i nježno podučila — i upozorila na opasnost — koja na nju vreba. Samo ona bi joj mogla kazati — dijete — milo dijete ne sigraj se s vatrom — jer ćeš se opeći. Čuvaj se momaka. Oni su zločesti, opasni ... Čuvaj se ... Čuvaj svoje djevičanstvo ... Čuvaj se sramote ... Ne daj, da ti dirnu u tijelo — jer znaš ... onako — ne donose rode djecu ... Nego — tako — i ja sam tebe dobila — samo zato — što me je tvoj otac dirao ... Onda bi Marija sve razumila, ispala bi joj koprena neznanja sa njenih očiju. Koprena neznanja, koju baš roditelji tako snažno vežu i pričvršćuju na oči — svoje već i odraslije djece. Ako se u neznanju griješi — zar su djeca kriva ... Ne ona nijesu kriva nego neznanje ... i oni koji su djecu u neznanju držali i u najopasnijima godinama mladosti. Dolje — skidajte — dolje koprene neznanja iz očiju četrnaest godišnjih djevojčica, da uzmognu upoznati svu opasnost — koja na njih vreba svakog časa i na svakom mjestu. I djeca će biti sačuvana i ne će posrnuti ... I Marija bi bila spašena ... da joj ne bijaše na očima koprena neznanja. Pajo bi sačuvao — Mariju — i ne bi makar i nesvijesno nikada taknuo njezino djevičanstvo. Sastajali bi se i pričali — sanjarili, a dane bi im ispunjavala čežnja jednoga k drugomu. Godinama bi se tako sastajali — a kada bi on vojsku svršio — došao bi kući — i oni bi se oženili. Prerano su griješili ... pa je vrlo lako

— da se pokaju. — Obojica da okaju grijeh svoje mladosti. — Ili — imade još uvijek spasa.

Lagano je duvao zapadnjak. Zvijezde se sakrivale iza rastrganih oblaka, koji su putovali amo tamo po svemiru! Ne prođe mnogo vremena, a oblaci se spojiše i navukoše nad selo. Tama je obavila cijelu okolicu. U toj tami sablasno, samo kao sjena vidila se je kuća Marijina. Po koja sitna kap kiše lagano se spustila — pala na krov ili suhi — list — i orunila se dolje — k zemlji. Uza zid tora za ovce stisnuli su se zajedno Pajo i Marija. Stisnuli su se — sakriveni tamom crne noći ... Marija je podrhtavala — tresla se, a Pajine su snažne ruke osjećale trzaje i bliže jače pritiskale Mariju na svoje grudi. Mariju mučila unutarnja bol i danas mu mora sve kazati. Kako samo da počne ... Da mu kaže — ovo — pa ono — ovako ... Ne — nije dobro. — Šutjela je. Najednom joj suze orose oči i padoše na Pajino lice.

— Plačeš mi — plavojko! Nemoj! Suze me pale i izgaraju svako mjesto na koje padnu ...

A ona je plakala — jecala i tresla se u plaču. Ne plaći. — Kako da neplače — kada će još malo — zaplakati i dijete na božjem suncu. Kamo će s njime? Kamo će i ona sama?

— Duša mi plače — Pajo ... Da ti kažem i priznam. Kako ću? Što da ti kažem?

Pajo je sušio vruće suze njezine svojim ustima i govorio — Ne plači ... Govori. Sve kaži. Moguće

te otac progoni? Moguće te je tko uvrijedio i štogod ti na žao učinio? Ne boj se, govori Marijo.

— Bolesna sam. Duša me boli. Neimam više nigdje mira. — Naša ljubav me boli. Ona slatka iz vinograda ispod stare masline — pa sve dalje do danas — probada mi i reže srce. I dušu mi muči. Muči paklenskim mukama.

— Ljubav naša — ponovi Pajo. Zašto ona? Što sam ti učinio na žao. Čime te ona muči? Zar nam nije uvijek bilo tako lijepo i ugodno?

— Da ugodno ... kada sve ono proživjelo — nebi donosilo i svoje pošljedice. Ti ih ne osjećaš, ali ja ih osjećam i nosim u sebi. U utrobi mojoj, pod srcem mojim. Naša ljubav davno u nutra živi, a što će biti, kada se i vani bude vidila i osjetila? Što će otac — što selo kazati? Ja nosim ... Nosim pod srcem ...

— Što nosiš — upita Pajo.

— Plod. Dijete ... Rodit ću ... projeca Marija, a grčeviti plač ju svu gušio. — Da — nosim i ti ćeš biti otac. — Radi kako znadeš ... Pomozi! Spasi čast moju i moju mladost. Kažu — drugi — ljudi .. da se to zove ženidba — kada momak i djevojka idu pred žrtvenik. Tamo ih svećenik blagoslovi i istom onda smije se ljubiti. Istom onda smije se rađati. Mi sve ovo nijesmo znali — jer da smo znali, nebi onako bezazleno — ležali pod starom maslinom u vinogradu.

Pajo se skamenio. Rođenje — otac — dijete ... ženidba ... Na ženidbu nije nikako pomišljao. Ta još

je mlad. Kamo mu još vojska. Pa i njegovi vršnjaci, još se gone po pašnjacima kao djeca. A on otac ... dijete — rađanje ... Šta je to rađanje? Kako se to rađa i kako Marija nosi to dijete pod svojim srcem. Sve mu se misli smotale po glavi i nije više ni znao što misli. Što da odgovori Mariji? Osjećao je njezine trzaje tijela i vrele suze i bijaše mu žao Marije. Ali što, da joj kaže? Kako on ovđe da pomogne?

— Pa zašto si dala — da se to dijete vuče po tvojoj utrobi? Kako je samo došlo u tebe? upita Pajo.

— Ljubav ga naša usadila i svaki ga skoro dan hranila. Da ne bijaše nje — ni ploda nebi bilo. A sada pomozi mi. — Svjetuj mi šta ćemo i kako ćemo? Zajedno smo griješili — zajedno snosimo njegove poslijedice.

Pajo — je mislio — razmišljao — ali ništa nije govorio. Stiskao je Mariju u naručje i sve — što mu ona reče bijaše čudno — daleko — nepoznato. Pa što da joj odgovori. Da ju umiri — a neznajući ni sam, što da čini. — Pomiluje Mariju — i kaže joj. Dobro. — Ne boj se, spasit ću te. Sve ću promisliti — pa ću ti sutra kazati. Spasit ću te — samo kako? Da sutra ću ti kazati — ponovi Pajo, a u srcu osjeti neku neugodnost, tugu — žalost.

Na nebu zabljesne i jaka svjetla zraka propara oblake. Jaki prasak strese sve u naokolo. Grom — i grmljavina razligali se zrakom.

— Blizu je udario — reče Marija brišući vlažne oči.

— Da blizu ... Nedaleko — odvrati Pajo.

Nastade opet tišina. Tek po koja stara ovca u toru zablejala. Lišće na bajamama šuškalo — i grane se njihale od vjetra, a iz daljine su se čuli glasovi. nekako monotoni, tugaljivi — glasovi pjesme : Spasite Maricu od morskih valova.

Kada je Pajo krenuo kući činilo se Mariji — da ga više nikada neće vidjeti. Neko neugodno čuvstvo osamljenosti zaokupi njenu dušu iz koje kao da je za uvijek istisnut Pajo — dobri Pajo. Istisnula ga neka nevidljiva sila. Samo zašto? Ne, nemože biti. Doći će Pajo sutra i kazat će joj kako će joj pomoći.

Paji se pako činilo idući kući, da mu je kuća od Marijine daleko — vrlo daleko. Cijelu će noć ići, a neće doći kući. Čim mu se više činila kuća daleko, tim je nekako osjećao, da je i Marija — daleko — daleko i da ju neće više nikada vidjeti.

Nemirna im bijaše ova noć. Upravo tako nemirna u srcu i duši njihovoj, kao što bijaše nemirna i vani u prirodi. Strijele su križale nebom. Svaki čas rasvjetlavale cijelo selo, a gromovi su udarali u obližnje drveće i bregove. Jaka grmljavina odjekivala od brijega do brijega i vraćala se nazad u selo. Zamirila je nad njihovim kućama. U kući im zamirale njihove duše — pred spoznanjem života — novoga života, koji luta — u tami — u labirintu Marijine utrobe ... Miče se u njoj kao crv u jabuci ili orasu — i još neće napolje, jer mu još nije naišlo njegovo vrijeme. A gromovi su udarali ... Bijesno, kao da hoće razrušiti njihove kuće — razrušiti cijelo selo. Sve će spaliti, porušiti i zakopati pod ruševinama. Cijelo selo i njih dvoje. Samo, da hoće i sve, sve bi svršilo. Bili bi zakopani zauvijek sa cijelim selom, a nitko nebi saznao, za njihovu ljubav i plod ljubavi. Kiša je mlazovima udarala. Prala je prašinu sa sivih krovova, a na njihovim očima, počivale su suze. Suze kajanja... Da ovako ostane za uvijek... Noć i tama — kiša i nevrijeme. Onda se nebi vidio porod i dijete. Ne bi se čuo plač i nitko ne bi ništa znao. A dijete? Ono je još maleno — nesvijesno, istom rođeno... Ništa nezna. Nezna ni da je živo — pa ako i neupozna života... što onda?

Pajo se sav strese na ovakovu misao. Nije ni znao što misli i silom je htjeo, da se uspava, a san je danas odbjegao od njega u buru — noć i nevrijeme. Zar otac? On — još ni brkova nema? Pa kakav otac? Dijete... Čije dijete? Njegovo i Marijino. Kakova ludost. Zar još i oni nijesu djeca — nešto odraslija djeca, još nezrela — za nekakovu ženidbu. Pa porod? Gdje i kako? Zar je on želio — kakovo dijete... Zar su oni u zagrljaju mislili na djecu? Ta oni su želili i molili Boga- da budu samo onako za uvijek sretni — kao što su bili u vinogradu. Čemu sada taj porod — dijete? Da im za uvijek odnese sreću milovanja daleko u nepovrat — tamo daleko zajedno s vjetrom, u nepoznate krajeve svijeta.

Marija se grčila od boli. Savijala se i nekad,

nekad izmakne joj se duboki uzdah iz grudi. Suzdržavala je dah i stiskala oči — da se ne navru na njih suze. Ništa ne smije ni čuti ni vidjeti otac. Ubio bi ju... Da joj je majka živa...? Njezino bi oko već davno primjetilo na njoj promjenu. Njojzi bi sve priznala, a ona bi sve to lijepo uredila. Ona bi znala — da udesi ženidbu ili prikrije sramotu djeteta. Mati je mati. One su nosile pod srcem djecu. One samo znadu praštati — mnogo praštati. A otac? Oslobodi Bože uzdahne Marija i obriše orošene oči, da posuši suze.

Samo Pajo znade sve... i on bi jedini mogao, da ju spasi. Sutra će čuti... Doći će i kazati će joj i pomoći će — da ju izbavi od ovoga nesnosnog stradanja i boli: »Oženit ću te« — kazat će. A što će otac? Moguće će ih oboje protjerati, jer je vrlo nabožan. Uvijek u crkvi i uvijek moli. Moli kod kuće. Moli u dvorištu, u vinogradu, na livadi i u šumi. Moli kada se sunce rađa i kada zalazi. Moli kada grmi i kada je lijepo. Da, uvijek moli, a svi oni koji uvijek mole — nikada drugome ništa ne opraštaju. Tvrđi su od kamena. I pećinu bi prije maknuo iz njena mjesta, nego njih namolio, da oproste bližnjemu.

Oni mole, ne da praštaju, nego da izmole oproštenje sviju opačina, makar bile zakukuljene samo u njihovoj duši i nevidljive...

Pajo u jutro ustao smušen, kao balokotom otrovana riba. Vrtio se kao vreteno. Nigdje mira nije imao. Progonio ga porod — dijete — — otac — Marija. Progonila ga ljubav. Ona slatka opojna ljubavkoja ga toliko usrećavala. Vrzao se ovamo onamo — čas u kući — pa u dvorištu — vrtu i nigdje nije našao mira. Vrtio se kao što se i otrovana riba vrti površinom vode i nemože na dno, već otvara usta i željno lovi — zrak — uzduh. Koji puta je uzdahnuo neznajući zašto i pomamno otvorenim ustima srkao svježi uzduh. Digao se i krene putem. Neka nevidljiva sila vodila ga putem, kojim su koracali on i Marija idući onu večer iz vinograda gospodara Martina. Išao je ravno vinogradu. Što će u njemu? Moguće je tamo i Martin? Što će njih dvoje u vinogradu zajedno. Gospodar Martin sigurno radi, a što će on u tuđem vinogradu? Nesvijesno je išao naprijed. Nikoga nije vidio i ništa primječivao. Došao je ravno do vinograda, ali u njemu nije nikoga bilo — baš nikoga nije vidio. Da je baš i hotimice gledao, da li je vinograd bez ljudi i radnika — nebi ništa vidio. Nekakova sljepoća oduzela mu vid, a nevidljiva sila vodila naprijed.

Skočio je preko zida i ravno vinogradom išao do stare masline. Htjeo je dalje, ali nije mogao naprijed. Obišao je maslinu dva tri puta, a nije mogao dalje od nje i nešto ga povuče i on se pruži u sjenu stare masline. Pružio se poledjice i ležao je pod njom baš onako, kako je prije sedam mjeseci i nekoliko dana ležala pod njom Marija — kćerka Martina. Zaklopi vjeđe. Oko njega se sve zavrti. Vinograd — Marija i cijelo selo. On leži nepomičan. Niti što misli, niti što hoće, niti znade čega radi leži pod starom

maslinom. Osjećao je samo nekakav težak šum u glavi i ušima.

Gospodar Martin je radio prve radnje u vinogradu. Povezavao — negdje kolčio — podrezao i razređivao. Po koji suhi čokot vadio van iz zemlje. O čemu da stoji ... Već lane nije rodio. Na njegovo mjesto usadit će novi mladi čokot. On će mu za dvije — tri godine dati obilna roda. Nije ni opazio da je Pajo došao u vinograd. Kada on radi ne vidi nikoga, osim rada. Ni s kime ne razgovara. Ako mu tkogod sa ceste dovikne »dobar dan Martine« on mu odgovara »Bog dao« a da i ne podigne glavu — i negleda tko mu je nazvao dobar dan. Ako po glasu pozna — dobro — a ako ne prepozna — svejedno mu je ...

Začudi se, kada opazi pod maslinom čovjeka. Nije ga prepoznao, jer je rukama prekrio lice, a ležao je nepomično, kao da je mrtav — ubijen, otrovan. Dođe bliže i prepozna Paju. Što on samo radi ovdje u vinogradu? Pod starom maslinom? Hladuje ljenčina, a danas je radni dan. Valja raditi i hranu si zaraditi. Ovako eto mladost. Kod kuće se najedi, a onda lezi u hlad kao blago i preživaj. Pa zašto baš u njegovu vinogradu? Zar neima gdje i drugdje da se izvali i lijenčari? Eno tamo livade. — Na njoj stari hrast a pod hrastom hladovina. Zašto ne bi i tamo ljengario — već baš u njegovu vinogradu? Pođe k njemu da ga izbudi. Gurne ga nogom. Pajo ništa i nemakne se već samo mirno leži na zelenoj travi. Prodrma ga — a Pajo leži i ne miče se nika-

ko. Zove ga po imenu — a on se ne miče. Pa što mu je? ubrinuo se gospodar Martin.

Pajo sve čuje. Čuje i osjeća, da je gospodar Martin pokraj njega i da ga doziva. Osjeća da ga drma i nogom gura, ali neimade ni toliko snage, da skine ruke s lica i da se makne. Nešto nepoznato prikovalo mu tijelo uz zemlju i ruke uz lice.

Gospodar Martin odlazi, donosi vode. i polijeva ga po glavi. Stare lijenčine i pospance samo voda brzo budi i diže sa ležišta. Znade ovo dobro gospodar Martin.

Pajo se trže. Sjede na zemlju i nijemo je gledao u gospodara Martina. Niti dobar dan nije mu rekao. Neide riječ iz grla. A i zašto da mu reče »dobar dan«, kada ni sam nezna — jeli jutro ili večer — dan ili noć. Tek je znao — jasno znao da pred njim stoji Martin — otac Marijin. Nešto mu govorio Martin. Pitao ga — psovao — a on nije ništa čuo. U ušima mu šumilo rađanje, plać djeteta. U očima mu samo Marija. Kada ga je gospodar Martin čak i gurnuo izlazu iz vinograda, on se sabere — otrijezni iz ovoga polusna — straha — i ne htjede da izađe iz vinograda. Sjede na kamenu ogradu i uzme kamen u ruku. Zašto ga je uzeo? Nezna ... Ne će on Martina udariti. On to nemisli učiniti. Gospodar Martin videći u ruci Pajinoj kamen odmakne u vinograd i nastavi dalje raditi. Mislio — eto na Paju. Sva je danas mladost baš takova. Dođi na tuđe. — Uzmi tuđe — potjeraj ga, a on kamen u ruku i hoće da te tuče i bije. Diže ruku na stari-

jega svoga. Diže ju danas i na oca i na mater i ništa im nije sveto. Ničega se ne stide. Nekada ne bijaše tako ... Pajo sjedio na zidu, premetao kamen iz ruke u ruku i gledao — buljio u vinograd. Bijaše mu jasno, da je u vinogradu Martin otac Marijin. Sići će sa zida doći k njemu i bit će svršeno. Sve će mu kazati ... Što će mu kazati? Ništa ... Bolje je da ne silazi iz zida. A što sjedi na njemu i do kada će sjediti na zidu. Htjede se skinuti, a nemože. Nešto ga prikovalo uz ovaj sivi kamen. Mora ustati — i ravno Martinu, da mu kaže sve kako je i što je s njim i Marijom. Kazat će mu, da se hoće ženiti i moli Mariju za ženu. A Martin ... Nasmijat će se i razbjesniti. Golobrado momče, što li mu je da zbija šalu ili da se ruga s njim i s Marijom. Pitat će ga gdje ti brkovi, kamo ti pamet i kada će u vojsku. A što će mu on, Pajo odgovoriti. Kazat će mu da nemože iz vinograda. U njemu je stara maslina, a pod njom su on i Marija zajedno ležali. Sada nijesu samo on i Marija sami. Kada se sastanu troje ih je — jer Marija nosi u svojoj utrobi plod toga ležanja.

Gospodar će se Martin začuditi — poluditi, dohvatiti sjekiru, kramp — motiku — kamen — čega se lati i smrskati će mu glavu. Ubit će ga kao pseto. Mirno i bez grižnje savjesti, baš tako, kako se ubija bjesno pseto ili zmija otrovnica. Kakova korist od toga i njemu i Mariji. Nikakova. A zašto da mlad pogiba. Zar je on želio i htjeo djete, kada je

pod starom maslinom prvi puta ležao zajedno s Marijom. — Ne ništa mu neće kazati ...

Skine se sa zida. Uzme u ruku komad stare loze — namjesto štapa. Povikne »z Bogom« gospodaru Martinu i krene putom. Valjda će ga put povesti do kuće.

Gospodar Martin ništa ne odgovori, a i ne pogleda ga — sve misleći — eto — to je mladost. Prospavaj — prosjedi — ovako lijepi dan. Još da mu je bečaru — samo kakova djevojčura, pa da se s njome izvali pod staru maslinu. Dao bih im ja onda dobru poduku. Smrdi još po majčinu mlijeku, a ono misli velik sam — momak sam — da mi je ovo pa ono — pa djevojka.

Sutradan uzalud je čekala Marija Paju. On nije došao. Niti drugi dan nije došao ... a Marija bolno mislila, da ga je za uvijek izgubila. Nikada više ne će doći. A zašto neće doći? Zar će biti toliko zloban — da ovako svrši sva njihova ljubav i da ju ovakovu — zapusti i prepusti sudbini. Nije vjerovala svojoj sumnji, makar u svijetu imade mnogo zlobe. Pajo nemože biti ovako pokvaren. Nemir i sumnja kidali joj dušu — savijeli tijelo — a ona je kradomice plakala. Isplakavala je svoju prvu ljubav i oplakavala svoju mladost.

Pajo se opet u velikoj borbi, nepoznavajući još život odlučivao. Što da radi? Kako da pomogne Mariji? Ženidba ... On još imade tri godine do vojske. Tri godine vojska ... Šest godina treba da prođe, a onda istom mogao bi, da osniva nekakav

život i da se ženi. Za tri godine, do stavnje ... još će biti djece, a onda ostavi ženu i djecu, pa idi u vojsku. Tri godine on će živjeti — tko zna gdje — u kojem mjestu, kao vojnik, a Marija će sama, kod kuće — s djecom. I dolazit će i salijetati mladu ženu kojekakove — napasti — slabosti. Ona će se braniti — a na poslijetku — pasti. Pa kakav onda život? On će doći kući — sve će znati i sve vidjeti. Istući će ju ... Izmrcvariti i ostaviti — zajedno s djecom. Kakav onda život i njoj i njemu. Najbolje bi bilo, da sve ide kako je i pošlo — neodlučno — nesigurno u neizvjesnost. Vrijeme će sve zaliječiti — zaboraviti, a kada on svrši vojsku — onda će se i ženiti. Sada se oženiti i kako i čime. Sirotan je — Novaca neima. Od kuće ih i nemože da dobije. U kući mu pusta sirotinja, željna koji puta pure. A gdje će živjeti on i Marija. Sve ovakove misli vrzle mu se glavom. Bojao se života, jer mu još bijaše nepoznat. Bojao se sutrašnjeg dana — jer još bijaše neiskusan, a radi te bojazni stradat će Marija. On će otići ... Daleko na zaradu — i štedjet će novac, a onda će doći k Mariji i počet će živjeti — zajedno. Naravno, ako ga Marija bude čekala i ako mu bude vjerna. Ako se međutim uda — pa neće on tome biti kriv. Onda će i on krenuti na drugu stranu. Tko znade, kamo i kada i kako. Život je zagonetka ... Za sada sve — neka ide kako je pošlo. Ostavit će Mariju i otići u svijet, a njoj će kazati — da će se vratiti — čim pribavi — zaradi no-

vaca. Doći će koju nedjelju i kući — da se s njome sastane. Rastat će se s njom i ostaviti ju u nadi.

Treći dan bili su Marija i Pajo sami u kući. Martin je otišao za radom, pa su mogli nesmetano i bez bojazni, da dugo ostanu zajedno. Pajo je došao. Znala je Marija, da će on doći i da ju neće ostaviti. Časom ju ostavio svaki nemir i svaki strah i gledala je smireno u velike plave Pajine oči, puna vjere i pouzdanja.

— Ti ćeš sve urediti? pitala ga.

— Da — sve. — Ništa se ne boj. Život je sladak samo jednom u životu. Onda — kada se ludo — bezumno — prvi puta ljubi. Poslije dolazi borba — plač. Bez toga nema života, kao što ga neima bez kruha i vode, bez svjetla i topline. Vrijeme briše suze i isčezavaju boli. Ili još bolje, mi se na sve to naučimo. Snašamo — i neopažajući i neosjećajući. Postaju nam svakodnevna potreba i bez svega toga bio bi nam život jednoličan, pust — kao ovaj pust puteljak, što vodi k šumi. Ne boj se ... Sve će život sam da sredi. Muče nas neke neizvjesnosti i strah. Strah pred samima sobom — strah pred svijetom, prirodom, Bogom — a poslije sve to postane jednostavno, svakodnevno ... jer je takav život. Psuju nas. Rugaju nam se. Smiju nam se i preziru nas. Sve nas to u početku boli — peče i ranjava. A poslije se na sve to obiknemo i mislimo, da tako mora biti, jer je takav život. I neosjećamo poslije ni smijeha, ni ruganja ni prezira — jer se tako živi. Tako živi cio svijet — u preziru — ruga-

nju i ismjehivanju. Zašto, da se bojimo? Čega da se bojimo? Treba samo hrane i odjela, pa da živimo isto onako, kako živi i ostali svijet. Za hranu i odijelo treba novca ... Ništa se danas ne kupuje bez njega. Za njega se i obraz daje i Boga prodaje. Njega trebamo i mi ... Da Marijo — novca nam treba, da možemo živjeti. Ja sam eto — odlučio... Treba doći do njega. Treba ga zaraditi ...

— A kako i gdje — upita ga Marija.

— Ovdje nemogu. Sama vidiš i znadeš. Treba se krenuti za zaradom. U gradu... Tamo se laganije nađe rada i zarade.

— Ti ćeš otići — bolno je pitala Marija.

— Da, otići ću — da zaradim i da se nazada povratim. Donijet ću ti prištednju. Dolazit ću i onako, koji puta, da te vidim, da se sastanemo i da određujemo — kako ćemo dalje — naprijed u život.

— A nećeš me zaboraviti? pitala je Marija — i napustiti? Te opet osjeti neku silnu udaljnost koja je rastavljala nju i Paju, i nedade im da se sastanu i da počivaju jedno drugom na grudima.

— Doći ću i dolazit ću ... Ništa se ne boj, a kada bude malene uštednje, da se možemo prehranjivati, onda ću te ženiti. Kako bi i mogao prije da dođem s tobom u crkvu — pred žrtvenik? Onda iz crkve napolje — na božji zrak — pa živi ... Kako? Gdje? U šumi ili na livadi? Kao zvijer, ili kao životinja?

— A kada ćeš otići?

— Odmah — sutra. Čim prije nađem rada, tim

prije bit će zarade i uštednje. Prije ću se sa uštednjom navraćati k tebi i dolaziti ovamo. Uvijek ću ti dati svu uštednju — a ti štedi dalje i čuvaj. Trebat će nam za život.

Sutra će već otići — uzdahne Marija. A što s djetetom. Ništa o tom ne govori. A kako roditi i gdje roditi? Kada rodi, što će onda, da radi? O ovom Pajo ništa ne govori.

— A što s onim — sa ovim Pajo? Pitala je Marija pokazujući na svoj trbuh.

— S kojim? pita Pajo.

— S porodom — djetetom. I to će skoro doći. Kako ću? Kamo ću? Gdje ću? Pitala Marija, a suze su blistale u očima i lagano se počele spuštati niz lice.

— Porod — dijete... zamislio se Pajo. Pa šta on o svemu tome znade. Kako se rađa? On to nezna i nikada nije vidio. Kako dijete dolazi na svijet i što se s njime radi — kada se rodi? Što da joj kaže, kada o svemu tomu ništa nezna — baš ništa. Ta sve to i jeste — što ga toliko smućuje — plaši i što ga počelo u duši lagano, ali sigurno, da dijeli od Marije. To se je eto baš to ispriječilo između njih dvoje. Pa što da kaže?

— Porod — dijete — pitaš. Neznam ... Kako se rađa i gdje ćeš roditi? Neznam ... Da znam išta o tome — ja bih te svjetovao. A dijete ... Ne brini se ništa. Ono će rasti ... Rasti će i živjeti zajedno s vremenom i danima. Eno vidi. Padne zrno u neoranu zemlju. Padne u živicu pokraj puta — i

ono živi i raste. Nitko ga ne hrani i neokapava — a ono živi i raste samo od sebe — onako ... jer tako se živi. Živi se dok ne naiđe kakova jača sila i uništi taj život. I dijete će živjeti ... tako živjet će — ako nenaiđe — bolest — smrt — a onda će umrijeti ...

Dugo — dugo su se ovaj puta rastajali ... kao da su poslijednji put zajedno i da se nikada više neće sastati, a niti vidjeti.

V.

Pajo došao u Šibenik. Prošao čitav grad — da ga razgleda i upozna. Obišao radnje. Jednu — drugu treću. Ovdje ziđu veliku kuću i mnogo radnika radi kod zidanja, dodavanja cigle — nošenja žbuke. Raspitao se kolika je nadnica i otišao. Na drugom mjestu isto tako zidaju palaću. Stao raspitao se i otišao. Na obali vuku vreće — premeću ih na kola — odovoze — donose robu — tovare na lađe cio božji dan. Stao — raspitao se kakova je nadnica i otišao. Sve tako redom — obišao radnje — vidio rad — doznao za nadnice i onda birao. Tamo na obali — dobivaju krunu nadnice. Najveća nadnica — što je saznao, a svuda drugdje manja je zarada. Ponudio je svoje tijelo i snagu za rad. Odbili ga jedni, drugi — pa treći ... Osjeti sada, da nije dovoljno mladost i snaga da se nađe zarade. Sve je krcano radnicima. A imade ih i previše, jer imade previše sirotinje na svijetu, koja ide za zaradom, da

zaradi kruha za sebe i svoje kod kuće. Tuđa nesreća — bijaše njegova sreća. Kod istovara raznih stvari iz jedne lađe, pade jednom radniku težak željezni komad na nogu i zdrobi mu nogu. Radniku povezaše nogu. Posadili ga u kola i odvezli u bolnicu. Na njegovo mjesto odmah uzmu Paju i on je radio i zarađivao krunu na dan. Pajo je radio ... Radio snažno i neumorno. Rad mu je prijao, jer je na sve zaboravio pa i na sebe. Ruke mu se napinjale i savijale pod teškim predmetima, ali nijesu popuštale. Gdje su one ulovile kao da si željezom okovao — i nepušta i nesustaje. Znoj mu umivao lice — a košulja mokra, kao da je ovaj čas iz vode izvađena.

— Cijelu si dnevnicu zaradio — kazao mu na večer gospodar, jer si bio marljiv i valjan si radnik,. Takav i treba da budeš. Zdrav i mlad — a za mladost i zdravlje — najveća je sramota lijenost — nerad ...

Deset dana radio je Pajo marljivo, neumorno — do iznemoglosti. Svaki se je dan kupao u znoju svoga tijela. Umoran, kasno na večer lijegao je na počinak. Jutrom se rano budio. Okrijepljen snom bio je prvi na radu. Gospodar bio je s njim zadovoljan. Teško je naći dobrog radnika. Sve to danas samo mjeri sunce i gleda kada će podne, da bace posao i odu da jedu. Poslije podne opet mjere svod nebeski i gledaju kada će sunce doći na šest sati — pa onda — da bace posao i odu. Pajo bijaše posve drugačiji, od ostalih radnika. U podne mu dovikivali ostali radnici — da pusti rad. Dvanaest je sati

— treba jesti. Na večer ga gurali iz rada. On neide. Sve sakuplja ... čisti — pobire i slaže smeće na hrpu. Neka je uredno i čisto ... a gospodar gledao i zavolio Paju. Ovih deset dana živio je ovako u radu i na sve zaboravljao. Zaboravio na sebe — Mariju — selo ... i živio od kruha i vode. Upravo onako kako je živio i u selu. Bio je smiren i sabran. Rad — samo mučan rad što izvlači snagu tijela iz svake i najmanje žilice tijela umiruje i liječi dušu. Povraća joj mir. Brojio je i stiskao nadnicu u džepu. Odredio je svu prištednju Mariji.

Jedanaesti dan bila je nedjelja. Pajo se skupio i otišao kući. Gospodaru se javio, a on mu dozvolio da ide, samo u ponedjeljak mora biti na redovnom radu.

Koliko mu se Marija obradovala kada su i opet bili zajedno. Stiskala je i premetala tri srebrna fiorina iz ruke u ruku. Nikada nije imala novca. Pa još svoga novca, a ova tri fiorina, dao je Pajo njojzi, da čini s njima što ju je volja. Njezini su ... Umotala ih u maramicu i spremila u njedra. Dobar je Pajo ... Svoju muku i znoj svoga tijela i žuljeve svojih ruku — sve to stavlja u njezinu ruku. Neće ju zaboraviti niti napustiti. Smirila se je uz Paju. Kako se je samo bojala ovih deset dana, da ga neće nikada više vidjeti. Otišao je i neće se vratiti, a nju napustio. A on je došao. Došao s novcima — svojom prištednjom i sve joj to daje. — Kada je odlazio — obećao je, da će doskora i opet doći i donijet će joj ponovno novaca. Doći će za deset

dana ili dvije nedjelje. Kako bude mogao ... ali će doći i dok bude radio — podjedno će dolaziti — donositi novca i odlaziti. A rada će biti — i prištednje će biti.

Još mlad i nije okusio nikakova života. Bećario se nije niti lumpovao. Osjećao je sada u sebi neki veliki nagon za rad — i štednju. Samo ovako doći će do novca i onda, kada bude malene uštednje — povest će Mariju u grad i počet će živjeti onako kako se bude moglo i kako živi sva sirotinja u gradu. Siromašno, ali ništa za oto jer milione sirotinje razasula je sudba po cijeloj zemlji — pa i ta sirotinja živi. Žuljavim rukama ore, kopa, gradi. Služi trgovini i industriji. Služi svima i svakomu i doprinosi svojim radom poretku i napretku svijeta. Doprinosi, bezuvjetno doprinosi i ako često radi poderana, zamazana, gladna i žedna. Bez njihova rada zastao bi cio život na svijetu. Svijet bi propao — a i oni zajedno sa svijetom.

Jednoga dana potpuno ga zbuniše neki drugovi. Treba ostaviti Šibenik. Otići preko u Bosnu u velike šumske radnje. U gustim neprohodnim šumama može se u akord zaraditi mnogo više. Dobar radnik može da zaradi još jednom toliko koliko zarađuje ovdje — u gradu. Gdje je Bosna i kakova je to zemlja, kakove šume? Ovo Pajo nije znao. — Čuo je prije govoriti, da u toj zemlji imade mnogo rada i zarade. On je dobar radnik. Mogao bi dvostruko zaraditi. Počeo se odlučivati da ide ili neide onamo na rad. Daleko je, a Marija sama u selu — kod ku-

će. Neće joj moći da dolazi i donosi svoju uštednju. Najrađe bi ostao ovdje u Šibeniku. Nagon za zaradom — tjerao ga odavde. Zaradit će više i više će uštediti, a trebaju novaca. On odluči ... Ode u Bosnu. Nije išao sam ... Mnogo ih je odlazilo u stare, neprohodne i još nedirnute crnogorične šume — ponosne Bosne.

Dani su prolazili, a Marija je čekala Paju. Svake nedjelje ogledavala se oko kuće. Vidjet će ga ... Čut će šuštanje koraka i znat će da on dolazi. Nije ga dočekala. Pajo nije dolazio, a nije se ni javljao. Kako da se i javlja ... Tko zna gdje je i kako mu je? Moguće i poginuo ...

U očekivanju Paje prolazile su sedmice. U njoj je dozrijevao plod ljubavi i dolazilo vrijeme, da ga izbaci na sunce božjega dana. Osjećala je, da se sve u njoj pomiće lijevo i desno i da joj hoće utroba nekamo krenuti iz svoga dosadašnjega mjesta. Bila je snuždena, nemirna sa velikim mutnim očima. Lice joj izobličeno, a hod sve teži i teži. Još uvijek čvrsto se omotavala i stiskala da sakrije pred svijetom — koliko se sakriti dade. Sakrivala je i čekala Paju, a on nije dolazio.

— Marijo — reče joj jednoga dana otac. Ja ću preko brijega. Zovu me onamo — na djedovinu. Moguće na diobu ili u goste. Nemili mi se ići, ali tri godine nijesam bio u svoga roda — otići ću. Za dan, dva eto me i nazada. Pazi na ovce, kuću ... Neka je sve u redu, kada se nazada povratim ...

Odsutnost oca preobrazi Mariju. Smirila se je i

strah pred nečim neizvjesnim — posve ju napusti. Bijaše joj milo — što je ostala sama u kući. Ako dođe Pajo — bit će sami i nesmetani. Ako naiđe i što drugo ... pomisli i sva zadrhta, kao mala ptica u ruci ptičara. Što bi to drugo moglo naići?... Što bi se moglo dogoditi? Ona nije znala, ali je osjećala na sebi silne promjene. Pričinilo joj se, kao da više i neima veliki trbuh i da je sve iz nje ispalo — napolje. Rasteretilo ju i ona bijaše opet onako lagana, zdrava vesela, kako bijaše i prije one večeri u vinogradu — pod starom maslinom.

Visoko se je izdigao mjesec na svod nebeski. Sve je selo snivalo. Marija poće osjećati bolove. Bolila ju krsta i sve ju nešto u njima cjepalo. Nešto hoće da se otkine od njih — i da nekamo krene. Kao da ju noževima bodu i režu. Grčevi joj počnu sakupljati utrobu i muka joj udari u glavu. A onda sve popusti, kao da nije bolilo, samo neka slabost i mučnina podjedno joj udaralo u glavu. Glas prirode upućivao ju da bude spremna na rađanje. Uplaši se — digne se i pobježe. Pobježe iz kuće u tor među ovce. Ovce zablejaše, pa se opet smiriše. Marija sjedne na sivi kamen. Ponovno ju napadnu bolovi — grčevi i to tako silno da je prigušeno jecala, a sva utroba okreće se u njoj na sve strane. Obnemogne. ... Osjećala je kako joj se oči sve više skupljaju, i kako joj omaglica juri glavom. Vidjela je ovce, pašnjak, Paju — vinograd i staru maslinu. A bolovi su bivali sve jači i nepopustljiviji i ona klone. Pade na zemlju među sitne izgažene komadiće slame — is-

premješane sa sitnim, suhim ovčjim džubrom. Zamrla je ... Kako dugo? Koliko je ležala na ovakovoj postelji? Ništa nije znala. — Sve joj se učini kao jedan strašan, težak san, koji ju nije krijepio, nego svu raskidao. Osjećala da neima više utrobe uopće. Noge joj razbacane. Svaka na svoju stranu i posebno i ne drže se tijela. Otpale od njega — tek su silno drhtale. Drhtale onako upravo, kao kad se čovjek iznenada toliko ustraši, da nemože na nogama stajati. Bile su hladne kao led. Mokre i vlažne ... Rukama nije mogla micati. Ukočeno su ležale pokraj nemoćnoga tijela. Nije ih mogla maknuti niti podignuti. Još uvijek nije razabirala ni gdje je — ni što se sve to događalo. Čula je samo po koji glas ovce, a mjesec je kroz poderani krov bacav svoje srebrnasto svijetlo u tor — na ovce i na nju ... Odmah pokraj nje — u podnožju stajala je jedna stara ovca i lizala. Nešto lizala ... Najednom se začuje slabi piskutljivi glas — Bože — što je ... Zamre Marija ali u tom zamiranju, sakupljala se i budila nova snaga. Onaj piskutljivi glas prodirao joj u mozak — srce — i podavao i užigao — snagu. Snagu u matere. Marija se sabra toliko da je mogla posjesti i nasloniti se na zid. Na mjesečini je gledala novorođenče. Ležalo je na đubru ovaca — i koprcalo nožicama, a stara ga je ovca lizala — prala — jer nebijaše nigdje žive duše, da obavi ovaj redovan posao rađanja. Govore — svi govore, da je blago bez duše i osjećaja. A zar nije ova stara ovca nagonom prirode osjećala, da se ovdje život rađa.

Nije li i ona, kao nekada na livadi, kada se jagnjila i lizala mokro janje — i sada ovo novorođenče lizala i prala. I osušila ga je svojim toplim jezikom ... A ono — dijete bespomočno ležalo na zamazanom — tvrdom i bodljikavom ležaju. Još uvijek se držalo svoje matere na tankom crijevu ... Novi nazarenčanin i betlehemac čekao je bespomočno i nijemo na ruke materine, da ga razriješe poslijednje devet mjesečne veze sa utrobom materinom. Čekao je tople ruke, da ga uhvate — obujme i privinu na svoje tople — sočne grudi i da mu dadu topla majčina mlijeka.

Marija se sabere skupi snagu i vučući se po zemlji primicala se tom nejakom mališanu. Osjetila je kako se nešto teško hladno i mekano ovilo oko njezinih nogu. Sluz joj oblijepila noge i bila je sva ružičasto mokra — ali ništa za sve ovo — jer tamo — tamo joj neznana i poslijedna sila vuče nemočno, ukočeno i rasklimano tijelo. Mališanu — novorođenomu — golu i nemoćnu. Nesvijesno prekine crijevo o koje joj ruka zadrla, a mališan zaplaće. Ovaj plač prodre joj u srce, kao gorući mač. Sakupi svu snagu smalaksalog tijela i još korak — dva i dovuće se do nejakoga djeteta. Klonula pade pokraj njega. Podigne ga drhčućim rukama i poljubi mu ustašca — dugim — dugim cjelovom. Cjelovom za koga je želila da bude vječan — za cijeli njezin život. Kako su ta mala, nevina ustašca, počivala na njenim usnama? Lagano se pomicala i uzvračala prvi majčin cjelov. Ovaj cjelov nadoknadio joj je

njezina stradanja i boli. Izbrisao iz njenih mutnih oči — sve suze i sve uspomene na borbu i žalost. Bio je slađi i opojniji od prvog cjelova, što joj ga Pajo utisnuo na njena usta. Raskopčala haljinu i košulju i maloga — gologa sirotana trpala u njedra na svoje grudi. Metala ga i grijala da ne prozebe onako gol. Dijete se ugrijalo i grijalo njene drugi. Kako toplo i ugodno bijaše njoj na grudima, u grudima u glavi i pocijelom tijelu. Neima ognja koji može ovako da grije. Grije, ali samo tijelo, a ovo maleno djetešce nije joj ugrijalo samo grudi. Ono joj ugrijalo i dušu. Ona osjeti sva čuvstva matere, kada ugleda svoje prvo rodjenče. Stiskala ga na grudi. Milovala ga i cjelivala, a註 mališan micao ručicama i nožicama, kao malen crv, što se miće pod koren drveta. Ovo micanje — golicanje strujilo joj cijelim tijelom. Ona bijaše — sretna...

Bijaše joj jasno, zašto stara ovca kada se ojanji onoliko prevrče i liže svoje janje. Gledala je ona — sve ovo zajedno s Pajom, kada su još maleni bili, kada su bili djeca. Onda su mislili, da sve mora tako biti, a sada je osjećala, da svaka životinja mora jednako tako, da osjeti barem donekle nekako slična ćuvstva, kakova je eto i ona danas osjećala.

Izvadila je dijete iz njedara. Pogleda ga na mjesečini. Bio je mali nejaki dečko. Prinese ga svome licu i dugo dugo ga je tiskala — čas na jedan, pa na drugi obraz... Milovala ga i tepala mu slatko — »malo — milo — janje jedino«, a ovce su

nijemo gledale u ovaj božanski prizor matere. Metala ga opet u njedra — na drugu stranu grudi, a mališ je udario — pomilovao svojom ručicom dojku punu mlijeka. Toploga — materinoga mlijeka. Lagani osmjeh kružio joj oko njenih usana. I oči se smijale... Sve se na njoj i oko nje smijalo — od velike, do sada još neosjećane sreće. Zašto majke toliko osjećaju — rodivši prvo dijete? Zaoto što su ga mučno i teško nosile. Marija pogotovo teško jer joj je nekoliko mjeseci ovo nevino dijete donosilo samo bol, brigu, tugu i žalost. Donosilo joj nemir i strah. Strah pred svijetom... A danas, kamo taj nemir i strah. Odnijelo ga ovo nejako dijete u nepovrat. Ono bijaše sada jedino — što je Marija imala uza sebe. Jedino njezino biće, kojemu se može izjadati, sve otkriti, pa makar ono ništa nerazumije. Sve će ju odbjeći. Svi odbaciti. Otac ju može protjerati iz kuće, golu i bosu. Sve će iza nje ostati, a ona će sama — sama hodati svijetom — a u naručju će joj počivati milo i slatko ovaj mali nevini stvor. On ju neće ostaviti. Širit će ručice i loviti s nejakim prstima njena prsa. Ona će ga dojiti, hraniti — uspavanke mu pjevati — a on će snivati sladak, nevini san.

Veće sreće Marija nije iskusila u životu. Što sva ona sreća u vinogradu s Pajom, naprama sreće majke, što joj ju donosio ovaj mali dva pedlja veliki — dječak. Ljubila ga je... U njedra metala i na mjesečinu iznosila... pa opet u njedra spravljala. Neka počiva i neka grije iznemogle grudi

svoje majke. Neka ogrije srce njeno. Ono srce, koje je znalo tako nemirno da bije, te je često mislila, da će se raspuknuti i ona za uvijek zaklopiti svoje oči. Udaralo je — silno, a sve radi toga, što je pod njim ležao devet mjeseci ovaj mali gološan. Grčevi — su naplaćeni ljubavlju i srećom. Sve njeno stradanje bijaše naplaćeno neiskazanom srećom.

Usnula je zajedno s dijetetom. Snivala je čvrsto okrijepljući san, kakovoga nije osjetila već četiri puna mjeseca. San bez straha i trzaja, bez boli i patnje. Mališan je snivao na majčinim grudima. Bijaše mu toplo i mekano ležište i snivao je bolje — ljepše nego velikaška djeca na svilenim jastucima. Samo jedne su majčine grudi. Samo one su tako slatke i tako meke i tople.

Kada se je probudila, bila je nešto sabrana i ojačana. Osjeti na grudima dijete i sve joj se pričini kao san. Pogleda unaokolo, a ono protrne. U toru je.. među ovcama. Na slami i suhu ovčjem džubru. Ovce se podizale. Zora je... Ona izvadi mališana — ogleda ga i obasipa svega cjelovima. Ovce su se vrzle u toru — obilazile oko nje i odlazile. Stara ovca zrkulja stala, oblizala joj ruku — obliznula dijete i polegla se pokraj Marije. Gleda Mariju i mališana i nekako zadovoljno oblizuje jezikom svoja usta. Kao da se veseli i ona tom malenom, nejakom djetetu.

— Oči moje ... Rano moja ... Milovanje moje — govorila je Marija cjelivajući dijete. Radosti moja najveća i veselje moga života. Koliko sam suza

radi tebe prolila? Mislila sam oči isplakati — a ti si tako dobro — malo — milo moje djetešce. Utrobu si mi skoro raskinuo — mali moj mili zloćo. Srce mi je skoro puknulo rad tebe najmilije moje janje. Koliko sam ojađena bila a sve radi tebe. Kako sam te se bojala. — Vječni strah kidao mi dušu i srce i mučio tijelo, a ti kako si zlatan i mio — slatki moj mali mišu . . . Da sladak si mi — slađi od života.. miliji od vida ... anđeliću moj — mali — mili — dragi — slatki — jedini ...

Mališan se lagano nožicom koprcnuo — malo zaplakao, a Marija ga stiskala na gole grudi. Ozepst će ... Ugrijat ga mora — ugrijati na grudima svojim. Ovaj mali plač nejakoga mališa malo ju i ustraši, ali taj strah je odmah ugušila prevelika sreća, što ju je Marija osjećala s mališanom na grudima. Plač... Mogao bi ga tko čuti i sve bi bilo otkriveno pred svijetom. Podlim — podrugljivim i nemilosrdnim svijetom, koji nepozna ni u najvećoj nesreći — samilosti prema bližnjemu. I Marija je nesretna bila — ali danas je u cijeloj toj nesreći sretna — makar da je ovo malo — nejako dijete i pred crkvom i pred državom i pred svijetom nezakonito. Niti crkva, ni država, niti svijet nemogu nikada i ničime da joj pruži toliko sreće, koliko joj je donio ovaj mali — goli dječačić! Samo porod prvog djeteta može da pruži materi neiskapivu bocu slasti — sreće — raskošne rajske sreće ovoga života.

U ovoj sreći posta nijema i slijepa za svijet. Maleni dječačić napuni joj dušu — srce — oči ...

zadovoljstvom. Samo je njega vidjela i čula — a sve ostalo bijaše za nju mrtvo. Prve zrake zore zavire kroz razdrti krov u obor i pozdravljaju majku i maleno djetešce.

Zora je svitala ... Budio se novi dan na život. Budio se, a s njime se budila i Marija iz opojnosti sreće i zadovoljstva. Još malo i djeca će ustati. Svijet će prolaziti amo tamo — svaki za svojim radom. Kuća ju čeka ... a cijelu noć nije bila u njoj. Mora da ode, da se odvuće u kuću... Sada joj prvi puta pomuti sreću suza, što se zasjala u njenom velikom oku. Sada istom osjeti prvu poteškoću i neugodnost s ovim malenim djetetom. Kamo će s njime? U kuću ga nesmije donijeti. Ovdje ostaviti ... Kako i gdje? U kući će vidjeti braća i ćut će plač nejakog djeteta. Ako ga vani ostavi u toru — i tamo će čuti — — drugi ljudi. Mališan će nejako zapištati. Prolaznik će stati — ogledati se — posumnjati i unići u tor da vidi što plače i kakav to dječji glas dolazi iz tora napolje? Vidjet će i znat će. ... Sve će selo odmah znati, da u toru kod Martina plače novorođeno dijete. Ne će znati čije je, ali će sumnjati. Doći će u kuću i vidjeti nju onako slabu i izmorenu i selo će još danas govoriti: »Marija je rodila« ... Rodila bez muža. Rodila je djevojka, a koliko rugla i sramote. Ona ne će smjeti iz kuće — od pogrdnog dobacivanja sela. Svi će upirati za njom prstom i vikati: »Rodila si ... Pa kako ...

Vikat će bake — starci — žene — djeca, a djevojke će joj se podrugljivo smijati — a taj smijeh i ruganje kidat će joj srce i dušu. Ne će smjeti

ni u kući ostati. Otac je strog — uvrijeđen i ojađen do dna duše — zarinut će joj nož u srce. Ako se savlada — samo onda povest će ju pred kuću, pokazat sve četiri strane svijeta. I kazat će joj — eto na koju hoćeš idi... Nikada se ne vračaj u ovu kuću jer u njoj neimaš nikakova prava. Osramotila si ju ... Na nijednoj kući u svima obližnjim selima stotinu godina — nije bilo takove sramote. Idi — u svijet — potucaj se od nemila do nedraga i budi za uvijeh — prokleta. Što, da radi? Klekne i stade moliti — vruće — skrušeno — ponizno moliti za milost. A ova molitva bijaše isto tako zdvojna, kao i ona kada je molila Gospu — za milost. Dali je dobila milost? Moguće samo u toliko, što je sretno prošao porod. Sada — kakovu milost da dobije? Tko će i kako će i kome će da skloni ovo nejako djetešce? Ovo je život — novi život u ljubavi začet — u čemeru rođen. A život— se ne odstranjuje i ne sakriva. Najmanja travica — probivši zemlju teži zraku, svjetlu i toplini. Zatrpaj ju kamenom — ne ćeš ju uništiti. Zakržljavit će i žutjet će, a ipak će se boriti i onako kržljavo živjeti. Život se nedade sakriti — dade se samo uništiti. Isčupaj travu sa korjenom i žilama i samo onda si ju uništio — život joj oduzeo. Sakriti ono nejako dijete makar kuda, ono će svejedno živjeti. Jednoga će dana svejedno doći na sunce — svjetlo, toplinu i zrak. Doći će, jer mora doći — jer svaki život teži, da se može razvijati. Teške i crne misli počele se sakupljati u Marijinom mozgu. Ganjale su jedna — drugu — kao vjetar što goni oblake. Sastajale su, ukrštava-

le — poništavale i nove nicale. Marija osjeti, da će posve iznemoći, ako još i dalje ostane ovdje. Treba otići... Barem na čas, ali odmah — odmah otići...
... Poslije će misliti ... Cio dan imade vremena — da se smiri — smisli i odredi. Otac će doći u noći ili sutra kući, pa imade vremena ...

Što će sada s djetetom. Golo je kako se je i rodilo. Neima za njega ni košuljice ni pelena. Neima ništa — jer nije nikada ni pomišljala, da će roditi golo djete i da ga treba obući — pomotati i poviti. Sve joj to bijaše nepoznato — a da je makar koga pitala za upute — odmah bi otkrila tajnu njene i Pajine ljubavi. Svi bi saznali — cijelo selo, da Marija nosi, Otac bi saznao. Ovako nije nitko ništa znao, jer je ona sve vješto krila, do ove noći. Krila udešavajući obuću, stiskajući trbuh, a već sedam tjedana i više nije nikamo od kuće odlazila. Prva je bila uvijek kod cisterne i prva se vraćala, da nije nikoga putem susretala. Sve je krila — a sada ... što će s malim golcem — dječačićom?

Na trijemu je visila suha ovčja koža. Nešto — joj sve govorilo — pa eno — uzmi — umotaj ga.. Vuna je topla. Dobro ga umotaj i prebaci kožu — Djetetu će biti toplo — kako mu bijaše i na tvojim grudima — a i plač se ne će čuti ...

Marija skine ovčju kožu. Položi na vunu dješce. Umota kožu i smjesti dijete u jedan kut tora. Digne — ga još jednom, poljubi ga, a teške suze materine padoše na mališana — kao da ga mrtva oplakuju ... Ispusti ovce iz tora — zatvori vrati i ode ...

Teško je hodala. Koljena joj bijahu klecava. Gležnji rasklimani — a bedra mlohava. — Noge — ovakove noge teško su nosile — tijelo. Isto takovo tijelo — bez snage sve izmučeno i satrveno — od boli — patnja i rađanja. Prihvatila se kamene ograde. O nju se jednom rukom podupirala — i lagano — došla u kuću ... Došla je bez svijeti... Što će u kući? Što da radi, kada nemože — ni ruke da miče, kada ju neće noge da nose? Što će ovdje? A što bi tamo u toru? Tamo ju je vukla želja i misao. Tamo je mališan — nevino djetešće na ovčjoj vuni — u ovčjoj koži.

Pogleda nehotice po sobi i vidi bure s vinom i osjeti želju, da pije vina. Otac joj nije branio vino. Ona ga nije nikada željela — a danas — sada — ga poželi. Dovuče se do bureta i natoči — čašu, dvije, tri — i sve ih ispije na dušak. Osjeti, da se snaga u njoj budi. — Vrućina joj zažari lice, ali počne prodirati i u glavu. — Lagano se dovuče do postelje i baci se u nju ... Spavala je ... Dugo je spavala i kada se je probudila, davno je prošlo podne. Osjećala se okrijepljena i ojačana — dugim i mirnim snom ... Samo san krijepi tijelo. Miran — čvrsti — dugi san povraća snagu iznemoglom tijelu. I njoj ju je vratio — pa ako nebijaše jaka i odmorna, kako bijaše dok je zdrava bila, ipak bijaše toliko odmorna i ojačana, da je mogla čvrsto stajati i koracati. Koljena nijesu više klecala i noge nijesu drhtale ... a i misao joj se smirila i ona se ponešto sabrala. Tek srce — ono bijaše nemirno. — Vuklo ju u tor k ovčoj vuni — i male-

nom djetetu ... Njega nije ni san izbrisao iz misli i istisnuo iz srca. Ono živi — i njega se više ne briše iz života Marije, jer živi zajedno s njom — materom. Živi u svakoj njezinoj žili — u krvi — tijelu i misli ...

Lagano je koracala prema toru. Bojažljivo se okretala kod svakoga koraka. Učinilo joj se da već cio svijet znade tajnu noćnoga poroda. Kradomice unišla je u tor i hitala k ovčjoj vuni, da iz nje izvuče svoje nejako čedo. Dugo ga je cjelivala i ronila suze. Bile su premješane suze materinske sreće i suze zdvojnosti. Maleno — golo, djetešce spavalo je miran i nemoćan san. Spavalo je golo — kako se je i rodilo golo ...

U što da ga obuće? Košuljice neima. Morat će ga umotati u stare prnje, a onda sklonuti — sakriti. Doći će otac — i naći će ga ... Što će njime? Do noći je imala vremena, da sve razmisli.

Bila je tamna oblačna noć. Selo je mirovalo. Sve je već polijegalo u postelju. Nitko se nije micao cestom i puteljcima.

Samo Marija nije snivala. Srce joj udaralo, a glava napeta — da pukne. Nijemo zuri ... u daljinu i noć. Suze joj navirale na oći. Što da radi — ostvavljena od svega svijeta. Prezrena — onog časa čim se sazna njezino stradanje i patnja utjelovljeno u ovom nejakom djetetu. Otišla je u tor. Uzela golo dijete u njedra i u tamnoj noći šuljala se poprekim putem izvan sela. I livade su mirovale. Vinograd je nepomično stajao — i list na lozi nije zadrhtao. Sve bijaše zanijemilo — pred strašnim

činom — što će se dogoditi ove noći. Samo se je Marija kao sablast vukla uskom stazom. Suze joj umivale lice — dostizale jedna drugu i padale na njenu domaću, vunenu haljinu. Ništa nije osjećala i primjećivala. Činilo joj se samo — da ju stotinu sablasti — okružuje sa sviju strana i da vrazi igraju strašno kolo — svuda okolo nje ... a nemože si pomoći niti izbjeći iz ovoga paklenoga kola. Oni vrazi ju vode — sve dalje od kuće i sve bliže — tamo izvan sela. Otimaju joj dijete iz naručja — ona ga ne dade, stišćući ga čvrsto na svoje grudi. Cjeliva ga i nedade ga — jer je njezino i jer nije ništa krivo. Krivi su ona i Pajo — a ne ovo nevino čedo.

Zastala je za selom. Naslonila se na kamenu ogradu i cjeliva dijete. — Cjeliva ga — strasno — puno — materinskom srećom — a ono joj lovi rukom uvenuli obraz. Nedam, ga. — Nikomu ga nedam. Kući valja ići — sakupiti nešto robe — zavezati u svežanj i otići u ovu crnu noć. Daleko otići — služiti i raditi i hraniti sebe i dijete. Otac će doći — i naći praznu kuću. Poludit će, kada bude vidio da je Marija nestala — za uvijek nestala. A kuda će ona otići? U svijet ... Zar nije taj svijet svuda jednak. Zar će joj itko dati službe da hrani i nju i dijete. Ne — nitko joj ne će pomoći, jer je svijet bez milosrđa i srca. Za nezakonito dijete i njegovu majku imade svijet samo prezir — smijeh — ruganje i batinu. Tjeraju ih od praga — i viču — »Napolje — preljubnice — skitnico — propala djevojko. Napolje zajedno s otim svojim fačukom i skotom. Da — nezakonita su djeca za strogo mo-

ralan svijet skotovi, a ne stvorovi božji. Skotovi koji se nijesu smjeli roditi ... I tjerali bi ih od svuda, kao gadnu gubu. koleru i sablast. Zar, da ide u takav svijet?

Stotinu vražjih glasova — glasova sablasti, govorili su joj u duši — samo idi naprijed. Učini — i nitko ne će znati, kao što nitko nezna da si rodila. Učini i neboj se — jer bolje ne možeš raditi ...

Koracala je naprijed. Srce joj nemirno udaralo, a jake grudi pune topla — majčina mlijeka naglo se nadimale. Silno ju jecanje i plač htjedoše ugušiti, a ona bijaše bespomoćna i približavala se cilju. Dugo je stajala. Pomolila Boga za oproštenje... Sjela na zemlju i nadojila nevino dijete. Kako je samo požudno taj mali nedužan crv vukao jagodicu na dojki i gušio se toplim mlijekom. Grijao je majčine grudi. Grijao ih ... zar za posljednji put — a istom je ugledao — božiji dan. Boli moja — tugo moje mladosti i sva moja radosti — zar da te majka .. i dalje mu neizreče. Jako jecanje gušilo ju u grlu — a suze, tople suze padale su na golo tijelo mališana.

Sablast joj govorila: »Nemoj tako«. Ono je tvoja sramota. Vječna sramota. Ti si žena, a bez muža — mati, a bez muža. Gdje ti tvoje djevojačko djevičanstvo. Riješi se njega — sakriti ćeš svu sramotu svoje mladosti. Nitko ne će čuti — ni vidjeti.

Zavrtjela joj glavom vrtoglavica. Besvjesno ulovi rukama toplo golo tijelo djeteta. Nesvijesno zamane rukama po uzduhu i odmane, odbaci od sebe sramotu svoga života.

Zaplusne maleno djetešce po površini velike lokve. Voda se zatalasa i umiri. Nijemo i bez prigovora preuzme u sebe plod Marijine ljubavi i lagano ga posadi na svoje dno. Tu mu pruži kaljavu — blatnu postelju — od debeloga i dubokoga mulja.

Poslijednji krič orio je zrakom. Slab i nejak, kao i djetešce. Makar i bio slab i nejak dopro je do Marijina srca i rezao ga — kidao kao najveći i najoštriji nož, a na kamenu — sivom i nijemom kamenu ležala je Marija u dubokoj nesvijesti.

Kada se Marija osvijestila, nije nikako razabirala, gdje se nalazi. Činilo joj se, da je snivala — dugi — dugi san koji joj je oduzeo sve njeno pamćenje. Činilo joj se da neima za sobom nikakova života i nikakove prošlosti — nego da ju je baš sada netko izbacio iz nepoznatog joj svijeta i posadio na ovaj kamen. Ogledala unaokolo sebe — a ništa nevidi, ništa nezna. Kamo okrene glavu, pred očima crna, tamna noć. — Tako crna — kako bijaše sve u njoj — u glavi, misli i duši — crno — tamno — nepoznato. Pitala se gdje je? Tko ju je ovamo doveo u ovu crnu i tamnu noć? Zašto ju je doveo? Što radi ona ovđe? ... Na sva ova pitanja nebijaše nikakova odgovora. — Da ju je tko zapitao — kako joj ime — i na to pitanje nebi mogla odgovoriti.

Velike su njene oči ukočeno i zbunjeno gledale u noć. Što traži u njoj? ...

Sjećanje ... Teški časovi života često dovode do ovakove duševne zataje. Sve zataji — pamet, mi-

sao i sjećanje. Bol, borba — tuga — sve to troši nemilosrdno snagu tijela. Isisavaju iz najmanje žilice snagu života, a tijelo — mlohavo slabi i propada. Propada nemočno — preslabo u borbi sa životom, jer kada ne bi bilo bola, borbe, tuge — niti sreća ne bi bila slatka.

A Marija je mnogo stradala. Mjesece je stradala i bijaše joj tijelo preslabo, da nadvlada sve njezine boli. Boli i stradanja, što ih joj donijela — prerana — prva — zabranjena ljubav. Tako bijaše i ostat će u životu. Tko mnogo ljubi — nedozvoljeno ljubi — taj mnogo stradava. Ali... tko mnogo — stradava — mnogo mu se i prašta — jer je mnogo ljubio. Takav primjer praštanja pokazao je biblijski reformator Krist — praštajući grijehe — najvećoj — najljepšoj — najslađoj i zamamljivijoj raspuštenici sviju vremena — Magdaleni — blaženoj.

Dugo i nepomično sjedila je Marija na sivom kamenu. Pamćenje se lagano vraćalo. Počela je s ovcama — Pajom. — Mladost — vinograd ... Polagano — svega se sjećala.

Najednom naglo obuhvati grudi. Očajan, bolan krik matere — bolniji od krika ranjene zvijeri — odjekne uzduhom. Povrati joj se sasma pamćenje... Drhtajuće ruke tražile su u njedrima — ali nijesu ništa našle. Njedra bijahu hladna, kako bijaše već hladno na dnu velike kaljuže nejako tijelo djeteta. Pipala je rukama oko sebe — tražila, ali ništa nije nalazila. Svuda samo golo kamenje ... Bacila se na zemlju udarala glavom u kamen i ronila suze. A

one su tekle. Tekle i kvasile — tvrdi, nijemi — sivi kamen. Čupala je rukama kosu i savijala se od bola — velikog duševnoga bola, što joj kidao cijelo tijelo ... dušu ... Raskidala haljinu i naricala i tražila ... ali djeteta ne bijaše.

Lagano — jedva čujno — popuhavao je povjetarac. Pjevao pjesmu — svoju — nerazumljivu — a uzduhom još bruje tužno i žalosno posljednje riječi pjesme: »Pokoj vječni podaj mu gospodine«. A voda — ona joj šaputala: »Ovdje je ... Tu si mu prostrla vječnu postelju... On sniva... Za uvijek sniva — ali doći će još jednom na svijet ... Za dan — dva ... da se ga pokopa«.

Sva strahota njezinoga čina digne ju s kamena. — Nedam ga ... Vrati mi ga ... Ono je moje — samo moje. Živjet ćemo — makar lišće i koru jeli. ... Vrati mi ga ... Nijesam ti ga ja dala ... Vrazi su mi ga iz ruke oteli, da me sasma unište«.

Gazila je vodu. Noge joj propadale duboko u mulj. Tražila je dijete ... Gazila je vodu do pojasa. Obišla cijelu lokvu uzduž i popreko i unaokolo — a dijete nigdje nije našla. Oh bože — da i ona propane u dubine zajedno s djetetom — i da se za uvijek smiri. Moglo se je i ovo dogoditi, da je bila istina što su sela pričala. Svi su se klonili ove velike lokve — jer se je pričalo, da neima dna — i da je spojena s morem. A Marija je koracala — spotikavala se o kamenje i gazila mulj, a nije propala i utonula u tu dubinu.

Izišavši iz lokve, stajala je kao sablast u tamnoj naći. Haljine joj bijahu pocijepane. Kosa sva

raspuštena — neuredna zgužvana. Noge zamazane od mulja do koljena. Iz teške vunene odjeće curila je voda. Ukočene oči gledale su kaljužu i čekale, da se u njoj pokaže njezino dijete. Zaludu su čekali...

Hodala je kući, kao pijana. Spotikavala se na kamenje i padala. Izubijala si tijelo i na njemu se sutra pokazaše modrice. A ništa ju nije bolilo ... Preteška bol i duga bol već su u njoj ubili osjećaj za bol. Padne — udari se ... i ništa ne osjeća. Digne se i ide dalje — naprijed — kući ...

* * *

Dok je Marija proživljavala ove strašne dane svoje mladosti, dotle je Pajo u Bosni, brojio svoju uštednju. Stiskao ju... Omatao i čuvao. Sve je to za Mariju. Kada dodje kući i dade joj ovoliko mnogo mnogo novaca — osjetit će Marija, da se on brine za nju i misli na nju... Osjetit će da Pajo nije zločest i da je on njezin... Onako, isto kako bijaše njezin i onda — u vinogradu... A uštednja je rasla.

Tristotine kruna... već je umotano u novi i jaki rubac. Bit će više... pa će i oni moći živjeti. Otići će iz sela, daleko, daleko zajedno s djetetom. On će raditi — a Marija kod kuće — u stanu kuhati, spremati — prati. Živjeti će...

I otac Martin vratio se kući. Radio kućne — gospodarske radnje ili koji dan otišao na sajam — u grad. Nešto će kupiti — preprodati zaraditi — nešto novca.

VI.

Treći dan puće po selu glas — strašan glas... U lokvi se našlo mrtvo novorodjenče. U selu sve oživi. Sve se vrzlo — motalo — kao u mravinjaku. Žene ostavile kuće i kuhinje i obični dnevni rad i putovale prema lokvi. Sve pitaju — jedna drugu — da li je čula i jeli već znade — što se dogodilo? A sve su znale. Bestidna i griješna majka — govorile su... Trebalo bi ju objesiti, samo da se nadje, koja je to učinila. A tko zna i odakle je?... Seoska mašta, započne da radi i pričalo se svega — svega...

Jučer pod noć, vozila se u kočiji, jedna mlada gospoja. Vozila se za Šibenik, a u naručju držala je dijete. Bit će ta zvijer, da je bacila svoje dijete u lokvu. Druge su vidjele jučer kod lokve mladu ciganicu. Sjedila je na kamenu i dojila baš ovakovo — crnomanjasto — golo dijete. Sigurno je ta vještica čekala zgodan čas, da dijete baci u lokvu i onda ode netragom. Tko će ju naći? A trebaju naći i objesiti. Čopor, jato zamazane dječurlije ganjalo se oko lokve. Zastadoše — i ponovno su gledahi maloga — gologa — mrtvog dječačića... a onda se dalje ganjali ili stali i slušali što govore stariji. Ljudi su ostavljali svoj rad u vinogradu, na livadama i u šumi i dolazili k lokvi. Krstili se i govorili: »Sačuvaj nas gospodine, od gnijeva i tvoje kazne. Nijesmo mi... Nije selo krivo. Otkloni od sela kaznu tvoga gnijeva«... Stotine godina je prošla, a da naša sela ne znadu za ovakav strašan zločin. Ovakove zločine Bog teško kažnjava... U svojoj srdžbi

— pušta na sela krupu, a krupa uništi sve kamo pada. Uništi vinograde, oranice, ono malo žita, kukuruza, duhana. Sve uništi, da selo osjeti kaznu, za ovako strašno nedjelo i zločin, Treba naći prestupnicu, zločinku i objesiti ju na prvo drvo ili ju utopiti u istoj lokvi. Gnjev i srdžba božja, bit će utaženi, a od sela će se otkloniti strašna kazna... Svi su gledali mrtvo dijete. Osjećali veliki zločin, što se je dogodio u ovoj lokvi i bijahu odlučni, da se zločinku uhvati. Ali samo gdje i koja je žena, zvijer, učinila ovo bogumrsko ubijanje? Nitko nije ni pomišljao na Mariju.

Samo je Marija znala... Ona jedina, sve je znala, jer je u lokvi ležao plod njezine nedozvoljene ljubavi. Plod neobuzdane mladosti... Plod neznanja i nepoznavanja života i naravi. Dočula je što se u lokvi dogodilo. Znala je da će i selo i žandari tražiti zločinku majku. Postade joj neprijatno u rodjenoj kući, u selu i htjede bježati. Kamo? Makar kuda, samo da nije ovdje. a tražiti će ju i naći će ju... Sve će morati priznati... Žandari će ju goniti do lokve. Selo će na nju pljuvati. Žene i babe dobacivati najpogrdnije riječi a muževi će dizati pjesnice i udariti. Tamo, kod lokve kamenovat će ju... a žandari će biti preslabi, da ju obrane od pobjesnila sela... a sve radi toga, jer se ovakav teški zločin stotine godina, nije dogodio u njezinu selu. Što da čeka ovdje — u kući? Da žandari dodju u kuću, po nju. Vežu ju pred ocem i tjeraju, a on im govori. Ne tjerajte. Pustite ju... a vi se sklonite Sada će biti

odmah gotov sud. Odapinje lovačku dvocijevku i tjera joj u grudi gustu sačmu, i ona pada... mrtva... Neka ju ubije tko hoće, samo ne otac. Pištedit mu treba, ovako velike boli. Neka ju ubiju, samo ne selo... Pištedit treba i selu ovakovo veselje razdražene gomile, koja ubija... s nasladom ubija, da osveti pravdu. Valja bježati. Daleko od kuće i od sela, a kada ju uhvate, nepoznate će ju oči gledati. nepoznate ruke vezati, i neće, neće tako boliti, kako bi bolilo u rodjenom selu.

Uzme čistu košulju, zaveže ju u svežanj. Obuće nedjelno svečano ruho — prekrsti se i krene iz sela na protivnu stranu lokve. Ovuda ju neće nitko smetati, a kada bude izvan sela, neće ju nitko ni poznati. Ne će ju ni pitati, ni tko je, ni čija je, a niti kamo ide? Ona će ići, putem, naprijed u grad. Još nije nikako odlučila, što će u gradu raditi, jer nije ništa ni mislila. Jedina joj misao bijaše odmaknuti od sela, i doći medju nepoznat svijet. Tamo će se malo smiriti.

Cesta ju vodila naprijed. Lijevo i desno ceste vinogradi. U njima mirno i spokojno rade ljudi svoj obični rad. Nijesu napustili vinograde... jer ovdje neima lokve, ako imade, ali u njoj nije nadjeno, golo mrtvo dijete.

Noge su joj podrhtavale, pod slabim, izmorenim tijelom, ali se nije počivala. Gazila je lagano, tvrdu, sivu kamenitu cestu. Svaki teški, mučan korak, udaljivao ju od sela, a primicao gradu. Činilo joj se čim dalje od sela, da joj je lakše na duši. Riješila se

straha, pljuvanja djece po njoj. Riješila se prijetnja ljudi, smijela djvojaka i pogrdnih riječi žena i baba i bijaše joj, skoro ugodno. Ovdje ju mogu objesiti, ubiti... i ona bi mirno i spokojno umrla... Ni suze nebi ispustila, jer neima zašto, da ju spusti. Za životom i mladosti? Zar njezin život nije već ubijen, bacajući makar i nesvijesno, ono malo nevino dijete u kaljužu? Zar joj nije mladost, za uvijek skršena, prošla, propala? A dušu joj odnijeli onu večer kod lokve, vrazi, kada su joj dizali nemoćne, drhtajuće ruke, da bace u lokvu nevino dijete. Što još imade, ili što joj je još ostalo od života, mladosti i duše? Ništa... baš ništa... Unutrarnji, nepoznati nagon tjerali su ju dalje, samo dalje od njezinoga sela. Lagano se pomicala cestom gladna i žedna. Prve kuće grada — Šibenika redale se uz cestu, a ona je opažala da je došla u novo nepoznato mjesto. Susretala je ljude... Bojažljivo im nazivala »dobar dan«. Oni joj uzvračali. Nitko ju nije prezirno pogledao niti se okrenuo i gledao za njom, prezirno, kao što se gleda za ubojicom i zločincem. Bijaše joj milo i uza svu slabost i umornost osjeti se laganom kao pero. Da dune vjetar, nosio bi ju i vitlao zrakom baš kao i pero. Tako eto bijaše lagana...

Došla je do jedne velike kuće i stane. Pred njom bijaše mnogo svijeta. Jedni su ulazili, a drugi izlazili iz kuće. Moguće gostiona, velika gostiona? Stojeći pre tom kućom bivalo joj po malo jasno, da je ona strana u ovom gradu. Približiti će se i noć, a u gradu joj sve nepoznato. Gdje će noćiti? Počne

ju mučiti pomisao na tamnu — mrku — noć i neizvjesnost svega daljnjega života u toj noći. Gdje će se skloniti, gdje prospavati i dočekati sutranji dan. Ova bojazan ohrabri ju i upita prvoga čovjeka, što je ta velika kuća. Nije li to gostiona?

— Da gostiona svoje vrsti — odgovori neznanac. Nije za svakoga... Ne prima svakoga... Ona prima samo takove goste, koji su puno sagriješili i zločin počinili. Ovdje se njima kroji pravda ljudska. Ovo je sud i zatvor...

Gostiona za zločince. Sud i zatvor, za one koji su mnogo griješili i zločin učinili, šumilo je Marijinom glavom. Uplaši se, pred pomišlju, da je ovo i za nju gostiona. Uplaši se, i treba joj bježati, daleko bježati. Makar kamo?

Nevidljiva sila sputala joj noge i nije ju puštala iz ovoga mjesta. Unutarnji joj glas govorio, idi u nutra. Samo ovdje, okajavajući svoj griješan zločin, moći ćeš u stradanju i patnji, da liječiš svoju dušu. Samo ovdje, zaslužena kazan za tvoje nedjelo, vratit će te nazada životu. Ne bježi, jer ćeš biti mrtva. Umrijeti ćeš bez pokajanja, bez pokore... A bez pokore neima praštanja... Umrijet ćeš kao pravi ubojica. Ulazi u nutra, da udovoljiš pravdi ljudskoj, a Bog će ti oprostiti. Oprostit će, jer je vidio sve tvoje neznanje i svu tvoju bol i patnje. Njega si udovoljila, jer si pokajala, kruto pokajala... Udovolji još i pravdi svijeta... i bit ćeš očišćena.

Marija je ulazila u ovu veliku zgradurinu. Ulazila je, kao da ulazi u neku veliku bezdanu špilju

iz koje nikada više neće izaći, na svetao božji dan. Hodala je i ogledavala se hodnikom. Ljudi ulazili i izlazili u sobe. Iza vrata, u sobama čulo se jasno razgovaranje, negdje tako jako, kao da je svadjanje. Obišla sve hodnike i vraćala se nazada. Došla do izlaza... Vani sunce, dan, a u tima hodnicima neka tajanstvena tama. Nešto, što se nevidi, niti pipa, a opet tako snažno osjeća... Sunce ju vuklo na polje. Na cestu — u grad. Kada je htjela, da zakorači i izadje napolje, nevidljiva ju sila suzdrža na mjestu i okrene nazada u hodnik. Ulazi — ulazi i neodlaži. Šaputao joj je nepoznati nutarnji glas. Savjest — nemirna i bolna tražila je lijeka i ozdravljenja. Samo ovdje — u ovoj zgradi i uzničkoj ćeliji, ozdravit će i smirit će se i ona — savjet. Na suncu i u svijetu bit će uvijek isto tako bolesna — kako je i sada bolesna i nemirna.

Marija opet krene hodnikom. Zastajala pred svakim vratima. Još korak i ulovit će za kvaku i uniči u sobu... Izdavala ju je snaga.

— Što se motaš po hodniku — pitao ju službeno strogo glas stražara.

— Tako — eto — — neznam... Trebam nekoga!

— A koga?

— Suca...

— Kojega suca? Mnogo ih je...

— Svejedno... suca trebam...

— A što si ti žena ili djevojka?

— Jedno i drugo ili ništa. Svejedno je... Trebam suca...

— Zašto ga trebaš?...

— Ni zašto... odgovori Marija.

— Ti si luda — suluda — poviče na nju stražar.

— Može biti — baš tako kao i vi i cio svijet. ..

Stražar vidje, kako ga upravo ludjački gledaju dva velika oka. U srce ga dirnu i osjeti neki strah. Gurne Mariju i reče joj, da će ju izbaciti napolje, ako sama ne ode. Ona stala i gleda ga , a onda se okrenula na drugu stranu i stala kao ukopana. Kako će van, kada joj neka nepoznata sila sapela noge i nemože ni koraka da načini. Stražar ju gurne. .. Ona posrne tri koraka i stane. Stražar ju ponovno gurne. Ona koso zatetura i ulovi se za kvaku vrata. Vrata se otvore. U sobi za stolom sjedio je gospodin...

Marija unidje. Stala iza vrata. On znade... sve znade... Kako me samo samilosno gleda. Žali i on za mojom mladošću... i prašta mi moj veliki zločin.

— Došla sam. Evo me... Zatvorite me sudite. Vi sve znadete. Što da tajim... Eto tako se je dogodilo...

Sudac ju promatrao. Čitao joj na obrazima i tamnim uvenulim očima sav bol duše, ali nije ništa znao. Nikada ju ni vidio nije... pa što da znade?

— Draga .. ništa ne znam. Sve ćeš mi kazati i sve ću istom onda znati. Govori...

— Vi mislite, da ja to nijesam učinila? A jesam... Evo — ove ruke — i ispruži Marija ruke,

koje su se tresle, kao šiba na vodi. Da, one su... Vrazi su u njih unišli digli ih i zamanuli i bacili... Oni su ga bacili, a ne ja... u lokvu. Eto, stoji pred vama ubojica, čedomorka... Tamo od Perkovića — od Celića. Svi znadu i vi znadete, da je dijete mrtvo — a nitko od njih nezna, tko ga je rodio i u lokvu bacio. Evo — ja... Marija Celića. Krojite mi pravdu ljudsku za moj veliki zločin.

Sucu je bio poznat slučaj, ovoga čedomorstva. Cio je Šibenik o njemu pričao. On ponudi Mariji stolicu, da sjedne. Bila je slaba, iskidana, bolesna i sva drhtala, kao da je na smrzavici a u sobi je ipak bilo tako ugodno toplo.

— Sudac je uzeo pero i papir. »Saberite se« — kazao je i počeo ispitavati... Bijaše zadovoljan. Baš je pred pola sata dobio naredjenje, da on, baš on ispita i istraži cio zločin. Nemora... se mučiti — a i lagano će istragu provesti — jer pred njim više ne stoji običan tvrdoglavi zločinac, koji hoće da prevari sud. Pred njim se nalazi skrušeni pokajnik — a skrušeni pokajnici govore istinu iz duše i srca. Njima skrušeno priznanje vraća mir i liječi dušu.

Pisao je... Marija Celića — sedamnaest godina stara — neudata, djevojka — neporoćna — kćer Martina Celića — općina Drniš, kotar Šibenik —

— — — — — — — — —

Dugo ju je pitao i dugo, dugo pisao, a onda joj kazao da potpiše.

— Ne znam — odgovorila je Marija.

On je pozvao još dvojicu — gospode i sve još

jednom čitao. Kada je pročitao, teške suze, padale su niz Marijino lice i ona je glasno, zvučno, kazala. — Jest, sve je tako... Eto — objesite me...

Svjedoci su potpisali i otišli, a Mariju je stražar otpratio u uzničku ćeliju. Gurnuo ju u nutra i zatvorio za njom vrata. Ključ je zaškripio u velikoj ključanici teških drvenih vrata, a Marija sjela na nekakove daske. Gorko je plakala, prekrivši lice obim rukama.

Sudac je odložio pero. Sjedio za stolom i zagledao se nijemo u jednu točku zida. Ovako iskreno saslušanje i priznanje nije još nikada dobio — odkako je sudac.

Niti više, niti manje, nego onako, kako je moralo biti. Život — mladost. .. Eto, ispisana knjiga mladosti — neiskusne, neupućene... Neznanje... i nepoznavanje života. A ljubav je tako zamamna i navodi na grijeh — a grijeh na zločin...

* * *

Gospodar Martin vraćao se sa sajma. Putem je već čuo za strašan zločin, otkriven u lokvi izvan sela. Zamuknuo je i ni skime nije više govorio. Zabavio se sam sobom u svojim mislima. Takav je eto svijet. Bez radjanja bi izumro. Dakle, radjati se bezuvjetno mora. Za ovo je Bog i stvorio ženu na svijet... Stvorio ju, da vječno obnavlja život ljudstva sve dotle, dokle se bude htjelo njegovoj svetoj premudrosti. Zato žene i radjaju... Da — radjanje je zdravo... jer se i njime narodi održavaju, jer bi

inače propali — za uvijek propali, a na njihova stara, djedovska ognjišta, došli bi drugi narodi, drugih običaja i govora. Imade i nezdrava radjanja, a djeca ovako rodjena, eno svršavaju u lokvama, u djubrištu, u kanalima, potocima. Bivaju i zakopana, ali tajno bez pratnje i svećenika i bez krsta na grobu. Često ih izruju i izjedu svinje. Zločin... bezuvjetno zločin, koji mora biti osvečen. A nadji mu majku. Nekada i nije bilo ovakovih zločina. Djevojka se čuvala. Budno na nju pazilo najčino oko. Danas majke ne čuvaju ni sebe, a prema tome niti svoje djece. Ako joj se nitko ne vrze oko kćeri — nesretna je, što joj baš nitko ne gleda njezino dijete. A tko gleda, taj govori; tko govori, mora konačno i da dira. Ne možeš složiti zajedno oganj i slamu, a da oboje ne izgori... a ostane samo sivi pepeo. Ne možeš, da se sastaju momak i djevojka, a da konačno i u njih ne bukne oganj... Kada oganj bukne — gore — izgaraju — a na poslijetku eto i izgore — ali onaj — koji nije niti najmanje kriv — dijete — nevino, maleno, novorođeno. A danas je pun svijet toga — zla. Nekada se ženio momak od dvadeset i šest godina i rađala se zdrava djeca. Danas hoće djeca, djecu da rađaju — pa da sve zakržljavi i sve ode u vraga. Stotine su godina prošle, a naša su sela bila mirna. Pa i ovdje — ne može da bude kriva koja naša djevojka. Eno blizu je grad — Šibenik. Tamo se začelo — rodilo — a onda se izvezi izvan grada i baci dijete u lokvu — vrati se nazada — pa nikomu ništa. Niti tko pita — kamo je hodaha ta djevojka

— kuharica, sluškinja, niti što je radila? Na gospodsku se djecu i ne računa, jer ona su školovana i znadu si pomoći. Oni se ne ljube — velika ludorija. Došla strana žena, djevojka, bacila dijete u lokvu, a sada će žandari, da uznemiruju svaku kuću u selu, gdje god imade koja mlada zdrava djevojka. S kime se druži- kamo hoda, gdje je pred dan, dva bila i što šta drugo pitaju i eto — sramote — samo sramote za poštene seoske kuće. U Šibeniku neće nitko ništa pitati niti istraživati. Naše djevojke će se sramotiti — rumeniti i plakati — a zlobnici govoriti — eto i kod nje su bili... I kod ovoga, kod onoga i sve tako redom... Onda će se koješta šaputati po selu i mnogoj nevinoj djevojci- pribijati potajno znak sramote na njezino pošteno čelo. Eto — da tako je i tako će biti...

Nemalo se začudio pospodar Martin, kada je došao kući. U kući nije našao Mariju. Djeca mu kazaše, da je neima cio božiji dan. Pa kamo bi otišla, a da se ne bi još i sada nazada povratila?... Moguće u vinograd...

Noć je pala i zvijezde se javile na nebu, a Marija nije dolazila kući. Gospodar se Martin zabrinuo za Mariju. Sjedio je pred kućom, pušio lulu, brojio zvijezde i gledao mjesec i sve čekao Mariju, da dodje kući, a Marija nije dolazila. Uznemiri se... Što se dogodilo s njom? Kamo je otišla i što radi, da je ovako okasnila? Nemirno se ušetao Martin ispred kuće. Zaokupi ga silna bojazan, da mu nije Marija postradala. Može se i ovo dogoditi. Nesreća

časom snadje čovjeka. Ona je silno brza, makar da dolazi vrlo rijetko. Sreća je spora, i obično i ne dolazi... Umiremo prije nego što ona dođe, a kada dođe nas već ne nađe u životu.

Zabrinut za Mariju htjede poči u vinograd, da ju traži. Da je ondje i sama bi se već kući povratila. Gdje bi ju znao tražiti? Raspita djecu, a ona opet odgovaraju, da ju nijesu cio dan vidjela.

Martin zapali staru prljavu petrolejku. Slabo svijetlo zasja po kući. Na starom sanduku bila je razbacana Marijina roba. Pođe bliže i nevjeruje. Haljina razderana, sva mokra i blatna — od žutog mulja. Za sandukom pogleda i odskoči nazada. Što, košulja — ako se ne vara. Podje nazada i izvuče košulju. Nešto mu probode srce. Svisnut će od bola. Jeli moguće — da ona — — dijete...

Ne — ne... nije.... govorio je ... A ipak, takova košulja sva umazana i krvava bijaše i u njezine matere, kada je djecu rađala.

Sve odbaci i pobježe na polje... Bio je poludio od teške sumnje... Zar bi ona... Kako, kada i skime... Ne može biti i nedao Bog, jer bi njezin zločin bio — njegova smrt. Tu sramotu ne bi proživio — a haljina govori ... I bolest njezina čudni oblici tijela — i nekakovo sakrivanje ... Moguće ... sve je moguće — izreče gospodar Martin. Baci se na zemlju i gorko je plakao. — Plakao za izgubljenim djetetom i nad sramotom koja ga je stigla ... Vrijeme je prolazilo — noć se približavala zori — a Marija nije dolazila. Gospodar Martin nije više sumnjao. Osjećao je da mu je Marija za uvijek izgubljena. Osjećao je na sebi sramotu — koju može samo smrt — da izbriše. Sramotu — radi koje je Marija napustila rodnu kuću i pobjegla u bijeli svijet.

Sumnja mu mučila dušu. Vjerovao je i nije nije vjerovao. Marija nije ni s kime vodila ljubav. On ju nije vidio s momcima i nijedan momak nije zalazio u njegovu kuću. — Kako bi dakle i mogao da sumnja na Mariju. Postradala možda i traži i traži i čeka pomoć, a on ju onako ružno odsuđuje. Pošao bi ju tražiti, ali kamo? Crna neizvjest bila je tako velika i crna kao i ova noć. A ako je ipak učinila zločin? Bolje je da se je i ona za uvijek izgubila — umrla. Moguće i leži na dnu kaljuže i propala u more, jer je kaljuža spojena s morem. Pričat će — ali neće moći ništa tvrditi, jer je s Marijom nestala i tajna mrtvoga novorođenčeta. Bolje bi bilo, da tako završi svoj život, jer sada i onako neima nigdje nikoga ni svoga ni poznatoga. Martin ju je razbaštinio — izbrisao iz svoje kuće ...

Pred zoru naišla je žandarmerijska patrula. Raspitala Martina za Mariju — kazale su babe — pričaju oni — da im je ona bila prije dva mjeseca nekako sumnjiva, kada je na cisterni grabila vodu.

Htjeli bi ju i oni vidjeti... i razgovarati se s njome.

— Neima je ... Cio dan i cijelu noć. Neznam kamo je ... Tražite i pitajte nju, kada ju nađete.

Ovamo ju ne dovodite. Ako je ona zločin taj počinila — neima više prava, da prekorači prag kuće moje. Ako ju nađete ovđe — onda ćete sa mnom razgovarati ... Mene ćete vezati i goniti — jer će ona biti mrtva ... a ja ubojica ... Gospode ne navraćaj ju u kuću ovu, ako je ona zločin počinila. Očuvaj me. ... Ne dozvoli da ja budem ubojica svoga djeteta — kako ona bijaše ubojica svoga griješnoga ploda. Gospode smiluj mi se ... a ona, neka je prokleta, za sav život.

Žandarmerijska je patrula otišla, a druga dolazila.

— Ne zamjerite Martine ... Imademo naređenje ...

— Ništa — odgovarao je Martin.

— Moramo, da saslušamo — reče vođa patrule.

— Neima je kod kuće ... Jučer —noćas — danas ... Moguće se i sama ubila — pa to bi bilo najbolje. Nemožete saslušavati ...

— Možemo. Mi moramo vas saslušati. Vi ćete nam kazati sve što znadete. A za Mariju vas nije briga. Ona je živa ... u Šibeniku kod suda. Sama se prijavila ...

— Živa — zavapio je Martin. Sramota živi na njoj i u kući mojoj. Bolje — bolje bi bilo — da je za uvijek mrtva.

Nastalo je uobičajeno saslušavanje. Martin bijaše iskren. Ništa nije lagao, jer nije ništa ni znao. Pitali su ga žandari i za Paju Primorca ... seoskog momka i kazaše mu, da je on otac. Marija je ova-

ko priznala ... Oni bi ga morali saslušati ... Tko zna, moguće je on bacio dijete u lokvu? Moguće je nagovorio Mariju na ovaj zločin, pa je i on jednako kriv zakonu.

Martin nije znao gdje se Pajo nalazi. Sada mu bijaše jasno ono čudno ponašanje Pajino u njegovu vinogradu ... Samo kada, gdje i kako su se sastajali Pajo i Marija. Nikada ih nije vidio zajedno. — Nikada zatekao ... jer mu bijaše uspavana savjest. Bio je siguran za Mariju, da ne će skrenuti iz staze krijeposna života. Oči njegove bijahu zatvorene, a morale su biti budne. Ni onda, kada je i on opazio promjene, nikada nije Mariju — ozbiljno upitao za uzroke — ovih promjena ... Sada je sve prekasno ... I svejedno mu je zločin je izvršila. Sramota Marijina počiva na njegovu imenu i na njegovoj kući ... a on je Mariju prokleo i odrekao ... se svoga žalosnog djeteta ... Neka sve ide svojim putem. Sud neka sudi ... Glavu za glavu i neka ju objese ... Da, objese. Samo tada bio bi okajan ovaj zločin i bila bi i opet za stotinu godina opomena svima djevojkama u okolici, da se čuvaju zabranjene ljubavi.

Selom se kao munja brzo raznio glas, da je mrtvo novorođenče u lokvi nađeno — dijete Marije Martinove. Ona ga rodila i u lokvu bacila. Selo oživi kroz dva tri dana novim životom. Na svakoj kamenoj ogradi ako se uz nju našlo dvoje muškaraca — govorili samo o Mariji. Djeca pričala na paši o djetetu u lokvi. Djevojke — proklinjale Mari-

ju — što im nanijela sramotu, rad koje će se i one teže udati. Mislit će momci sve su one kao i Marija i nitko ih neće htjeti uzeti za žene. Babe kod ognjišta, na cisterni — na cesti svuda pretresale kuću Martinovu i rodoslovlje njegove kuće.

— Nečista krv... govorila baba Ane.

— Da — u grijehu i prljavo je i začeta ... Samo za oto i bijaše onako lijepa ... Kada se ona rodila ... bilo je na Perkoviću mnogo gospode ... Nije ona krv Martinova, nego nečija, tuđa, nemirna i nečista krv. To bi znala njezina mati, da je živa ... Nikako ... Ne, nije krv Martinova. Martin je pobožan. Ljubi crkvu i molitvu i čestit je, pa da je u Marije njegova krv u žilama njezinima i ona bi bila čestita — i uzorita i poštena ... Ali nečista krv ... izmješana — gospodska i seljačka — a štogod je gospodskoga — sve je pokvareno ... govorila baba Luce. Žalile, babe, žene i djevojke, što se Marija izgubila iz sela. One bi joj vlasi iščupale — i popljuvale, jer drugo nije ni zaslužila. Popljuvale bi ju ... i to bi joj bilo od sela, a sud će ju i onako popeti na tanka vješala. Beštija i nije za drugo... Griješno začeta — roditi, pa onako nejako dijete — ni krivo — niti dužno — baciti u lokvu ...

VII.

Pajo je krenuo iz Bosne u Dalmaciju. Dozvoliše mu drugovi da izostane od rada deset dana, ali onda da je opet na radu. Žao im bijaše da ode između

njih najbolji radnik, koji je jutrom prvi ranio na rad, a večerom ga poslijednji ostavljao.

Nešto nužnoga, sili Paju da ostavi — prekine rad — mislili drugovi i nijesu mu mogli uskratiti, da ode kući. On je išao ... Pješačio — negdje se usput i povezao i čvrsto stiskao u njedrima svoju prištednju. Mučno je zarađena — a časom bi ju mogao izgubiti ili bi ju tko mogao i odnijeti. Svakojakoga svijeta imade danas ... Okradu i sirotinju ... i nemisleći na potoke znoja koji su oblili siromaha, dok je spremao na hrpu malu uštednju. Nemisle na krvave — žuljeve na rukama te sirotinje — koje su neumorno radile, dok su nešto zaradile. Samo mukom — teškim radom može da se živi i nešto uštedi. Da ga i okradu ili da izgubi ovih stotinu ušteđenih fiorina — neka ih đavo nosi ... da je on sam i da njemu ti novci netrebaju ... On bi nazada u šumu, ulovio oštro sjekiru i pilu u svoje jake ruke. Radio bi dva tri mjeseca — ili i dulje ... Jeo bi samo palentu i on bi opet uštedio i opet imao novaca. Ali on nije sam ... Ovaj je novac određen za Mariju. Ovo je druga, ali obilna ušteda. Dat će ju Mariji i dogovorit će se — kako će dalje da živu. Ako bude Marija htjela s njime ... pa poći će oboje nazada u šumu. Ona će kuhati za njega i drugove ... Kuhat će bez nagrade i plaće, tek da jede i živi. Da živi zajedno s Pajom. Mučile ga teške neizvjesnosti. Mislio putem na Mariju. Što li je s njome? Dal bolesna ili zdrava? Moguće i rodila ili još uvijek nosi ... čedo ljubavi. Dali već znadu što o toj ljubavi

njihovoj otac Martin i selo? A Marija? Suze roni i nemirna je — nevesela — bolesna ... Nikoga neće ništa pitati, kada dođe u selo. Ni s kime ni govoriti, nego će lijepo iza kuće u onu mladu guštaru. Onđe će čekati ... A Marija će izaći iz kuće. On će ju vidjeti i doviknuti joj: »Janje ... dođi ... Ovđe je Pajo. Žuri, jer dugo — dugo — nijesmo se vidjeli ...

Marija će počivati na njegovim grudima. On će ju privinuti snažnim rukama — jače — toplije — nego ono u vinogradu, a tako i treba ... Onda su bili sretni i do onda nije jadna znala za tugu — žalost, stradanje i suze. Sve je to tek poslije nadolo. Osušit će joj rosne oči cjelovima i rastjerati od nje svu ovu žalost i tugu i bol. Dat će joj svu zaradu svoju i pozvati ju, da idu i putuju — daleko u bosanske šume. Tamo će i ona biti sretna. Rodit će ... Dijete će se koprcati — plakati — smijati a ćut će i vidjet će samo nijema — zelena stogodišnja šuma. Uz pijev bezbroj ptica pjevica — pozdravljat će ju i plać — sitan — kričav glas maloga djeteta ... a šuma se ne će srditi, kao što se i ne srdi na divlje urlanje vukova ... Prostrijet ćemo tom nejakom djetetu posteljicu od borovih grančića. Na njih malo slame — preko svega ponjavicu i dijete će živjeti ... Okruženo će biti svuda šumom i rasti će na onom zdravom svježem zraku — kao jela. Bio momak — kazat će svijet — da je izrastao u šumi kao gora, a bila djevojka — govorit će izrasla kao jela ... Živjet će on Marija i dijete ...

zdravi i veseli — daleko od sela i ljudi. Nitko im se neće smijati — rugati ... Sreća njihova života bit će nepomućena. Mjesto kuće — bit će šumska kolibica. Malena — tijesna tek da mogu u njoj leći ... Bez pokućtva ... postelje — stola ... Zelena — sočna trava — oko kolibice bit će im stol — gospodnji, na kojem će, da srću kiselu krumpirovu juhu i jedu vruću palentu ... I bit će sretni ... Pajo je odlučio eto, da bez Marije ne krene iz sela u bosanske šume. Zajedno će se vratiti u njih ... Od uštednje što ju donosi Mariji nabavit će Marija malo robe — za sebe — njega — a i za dijete ... kojе će mu u šumi roditi. Da, doći će golo na svijet, pa će ga trebati pomotati — poviti — pa neka imade odmah i za dijete — što treba ... Ovako je mislio cijelim putem — samo na Mariju, a sebe potpuno i zaboravio. Ne živi više za sebe, nego i za Mariju. Još više za nju, jer je u svome teškom, svakidanjem radu na sebe posve zaboravio, a Marija? ... ona plače — nju kida bol, strah pred ocem i stid pred ljudima. Sve će to proći, kada zajedno napuste selo i krenu u velike nepregledne bosanske šume. Kada oni budu daleko, tamo u Bosni, neka govori svijet štogod hoće ... Oni neće čuti ... i nikakova pričanja neće smutiti sreću njihova života.

Još samo noć putovanja i bit će kod kuće u selu. Da na putu prenoći — prospava — pa zorom da krene dalje? Nije se mogao ni sam odlučiti. Nije bio pospan, ali noć je noć. Vrijeme, kada se oči sklapaju i žele da se otpočinu, makar i nedolazio na

njih san. Vrijeme, koje privlači tijelo čovjeka — u postelju, na zemlju, sijeno ili klupu — i sili ga da se ispruži, legne, pa makar čovjek i ne bio pospan i umoran, a sve radi toga, jer cio svijet i cio život u noćno vrijeme miruje i počiva. Slučajni prolaznik — čini se kao sablast na slabom svijetlu noći, ili nemiran duh, koji se spušta iz drugoga svijeta na zemlju. Tumara noću po zemlji — jer neima mira na drugom svijetu radi velikih grijeha — zemaljskoga života ...

— Naprijed, samo naprijed — osjećao je Pajo glas svoje unutrašnjosti. Tamo je Marija. Svakoga dana suznim očima gleda na sve četiri strane svijeta i čeka tebe, a ti ne dolaziš. Samo naprijed ... žuri — bit će prekasno ...

Pajo ubrzao korak. — Spotikavao se o kamenje na puteljicam ili se spotikavao o jako kvrgavo i vijugavo žilje drveća. Žilje bora, omorike — koje je i nad samom površinom zemlje tražilo hrane — jer nije moglo da se probija u tvrdi kamen sivac. Spotikavao se, ali je i odmicao ostavljao za sobom šumu — vinograde — a približavao se selu i Mariji. Samo jednom u noći, sjeo — zadrijemao i malo se odmorio, a onda još bolje jurio — k Mariji.

U zoru raspoznao je sva seoca u naokolo. Na brijegu se izdizala kapela Sv. Ivana s grobljem unaokol kapelice. Tamo je eno i Marijina kuća. On zakrene puteljcima — da zaobiđe selo i da se ukloni s puta svijetu.

Došao je — polegao čekao... čekao Mariju.

Vrijeme je odmicalo. On se prospavao — a nikako još nije vidio Mariju. Po suncu je spoznao, da je blizu i podne. Što da radi? Gospodar Martin sigurno nije kod kuće ... Otišao na rad ... Da je kod kuće, već bi ga vidio u dvorištu ... Mora se poći ... Naprijed u kuću. Moguće mu Marija leži bolesna. Kradomice se dovuče do ograde. Preskoči ogradu i približavao se kući ...

U isto ovo vrijeme — ležao je gospodar Martin na svojoj postelji. Obučen bijaše ... Pošao jutros na rad — ali nije mogao da ide. Prekomjeran rad isisao mu poslijednju snagu. Radeći neumjereno — zaboravljao je na Paju — i osvetu. Zaboravljao je na Mariju i sramotu, što mu ju nanijela. Zaboravljao na lokvu i mrtvo dijete, ali je ujedno i sebe ništio. Po dva — tri dana radio je od jutra do kasno u večer, a pio samo hladne vode — nema reći za hranu. Što će mu ... hrana? Da živi ... A što će mu život? Da nosi na sebi ljagu ubojstva nezakonitog djeteta i sramotu njezinu, Marijinu. Čemu dalje živjeti ... Pa ovako živjeti — u sramoti — preziru — izrugavanju? ... A Mariju će objesiti, pa istom onda, kakav život za njega na ovomu svijetu. Sile su ga ostavljale i bijaše bolestan — i nije više mogao ni na rad u vinograd, niti na sajmove. Ležao bi ovako obučen — na postelji, skinuo se iz nje otišao na kućna vrata i pogledao, kao da koga očekuje, a onda opet legao ... Mariji će sud suditi i ona će okajati svoj zločin, ali ovaj pasji sin — Pajo — on će se skitati nekažnjeno po bijelom svije-

tu ... A bez njega nije ni Marija rodila. Da mi ga je prije smrti — samo jednom sastati — pa da na njemu osvetim njegovo podlo nedjelo. — Ubio bih ga ... Da, ubio ... kao psa ... pa makar izgubio milost božju.

— Gdje je Marija? pitao je Pajo njezina maloga brata, koji je sjedio u kući — kod vrata na sivoj kamenitoj ploči.

Ovaj poznati glas dopro je do srca Martinova. Zaslijepi ... Na oči mu se navuče mrena. Zagluši od toga glasa i šumjelo mu u ušima, glavi, a cijelo mu se tijelo treslo, kao da je u jakoj groznici. Noge i ruke mu drhtale. Skoči iz postelje, pjena mu udari na usta i poviče — užasno — zdvojno ... loveći dvocijevku pušku sa zida ... Marija ... Začela ... s tobom ... Rodila ... i bacila dijete u lokvu ... eno je kod suda i čeka vješanje ... Neka bude udovoljeno pravdi ljudskoj ... Je si li čuo ... Ti si ubio nju ... Ona dijete ... Marija mene ... a ti ... crkni pasji sine i ne hodaj više po ovom svijetu. Crkni — pao pas ... Ubit ću te ...

Ubit ću te ... zvonilo u ušima Paje i on uvidjevši svu pogibelj — počne bježati prema kamenoj ogradi — da ju preskoči i da se izgubi u guštari. Gospodar Martin jurne napolje ... Noge mu klecale ... a u rukama podrhtavala puška ... Digne — namjeri i opali jedan hitac za drugim. Pajo je bio kod zida — i složi se pokraj njega — pokraj ograde kamene, kao vreća krumpira ...

Ubio ... govorio gospodar Martin, a Bog za-

povijeda u svojoj petoj ... Ne ubi ... ubio je psa — a nečovjeka i ne bijaše mu žao. Oprostit će Bog — jer i sam vidi, da je on Pajo ubio troje njih — Mariju — dijete i njega ... Osvetio se ... jer je osveta slatka ... Bez nje ni Bog ne prašta. Pitao bi ga na sudnji dan, što si učinio ti — otac Marijin, da osvetiš njezin zločin i njezinu sramotu? A on bi stajao i kazao — oprotio sam ... — Ja sam koji praštam — govorio bi Gospod, jer se ja nesmijem i nemogu osvećivati. Vi ste, koji se osvećujete, jer sam vas takove stvorio i usadio osvetu u srca vaša. Zašto nijesi osvetio Marijinu sramotu? A što će mu onda on odgovoriti? Ništa ... i bit će odbačen od Gospoda. Pošao je u kuću, da se obuče svečano — kao onda, kada je slavio pir i da osvećene duše i srca ode u Vrpolje. Javit će se žandarmeriji i kazati ... Eno — ubio sam psa ... Paju ... a vi me gonite, vežite — ubijte ... Osvetio sam Mariju.

* * *

Pajo se razgleda onaokolo. Bijaše mir i tišina. Gospodara Martina nije vidio. Digne se — skoči preko kamene ograde i izgubi se u guštari. Baš kada je čuo iznad sebe zujanje sačme odmakao se kamen na ogradi ispod njegove noge i on je pao. Sačma zazujala iznad njegova padajućeg tijela i on je bio spašen. Čudom božjim spašen, jer je Martin bio dobar lovac. Nijedan zec u bijegu na koga bi Marti namjerio pušku i nijedna ptica u lijetu — nijesu umakli sačmi Martinove puške i njegovu vještu i nepogriješivu oku. Spašen bijaše samo radi toga,

što je izdalo gospodara Martina oko i što ga iznevjerila drhtajuća ruka. Inače bi i Pajo završio svoj život. Tako bi eto sve do vraga krenulo. Dijete zaglavilo u mlaki. — Pajo pod ogradom kamenom, Marija na vješalima ... a Martin? Umro bi u tamnici ...

Pajo zaobišao selo i krenuo cestom prema Dabru—Vrpolju i dalje svetom Jurju — pa će u Šibenik. Sastao ga samo jedan suseljanin susjed Luka. I čudio se ... Pajo ... da ... on je i pitao ga, kamo Pajo — otkuda Pajo — gdje si bio ... a on nije odgovarao. Žurio se u Šibenik. Tamo je zatvor ... tamo je Marija, a gdje je ona — mora i on biti u njezinoj blizini.

Gospodar se Martin spremio krenuo da se javi žandarima. Izlazeći iz dvorišta — nije htjeo ni da pogleda pod ogradom onoga psa — što ga je ubio. Dobro je gađao i pao je ... Pao kao oboreno stablo ... ubio ga ...

Putem je i sam sastao susjeda Luku.

— Kamo ti Martine? Pa tako se uredio — kao da ćeš na pir, u svatove ... pitao ga Luka.

— Ubio sam — čovjeka, psa ... Idem žandarima.

Susjed se Luka prekrstio. Oslobodi Bože ovakove nevolje, kakova je pala na kuću Martinovu. Eto i on ubio čovjeka ... Smrt ... samo svuda smrt. Nenaravna ... u lokvi ... ubio čovjeka — pa što se to svalilo na kuću susjeda Martina.

— A koga si ubio — jadan Martine? Kakova čovjeka?

— Psa — Paju ... Osvetio sam Mariju.

Začudio se Luka kada je čuo ove riječi. Pobojao se je da je susjed Martin poludio. Ubio je Paju — a on ga prije četvrt sata sastao na cesti. Kada — gdje i kako ga je ubio?

— Kako ti ubio Paju — pitao je Martina. A kada si ga i gdje ubio?

— Prije jednoga sata ... Tamo kod kuće, pod kamenom ogradom. Došao i pita za Mariju ... a kad čuo mene — bježao je. Ja namjerio — opalio i on se strovalio kao klada pod kamenu ogradu ... Eto ubio — ubio ... Bog će oprostiti — jer sam se osvetio.

— Nemože biti Martine. Pajo je živ. Nijesi ga ubio. Eto pred pola sata vidio sam ga ... Ide cestom ... Nagovorio sam ga, a on šuti, ništa ne govori i ide samo dalje ... Nijesi ga pogodio. Krenimo kući i vidjet ćeš ...

Gospodar Martin nije vjerovao ovim riječima. Ubio ga je ... Strovalio ga ... Nije ga oko prevarilo. Htjede naprijed — u Vrpolje, ali su ga obuhvatile snažne ruke susjeda Luke i nepuste naprijed. Treba ići kući — uvjeriti se, da neima više Paje pod kamenom ogradom, onda će i susjed Martin vjerovati. Vodio je susjeda Martina čvrsto ga držeči ispod ruke — više silom — nego milom — njegovoj kući. Martin se sav tresao. Nijemo gledao u zemlju — na cestu ... Nije moguće, da nije pogo-

dio. Onda mu je pas izmakao — za uvijek izmakao, a on se nije osvetio. Bijaše mu žao na Gospoda, što mu je uskratio tu milost, da osveti grijeh i sramotu Marijinu.

Kada su došli kući — gospodar se Martin uvjerio, da neima Paje pod kamenom ogradom. Proplakao je — što nije osvetio sramotu Marijinu — a više ju i neće moći osvetiti. Pajo otišao ... kamo? Gdje bi ga našao? Osveta je propala ... a on legao u krevet i nije ga više niti ostavljao. Tijelo mu smalaksalo — izmoreno i bolesno i venulo je ... ginulo ... kao cvijet na mrazu ...

* * *

Mariju su iz uzničke sudbene sobe — morali otpremiti u bolnicu. Sva je bila slomljena. Dušu i tijelo izgrizala je teška bolest. Rodila je bez pomoći ... i nije se znala čuvati, upravo onako, kao što se nije znala čuvati i u vinogradu. Osjećala je poslije poroda silne bolove u utrobi. Temperatura se dignula na četrdeset stepeni ... i morali su ju otpremiti u bolnicu. Upalila joj se maternica ... Ona — u kojoj je nosila nejako čedo ... I ona se je morala očistiti teškoga grijeha i zločina — sva upaljena — ranjava — a boli su udarale u glavu i kidale glavu — tijelo dušu. Mnogo je trpjela i u ovom trpljenju i bolovima ispirala dušu — i ispaštala posljedice prvih cjelova i nedozvoljene ljubavi.

Nijesu joj pred vrata postavili uzničkog stražara. Čemu? To nevino dijete, nastradalo u neiskustvu i neznanju samo je došlo na sud. Samo se javilo — skrušeno i vjerno prikazalo i ispovjedilo svoju nesreću i tražilo, da se ju vješa. Kamo će bježati — kada duša traži sama kaznu, da se očisti grijeha i zločina i da okaje svoje grijeh.

Samo je sestra milosrdnica bila dnevno u sobi. Njoj je povjeren nadzor nad uznicom. Sestri — samaritanki — koja poznaje samo milosrđe — a nepoznaje ni zlobe ni mržnje ni prekoravanja. Ona ju je dvorila — pridizala nejaku glavu i hranila ju kao nejako dijete. Samo ona gledala je sve boli tjelesne i duševne — ove u neznanju pale.. djevojke. — Gledala je grčevito stiskanje Marijinih ruku — koje su nešto stiskale na izmučene grudi. Gledala je kako ove ruke vade dojku — i pružaju ju u ništa, u uzduh, da nadoje nejako dijete ... Slušala je onaj bolan — razdirući glas Marijin: »U pomoć — ljudi — Bože nedajte ... Vrazi mi otimaju dijete iz ruku ... Ne dajte i gledala — one tople suze, što su padale na nesvijesno lice i ronile se po nesvijesnoj glavi — na jastuke — tijelo ... svuda širom ... I sestra milosrdnica brisala je i sušila te suze. Drhtavim rukama lovila grčevite ruke Marijine i gurala ih pod pokrivač. Poljubila joj patničko čelo ... i obrisala suzu — što se pomolila na njezinu samaritanskom oku. Jadno dijete ... Žrtva života ... neznanja ... mladosti — lude i neiskusne mladosti.

VIII.

Pajo je radio u Šibeniku i stiskao ušteđeni novac. Sve za Mariju. Ako ju objese ... eto neka ju zakopaju ... u lijepom lijesu ... mrtvačkom sanduku. Neka ne bude onakav običan crni sanduk iz prostih dasaka. Bijel — bijel — kao što bijaše bijela i nevina Marijina duša ... Griješili su, a nijesu znali da griješe ... Bog će oprostiti ...

Dnevno barem jednom obišao je sudbenu zgradu ... Iz daljine buljio je u sve prozore zatvora, koji su sa svojim rešetkama sablasno zurili na sve strane ... Mariju je tražio, da ju još jednom vidi tužnu — žilosnu — a da mu pukne srce. Objesit će se — prije nego što nju objese. Ili, objesit će se isti dan, kada budu i njezino mlado tijelo dizali na vješala. Molit će sud i svijet — sve živo i mrtvo i Boga, da ih zajedno zakopaju ... a njihova rana i mlada smrt — valjda će naći toliko smilovanja u ljudi, da mu neće molbu odbiti. Svojim životima okajat će zločin svoje mladosti i prerane ljubavi i u zemlji — duboko u zemlji snivat će zajedno vječni san. Daleko od ljudi, u novom domu kojega se toliko plaši i boji ovaj svijet — oni će biti za uvijek združeni i za uvijek sretni ...

Jednoga dana prolazio je pokraj sudbene zgrade. Nehotice ... Gospodar ga odaslao ... po radu — poslu ... Mnogo je svijeta bilo pred zgradom. Što se samo skupio toliki svijet. Opet kakav veliki zločin? mislio Pajo. Kada je došao bliže — razaznavao je kao kroz san i poznate ljude i poznate žene

iz svoga sela. Dovikivali mu: »Idi Pajo i ti unutra, da vidiš što si učinio od Marije Martinove. Čut ćeš i ti — ne manjkaju vješala ... Danas se sudi Mariji ... Dođi vidjet ćeš ju i ćut ćeš ... a onda otiđi i objesi se gade — skote — jedan ...

Pajo slušao i išao dalje ... Vidio je uzdignute pijesti i čuo sve psovke ljudi i nije stao i nije se zaustavio. Zamaknuo u pokrajnu ulicu. Teška bol savlada mu srce. Nasloni se na zid kuće i sve se oko njega zavrtilo ... cio svijet. Mariju će danas odsuditi. ... Kako??? Svijet joj je već dosudio vješala. A sud???

Sakupilo se mnogo svijeta i oni iz sela dođoše da čuju i vide Mariju i da se obraduju njezinoj velikoj sramoti i smrtnoj osudi. Samo vješala — uščuvat će im djevojke od sličnoga zločina i skinuti sramotu iz sela, što ju je Marija navukla na selo. Pa kada oni dođoše, koji imadu u srcu svome kamen, da ga bace na Mariju — zar da i on neide? Da ju nevidi još posljednji put i da joj kaše »oprosti mi« — a ona dobra Marija — oprostit će ... Hoće ... jer će ga vidjeti i osjetiti, da od svega ovdje sabranoga svijeta, samo on za njom plače i samo njegovo srce kida ljuta bol. Sve ovo ostalo neima nikakova osjećaja ... već željno stoji i životinjski čeka na čaš — kada će porota izreći — tešku — strašnu riječ: »Vješala«. Srca im neće zadrhtati i bit će smirena, a oni zadovoljni.

Pajo se odlučio. Unišao u sudbenu zgradu i sudbenu dvoranu. Oko velikoga — dugačkoga stola —

prekrivena zelenim suknom — sjedili su porotnici. Na stolu križ — sa Isusom razapetim simbolom ljudskog stradanja, patnja boli — ali i simbolom praštanja. Eno i on Krist visi na križu ne kao zločinac, nego kao dobrotvor čovjeka. Svojim tijelom iskupio je od svoga oca milost praštanja za sve grijehe — sve zločine ovoga svijeta. Pred stolom klupa, a na njoj sjedi Marija. Časomice je samo pogledao na otu klupu. Vidio je Mariju s leđa i čuo ju govoriti, ali nije ništa razumio. Porotnici su pitali — a Marija odgovorala, a sve riječi dopirale su nejasno do Paje... i bježale su od njega i ništa — ništa nije ni čuo ni razumio. Osjećao je da mu srce udara — silno udara i da mu je krv navrla u glavu — lice — u mozak, i on stoji — sjedi ... i ništa ne vidi — ništa ne čuje ... Optužio je sebe — radi zločina Marijina. Skočio bi na njezino mjesto ili sjeo pokraj nje, a onda bi ga izbacili ... Valja se sabrati i čekati ...

Marija je govorila tiho — skromno — smireno. Sve dosadanje stradanje smirilo ju i ona je svijesno čekala svoju osudu. Još i danas — sve će im skrušeno iskreno kazati — pa neka ju sude ... Što da laže? Zašto da taji — samo istina pomoći će i porotnicima da pravedno odsude ...

— Griješili smo ... Bili smo mladi neiskusni i neupućeni. Nijesmo znali, da griješimo. Kako bi ljubav — čista i nevina što smo ju prvi puta u ludoj neobuzdanoj mladosti osjetili — kako bi ta ljubav u kojoj smo od velike sreće zaboravili na cio

svijet — pa i sami na sebe, mogla biti nekakav grijeh ili zločin. Mislila sam, da djecu donose rode, kako sam uvijek čula govoriti i nijesam znala da se djeca začinju s ljubavlju — još teže rađaju. Majke neiman od malena. Umrla je ... a da je ona živa — nebih ovdje sjedila. Ona bi me jedina podučila — na svu opasnost i teške posljedice, što ih donosi ta slatka — ljubav — bezazlene i neiskusne mladosti. Nijesam se podavala, da udovoljim požudi tijela, jer i nijesam znala za nju i za grijeh. Mi smo se voljeli — ljubili i bili smo sretni. Da nam je makar tko — doviknuo i upozorio na istinu života — i kazao — djeco — čuvajte se ... ovako ljubeći i vi ste začeti u utrobi matere svoje ... i vi ste ovako na svijet došli — mi bi se pomolili Bogu. On bi nas čuvao tako dugo — i mi bismo se čuvali tako dugo — dok ne bi postali muž i žena ... Griješili smo... a dijete — gušeći se u plaću bila je sramota — smrt ... prezir ljudi ... sela — cijeloga svijeta. Bilo je maleno — nejako — na đubrištu rođeno — neumotano i nepovijeno. Molila sam Boga da me uputi što ću, kako ću? Kamo ću zajedno s njime, a nikako sama ... Onda mi sablasti oduzele mišljenje — pamet — razbor i sve — sve se tako svršilo ... Dijete... dajte — vratite mi ga i živjet ću s njime u suzama i sramoti, ali živjet ću ... još je lagano govorila Marija i nesvijesno padala na optuženičku klupu. — Suze su umivale optuženičku klupu i padale na pod — a grčeviti jecaji odbijali se o zidove sudbene dvorane. I oni bi se rasplakali, kada bi znali

i vidjeli svu bol Marijinu od vinograda i stare masline, pa do optuženičke klupe. Samo srca njezinih suseljana bila su tvrđa od kamena i usta su šaputala: »Vidi kako se prenavlja« ... a dijete bacila u lokvu ... ubila ... i onda nije padala u nesvijest.

Preslušavani su žandarmi i drugi svjedoci. Čitano je podjedno svega — mnogo — iskaza — a Pajo nije ništa razumio. S Marijinim suzama — umirao je i njemu za uvijek njegov život. Samo još da čuje odsudu i vješala i on će sutra u jutro visiti na stablu — onom pred sudbenom zgradom i zločin će biti okajan ...

Govorio je predsjednik porote: »Još jedan svjedok nije saslušan, jer se nezna za njegovo boravište. Pajo ...« Dalje nije izrekao. U dvorani nastade gibanje i svi su gledali u Paju koji je upravo skakao prema poroti i k optuženičkoj klupi: »Ovdje je ... Ovdje sam ... vikao je kao kurjak. Saslušajte — izvolite ... Sve ću vam kazati ... priznati. Ja vas molim, da olakšam moju dušu — da vam se ispovjedim ...«

Ustanoviše sa prisutnim suseljanima, da je to u istinu traženi i nepreslušani Pajo.

— Govorite nam, kako se je sve začelo i kako je došlo do zločina? — pitao ga je predsjednik porote.

— Eto ovako — reče Pajo. Marija je bila netaknuta kao ljiljani u vrtu. Od malena smo zajedno živjeli. Čuvali smo ovce, igrali se i pjevali. Poznali smo se dobro ... Onda je došla mladost — luda — neobuzdana mladost — a toliko neiskusna. Ljubili smo se i nikada nijesmo ni pomišljali, da srćemo u ponor grijeha — propasti — sramote i zločina. Tražili smo koliko kmo mogli ... da se sve uredi — ljudski — kršćanski ... Nije se moglo — jer smo još premladi ... Otac Marijin smatrao me seoskim ljenčinom i nikada ne bi dozvolio, da se oženim Marijom. Kada bi istom čuo, što se dogodilo ubio bi Mariju. Ubio bi ju kao, što je i mene skoro ubio — kada je dva puta pucao zamnom. Eto neima davno. Ove žuljave ruke — krvavo su radile, da zarade i uštede nešto novca, pa da pobjegnem s Marijom. Bolje i to nego da ju otac ubije ... Ubije i nju i mene ... Došao sam i donio uštеđenih stotinu fiorina — ali došao sam prekasno. Rodila — ubila — objesit će ju — čuo sam, a ja sam došao, da vam kažem začela s menom, jer bez mene nije mogla začeti. Nosila pod srcem — rodila — ali ništa bez mene. Molim imajte milosti i uvidite, da sam krivac. Objesite mene mjesto Marije. Objesite nas zajedno pa ćemo zajedno da okajemo grijeh — prve — neobuzdane — neiskusne — sreće ... i ljubavi ... Eto sudite mi ... oboje smo krivi ...

Jedan stari i časni porotnik već osedio čitao je jasno iz svega pričanja — grijeh — nesvijesni grijeh neupučene i nepodučene mladosti. Gledao je Paju — kršna momka ... i gledao Mariju. Dugo — dugo — cijelo vrijeme rasprave. Na njoj se na licu izgubilo rumenilo — ona nečista krv, kako su govorile seoske babe. Lice joj bilo bijelo kao snijeg, a

iz glave joj bezazleno gledale na porotnike — velike — crne — garave oči ... Djetinjasto bezazleno — još uvijek neosjećajući svu težinu zločina, što ga je počinila Marija i još uvijeh nepoznavajući život ...

Porota se povukla u pokrajnu sobu, da izreče svoj sud nad zločinom Marijinim i da njoj odredi kaznu. Državni tužioc tražio je najmanju kazan obzirom na neporočnost — mladost — neiskusnost životnu i iskreno vjerno priznanje i kajanje. Porotnici se u mišljenju podijeliše u više grupa i ne bijahu saglasni, kako da kazne ... Onda je ustao — stari sijedi porotnik i govorio: »Nemislite, da su ono u optužene bile hinjene suze — što ste ih danas vidjeli. Ono su suze, koje su oplakale izgubljenu mladost i htjele, da operu i grijeh i zločin. Iz njih je bolno ječala — sva ona neiskusnost i neupućenost u zbilju života. Sočno — nepokvareno seosko dijete — bez majke — istom razvijeno u djevojku — pada čarima ljubavi — i neznajući, da se samo onako započima novi život u utrobi njezinoj. Imadete pred sobom djecu — mlađahnu —neiskusnu — čistu seosku djecu — kojoj nije nitko — još manje znanost — skinula sa oči koprenu života i sve njegove zbilje. Ljubili su se nevino, a ne iz požude ... jer to su seoska djeca, koja nijesu imala prilike, da na kupalištima i maskiranim zabavama gledaju gotovo gola tijela i da se u njima razvija požuda za tjelesnim uživanjem. Griješili su, jer je tako nagon prirode zahtjevao, neznajući posljedice ove njihove mlade ljubavi. I ja sam nekoć ljubio — mnogo ljubio i griješio. Vidio sam suze djevojaka, kod kojih sam sa latica njihova djevičanstva prvi odnosio pelud u ovaj prljavi svijet. I one su plakale ... Utješile su se ... Otjerale su plod griješne ljubavi ... i bile su poslije časne i poštene žene — gospoje ... a i dobre i čestite majke. Sve radi toga — jer ne bijahu neiskusne — kao ono djevojče što sjedi danas pred vama. I ona se je mogla riješiti trudnoće — baš kao i one spomenute gospoje ... Nitko joj ne bi sudio. Ali neznanje i neiskusnost — krivi su što je donijela dijete — koje ju je duševno, tjelesno potpuno skršilo. Dali je veći zločin — potjerati plod iz utrobe — ili sazrio ugušiti i baciti u lokvu? Ja mislim jednak — samo jedan je način sakriven — a drugi evo javan. Kod prvoga se baš da se i pronađe — kaže — nezgodno dignula teški predmet i pravda šuti ... zadovoljena je — a kod drugoga slučaja — objesi — zatvori ... misli ono malo života, što ga je ostalo u one djevojke ... Svratite pozornost na liječničko mišljenje. »Djevojka je uslijed bola, straha i saznanja svoga grijeha potpuno bila bezosjećajna. Tjelesno slaba izgubila je snagu mišljenja — i besvijesno učinila zločin. Upravo tako besvijesno — kao što je besvijesno rađala — među ovcama — u blatu i đubru« ... Ovo nevino dijete dovoljno je okajalo svoj grijeh ... Grijeh prve — mlade — lude i besvijesne ljubavi. Pustite, da bude — dobra žena i dobra majka — jer joj je preteško stradanje očistilo dušu i tijelo i spremilo ju na život. Sudite i praštajte ... Bit će vam čista i mirna

savjest, kao što je evo i moja savjest čista — govoreći: »Optužena, nije odgovorna za zločin — jer je radila besvijesno ... i puštamo ju na slobodu«.

Kada se porota vratila u dvoranu, zastalo je disanje slušaoca. Svi su čekali odsudu, a predsjedatelj je čitao uobičajenu formulu: U ime itd. porota jednoglasno zaključuje i sudi, da je Marija Celića počinila zločin — čedomorstva ... potpuno besvijesno — napuštena od razbora i mišljenja — onoga časa duševno uništena — i porota ju riješava krivnje i pušta na slobodu. Državní se tužioc — zadovoljio osudom.

Pajo i Marija padoše jedno drugome u naručaj i plakali su kao mala djeca ...

— Što ćete sada djeco raditi? pitao ih jedan porotnik.

— Poznajemo sada dobro život — odgovoriše. Oženit ćemo se i pošteno — živjeti ...

* * *

Upravo u vrijeme, kada je u Šibeniku porota donosila odsudu Mariji — udaralo je malo crkveno zvonce kod Sv. Ivana. Martin Celić zauvijek je zaklopio oči jer nije mogao da preživi sramotu — i da čuje smrtnu odsudu Marijinu. Na samrti — nije oprostio — grihe svome djetetu ... a morao je da oprosti — jer samo pra štanje može da obnovi svijet i život u plemenitosti i dobroti.

EPILOG.

Radnju sam napisao na Vlašić planini boraveći na njoj jedne godine na dopustu. Došavši na dužnost u Zagreb odlučio sam da radnju štampam. Korigirajući štampane stupce, opazio sam već oko polovicu odštampane radnje, da mi se kroz nju podjedno provlači nepotrebna — stanka. Nijesam više mogao ni naprijed ni nazad i pustio sam da se radnja odštampa kako je u rukopisu. Sama nepotrebna stanka nemijenja smisao radnje. Ona ju nemože ni pogoršati, a niti poboljšati. Radi toga molim čitatelje, da se na nju neobaziru, kao da je i nema u knjizi.

Pisac.